

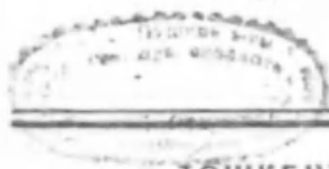
ШАРК ЮЛДУЗИ

ОЙЛИК АДАБИЁТ ВА САН'АТ ЖУРНАЛИ
ЎЗБЕКИСТОН СОВЕТ ЁЗУЧИЛАРИ СОЮЗИ

4

10

ОКТЯБРЬ

ТОШКЕНТ
1947

МУНДАРИЖА

	Бет
М. Шайхзода — Ватаним. Ше'р	3
А. Қаҳҳор—Кўшчинор. Роман	5
Уйғун—Ҳаёт қўшиғи. Пьеса	11
А. Фадеев—Ёш гвардия. Роман	17
С. Қаландар—Биз Уралда. Повесть	32
М. Усмон—Достонбоп. Очерк	52
М. Биқадоров—Умрбод шамоллар водиси	62
К. А. Ушаров—Ростгўй җитоб	75

РЕДКОЛЛЕГИЯ: *Ойбек (мас'ул муҳаррир), Ғафур Ғулом, Яшан, Уйғун, Абдулла Қаҳҳор, Шайхзода, Ж. Шарифий, М. Ашрафий, Саман' Абдуллаев. Мас'ул секретарь: Ма'руф Ҳакам.*

На узбекском языке

„ШАРҚ ЮЛДУЗИ“

№ 10

Орган Союза Советских Писателей Узбекистана

Объединенное издательство „Правда Востока“ и „Камл Узбекистан“

Ташкент—1947

„Шарқ Юлдузи“ редакциясининг адреси:

Ташкент, Биринчи май кўчаси, уй № 20. Телефон 33-881.

Босишга рухсат этилди 31/X-47 й. Р 16874. Қоғоз формати 60x92/16. Босма листи 5. Бир листда 47000 ҳарф. Тиражи 3000. Изд. № 861. Баҳоси 5 сум.

Ташкент, „Қизил Узбекистон“ ва „Правда Востока“ нашриёти босмаханаси

1 46 332

М. ШАЙХЗОДА

ВАТАНИМ

(Монолог)

Олам ичра ватанимнинг мисоли йўқ, тенги йўқ,
Ватаним бир диёрки,
Инсонликка бир ёрки —
Бу мангулик офтобининг сўниши йўқ, сўнгги йўқ.
Биз бу юртнинг гулларига қонимиздан сут бердик,
Пок тупроқни газандалар жасаидан супурдик,
Жаҳолатни битирдик,
Одамга бахт кетирдик —
Мардона!
Ҳақиқатга айланди у азалий афсона!

Бу қардошлар ўлкасида менинг ҳам бор овозим,
Таронаий саҳарда жаранглар ўзбек созим,
Менга берди ҳуррият,
Улуғвор жумҳурият.

Менинг элим офтобга ҳамсоя,
Қирларида чечаклар бениҳоя,
Оқ олтинга ганжинадир чўллари,
Ферузадир кўллари...

Дар'ёлари юрт белида бамисоли камардир,
Боғларим кўп соя-салқин, сафоли, серсамардир.
Бу юртнинг мен соҳиби,
Боғларда боғбон каби.

Менинг азиз рус қардошим менга бўлди раҳнамо,
Оғир кунда қўллади,
Ёруғ кунга йўллади —
Доҳимиз бир қўёш бўлди, ватан ери — кенг само.

Бу табаррук гулистонни мен севмайин, ким севсин?
Бу чароғни кўралмаган бахил кўзлар тез куйсин!
Оламда бир қувват борми қайтаролган йўлимдан?
Оламда бир қудрат борми тортиб қўйгай қўлимдан?
Йуқ оламда у қудрат,
Йуқ, бўлолмас у қувват!

Бир ўғилдай тиз чўкаман,
Бир ўғилдай бош эгаман
Мен онамнинг ҳузурида, бир онаки у Ватан,
Оналикнинг севгисини ўрганмиш Москвадан.
Сен буюрдинг, она, дейман,
Буюргин яна, дейман:

Бу, меҳнатлар,
бу ғайратлар,
бу садоқат вафодир,
Оналикнинг ҳурмати деб гўзал юртга раводир.

АБДУЛЛА ҚАҲҲОР

ҚУШЧИНОР

Роман*

Ўртоқ Соҳибжонов

Ўрмонжон мажлисдан чиқиб турли ишлар блан машғул бўлиб қолдию уйга ярим кечаси қайтди. У мажлиснинг кўнгилидагидай ўтгани, ва одамларнинг аҳиллигидан бениҳоят хурсанд; шу одамлар эрта-индин мўр-малахдай ёпирилиб тўқайни сал кунда бедадай ўриб ташлашини, ҳадемай Қўшчинор дала-ларида трактор тариллашини, ҳаш-паш дегунча онда-сонда оқ иморатлар пайдо бўлиб янги қишлоқнинг кўланкаси кўриниб қолишини кўз олдига келтириб энтикар эди.

Тўхтанисо дастирхон ёзиб, сандалга қўйилган овқатни олаётганда ташқарида кимдир чақирди ва булар товуш бермасдан туриб эшик қия очилди-да, Сидиқжоннинг товуши эшитилди:

— Опа, Ўрмонжон акам бормилар?

Ўрмонжон бориб эшикни катта очди.

— Сидиқжон! Ҳа? Нима қилиб юрибсан? Кир, буёққа кир!

Сидиқжон кирди. У узоқ йўлдан бениҳоят чарчаб келгандай бўшашган, янги касалдан тургандай сўлғун ва оқарган юзи чироғнинг хира шу'ласида қўрқинчли кўринар эди. У қўлини қовуштириб, бошини қуйи солиб, ҳазин товуш блан узр сўради:

— Бемаҳалда сизни безовта қилдим...

Ўрмонжон унинг нима учун келганини дарров билди.

— Майли, майли, ўтир. Иш бўлганда бемаҳал деган гап йўқ. Ўтир, мана буёққа чиқ!

Сидиқжон сандалнинг пойгасига чўкка тушиб, ерга қараганича, кўрсатгич бармоғининг ўрқаси блан бурнини секин артти ва томоғини қирди.

— Қани, овқатга қара, — деди Ўрмонжон косани унинг олдига суриб, — мажлисдан чиқиб дарров кетиб қолибсан-да.

* Боши ўтган сонларда.

Рузимат бўйнига ош қўйишимиздан қочди деб ҳаммани кулдириб юрилти. Энди шуларни йиғиб битта ош қилиб бергин.

Сидиқжон ҳамон ерга қараб ўтирар экан, чинчалоғи блан кўзининг икки бурчини артти.

— Энди бориб онангни кўриб келсанг ҳам бўлади, — деди Ўрмонжон ундан ҳали-бери садо чиқмаслигини билиб. — Онанг шўрлик бўлганича бўлгандир. Хат-пат ҳам юбормадинг чоғи? Ё юбордингми?

Сидиқжон тупугини „қилт“ этиб ютдию, кўзида ёш, Ўрмонжонга қаради. Унинг томоғи пир-пираб учар, қовоғи шишин-қирагандай эди. Тўхтанисо буни кўриб дарров эшикга чиқиб кетти.

— Кетаман, Ўрмонжон ака, рози бўлинг... — деди Сидиқжон ва Хўнграб юбормаслик учун тишини тишига қўйиб юзини яширди. — Кетаман...

— Ҳа, нима бўлди, нега? — деди Ўрмонжон толмовсираб. — Бирон гап бўлдики? Ким хафа қилди?

— Ҳечким... Қийиғимни беринг...

— Қанақа қийиқ?

— Тиллабобо айтган қийиқ...

Ўрмонжон ёлғондан қаҳқа уриб кулди.

— Ҳали ҳам шу гапни кўтариб юрибсанми? Бу гуноҳингни ўша вақтдаёқ кечирганмиз.

Ўрмонжон ўрнидан туриб кичкина қизил чамадондан ўша қийиқни олди ва келтириб сандалнинг устига ташлади. Сидиқжон бирдан иккала қўли блан бошига урдию йиғлаб Ўрмонжоннинг оёғига ўзини ташлади. Ўрмонжон дарҳол уни ушлаб кўтарди.

— Сидиқжон! Ҳой, девона бўлдингми! Бу нимаси!..

Сидиқжон ўзини уёққа-буёққа отиб, бошини ерга урмакчи бўлди ва ҳеч тоқат қилиб бўлмайдиган бир дарддан бутун вужуди қақшаб тин олалмаётгандай хириллаб:

— Ўрмонжон ака, жон Ўрмонжон ака, гуноҳим бир шу эмас!.. — деди.

— Нима, яна нима қилгансан? Одам ўлдирмагандирсан...

Сидиқжон бирдан қаддини ростлади, ёнидан дандон соплик пичоғини суғурдию Ўрмонжонга бериб бўйнини тутти.

— Уринг, Ўрмонжон ака, сўйинг! Қоним оёғингизга тўкилсин... Вой десама йигит эмасман...

Ўрмонжон пичоқни олиб сандалнинг устига ташлади ва чўккалаб унинг икки елкасидан ушлади. Сидиқжон ўзини ён-бошга ташлаб бошини гурсиллатиб деволга урди ва яна урмакчи бўлган эди, Ўрмонжон ушлаб қолди.

— Сидиқжон, менга қара дейман!

Сидиқжон яна ўзини Ўрмонжоннинг оёғига ташлади ва икки оёғини маҳкам қучоқлаб олиб, қалбидаги тиш оғриғидай дардга бардош бералмай илондек тўлғанди.

— Ўрмонжон ака!.. Жон ака!.. Жон ака!..

— Айт, нима гап ўзи? Ё айтиб бўлмайдиган гапми?

— Айтсам тилим куяди, айтмасам дилим... Жон ака. шунча яхшилик қилдингиз, яна битта... Ўлар ўлгунича шу доғ юрагимда қолмасин. Бу доғ мени ейди, мени қурутади... Мен янги келганимда тузингизни ичиб дастирхонингизга оёқ армакчи бўлган эдим... Мен у вақтда сизни билмас эдим. Урмонжон ака...

— Тўхтанисо опангга тегишмоқчи бўлганингни айтаётибсанми? — деди Ўрмонжон худди гап оддий бир нарса устида кетаётгандай.

Сидиқжон бирдан бошини кўтариб Ўрмонжонга қаради. Унинг кўзларидан ҳайронлик ва ваҳима акс этар эди.

— Биладан, — деди Ўрмонжон хиёл кулимсираб, — Тўхтанисо опанг менга айтган, ҳаммасини айтган, ўшандаёқ айтган. Биз бу гуноҳингни ҳам кечирганмиз... Тўғри ўтир, биров кириб қолса нима дейди!

Сидиқжон қоматини кўтарди, кўзларини катта очиб Ўрмонжонга қараб бақрайганича қолди. Ўрмонжон сандал устидаги пичоқни олиб унинг қўлига берди.

— Ма, қинига солиб қўй, боҳорда яна керак бўлади, бодиринг арчасан.. Зиёдахонга бодиринг арчиб берасан...

Сидиқжон бошини қуйи солди.

— Бу гуноҳингни ҳам биламиз, — деди Ўрмонжон кулиб, — лекин бунга ҳам кечирганмиз... Лекин Болтабой билса кечирмас эди, каллангни олиб ёнингга қўяр эди... Мен у вақтда сизни билмас эдим дейсан, гап бизни билмаслигингда эмас, агар ўша ишларни бизни билмаганинг учун қилган бўлсанг ҳозир мана бунақа қийналиб ўтирмас эдинг. Гап у вақтда ўзингни ўзинг билмаганлигингда. Ҳозир сени қийнаётган нарса бизни билмаганлигинг эмас, ўзингни билмаганлигинг! Сенинг гапингдан шундоқ ма'но чиқадики гўё сенга яхшилик қилмаган одамнинг нарсасини ҳозир ҳам ўғирлайсану хотинига ҳозир ҳам кўз олайтирасан. Ҳеч, ҳеч ҳам ундоқ эмас!

Сидиқжоннинг кўкрагида нимадир ёрилгандай ва ундан иссиққина, қитиқловчи бир нима таралиб, кўкрагида тошдай қотиб бутун вужудига заҳар тарқатмоқда бўлган нарсани ювиб кетгандай бўлди. У ғайри ихтиёрий бир табассумдан лабини аранг йўғиштириб:

— Ҳеч, ҳеч ҳам, Ўрмонжон ака! — деди ва яна нимадир демакчи бўлган эди, чой кўтариб Тўхтанисо кирдию гапи оғзида қолди, ерга қаради.

— Хўш, онангни кўргани қачон бормоқчисан? — деди Урмонжон.

— Қачон бор десангиз...

— Эртарақ бориб келсанг бўлар эди. Ўқишни бошлаймиз. Эртадан кейин кетаоласанми?

— Майли...

Тўхтанисо чой узатти. У қаршисига ўтириши блан ернинг қа'рига кириб кетгудай бўлган Сидиқжон бу бир пиёла чойни ичиб бўлгунича ўлиб бўлди. Бунга Ўрмонжон сезиб турар эди.

— Мен эртага кечкурун районга кетаман, — деди Ўрмонжон — сен кетадиган кунни эҳтимол бу ерда бўлмасан, кўришалмасак хайр. Онангга, укангга, ёру дўстларингга биздан кўпдан кўп салом айтгин. Ўғлингни олиб борасанми?

— Ҳа, олиб бормоқчиман, — деди Сидиожон кетгани кўзғалиб.

— Олиб борма. Менинг гапимга кирсанг хотининг ташлаб кетганини ҳам айтма. Кампирни ортиқча ташвишга қўйишнинг ҳожати йўқ.

— Анзират холам ҳам шундоқ деган эдилар. Олиб борма десангиз олиб бормаيمان.

Ўрмонжон унинг яна нимадир демакчию айталмаётганини пайқаб эшикгача кузатиб чиқди.

— Менга бошқа гапинг йўқми?

Сидиқжон дарров тўхтаб:

— Бор энди, Ўрмонжон ака, — деди.

— Хўш?

Сидиқжон хийла иккилангандан кейин ниҳоят:

— Энди а'зо бўлганимиз рост бўлдимиз? — деди.

— Ҳа, кўнглинг ишонмаётимиди?

— Йўқ, мен-ку... Қишлоққа бориб ёру жўраларга айтсак биров ишонади, биров ишонмайдими дейман-да. Шунга саркотиб кичкинагина, бир элликгина қоғозчага отимги ёзиб, муҳрини босиб шу шундоқ деб берса...

Ўрмонжон кулди.

— Хўп, хўп. Эртага тушроқда саркотибга учрагин, а'золик белати ёзиб беради.

Сидиқжон миннатдорлик билдиргани сўз тополмай бир нима деб чулдирадию, худди туш кўраётгандай, тушида учаётгандай гўё оёғи ерга тегиб-тегмай жадаллаганича жўнади. У бе-ниҳоят шод, кўнгли равшан, ўзи бардам, лекин Ўрмонжоннинг оёғига ўзини ташлагани, хотин кишидай йиғлаганидан хийлагина хижолатда эди.

У эртасига тушгача котибнинг уйига уч-тўрт мартаба қидириб борди ва охири топти. Котиб бир талай дафтар ва қоғозларни сандалнинг устига, ён-верига ёйиб бухгалтер блан баҳсмунозара қилиб, қизаришиб ўтирар эди. У. Сидиқжонни кўриб „Ҳа, келдингизми“ дедию ёнида турган қора туника қутидан битта дафтарчани олиб унга узатти ва яна ўз иши блан машғул бўлди. Сидиқжон билетни бу қадар тез ва осонгина олақолганига суюнди, лекин котибнинг бу ишга бунчалик бепарво қараганига ва унинг билет беришдан ҳам бошқа зарурроқ иши бўлганига ҳайрон бўлди; кўчага чиққанидан сўнг бу ҳайронликдан шубҳа туғулиб, бу билетнинг ҳақиқий билет эканига унча ишонгуси келмай қолди. Бир одам бўлсаю буни хўп ўқиса, текшириб қандоқ билет эканлигини айтса! Сидиқжон югурганича агроном Иброҳимовнинг олдига борди. Иброҳимов МТСга кўчиб кетган Андрейнинг уйида пальтосининг ёқасини қайтариб олиб, китоблар ичига кўмилиб нима бландир машғул;

уйнинг бир чеккасида примус вашиллар, унинг устидаги туника ядишда алла нима буғланиб турар, уйдан куйган туфроқ ҳиди келар эди.

— Ассалому алайкум, ўртоқ Иброҳимов! — деди Сидиқжон; шу дамгача ҳечкимга бундоқ, айниқса ўртоқ деб мурожаат қилмагани учун ўзининг товуши ўзига эриш эшитилди. — Қишлоққа кетаётган эдим, сиз блан хайр-ма'зур қилай деб келдим.

Иброҳимов ўрнидан туриб қўл берди.

— Шундоқми... Айтгандай қуллуқ бўлсин! Кеча қуллуқ бўлсин қилолмадик, кетиб қолибсиз.

Сидиқжон бироз қизарди.

— Ҳа, ҳовлида жиндай ташвиш бор эди... Жуда совқотиб қолибсизку, сандал қилмаган экансиз-да?.. Хайр бўлмаса, кўришгунча... Бугун эрталаб кетмакчи эдим, котиб билетингни олиб кет деб сра қўймади. Ҳозир ёзиб берди.

Сидиқжон қўлидаги билетни Иброҳимовга узатти. Иброҳимов билетни олиб аввал варақлади, кейин ўқиди:

— Соҳибжонов Сидиқжон... Фамилиянгиз Соҳибжонов экан-да?

— Энди бўлди.

— Илгари нима эди? — деди Иброҳимов ҳайрон бўлиб.

— Илгари ким айтиптию ким ёзипти дейсиз! Тўғри ёзиптими? Иброҳимов жилмайди.

— Ҳа, тўғри... Ўртоқ Соҳибжонов... Қўшчинор колхозининг а'зоси.

— Қўшчинорнинг а'зоси деб ҳам ёзиптими? — деди Сидиқжон кулиб, — ёзмаса нима қилар экан, ўзи ма'лум-ку. Қўшчинордан бергандан кейин Қўшчинорнинг а'зоси бўлади-да!

Сидиқжон Қўшчинорнинг а'зоси деб ёзилганидан ҳам кўра ўртоқ Соҳибжонов деб ёзилганига кўпроқ хурсанд эди. У билетни олиб қўйнига тиқди-да, Иброҳимов блан хайр-ма'зурни ҳам насия қилиб югурганича чиқиб кетди. У биров кўриниб қолса улуғвор ва солмоқли қадам ташлаб, ҳечким бўлмаган жойларда ёш боладай шаталоқ отиб уйга томон борар экан, дам-бадам ўзича „Ўртоқ Сидиқжон Соҳибжонов! ўртоқ Соҳибжонов!“ — деб кўяр эди.

Ўртоқ Соҳибжонов эртагача сабри чидамай шу куниёқ кетадиган бўлди. Унинг бу қарорини эшитиб Анзират хола: „бола бечора онасини соғинипти“ деб кулдию йўлга бўғирсоқ қилиб бергани урунди; Канизакнинг чеҳраси бузилди, унга нимадир малол келди, лекин нима малол келганини ўзи билмас эди.

Сидиқжон пулини кўйлагининг остидан уч жойга тугди, совға-саломларини отга юклади; ўғлининг у юзидан, бу юзидан ўпти-да, „ҳаммани худога топшириб“ жўнади. Анзират хола ирим қилиб кузатгани чиқмади. Уни кўчанинг бошигача Канизак кузатти. Канизак болани етаклаб олган эди.

— Хайр бўлмаса энди, — деди Сидиқжон, — эсон-омон кўришайлик.

— Хайр, оймларга дуо денг. Обиджонни ўпиб қўйинг. Келишсин. Қачон келасиз, холам икавимиз ёлғиз, қўрқамиз...

— Ўзим ҳам узоқ туролмасам керак...

Канизак болани кўтариб олди.

— Насибалидан кўнглингиз тинч бўлсин!

Сидиқжон отга қамчи бости. У тепаликка — Қўғазор йўлига — чиққунча бир неча мартаба қайрилиб қаради ва тепаликка чиққач тўхтаб қўли блан „боринглар“ деб ишора қилди. Канизак унга хайр деб қўл силкиди-да, у кўздан ғойиб бўлгач, бурилиб кетар экан, Насибалига мурожаат қилди:

— Даданг кетиб колди-ку, энди кимга ўғил бўласан? Менга ўғил бўласанми? — деди.

Бола индамай унинг бўйнидан маҳкам қучоқлаб олди.

Биринчи китобнинг сўнги.

УЙҒУН

ҲАЁТ ҚҶШИҒИ

БЕШИНЧИ ПАРДА*

Ма'рифат хозанинг, яхши жиҳозлар билан безатилган, янги уйи. Деворда Ленин, Сталинининг портретлари. Электр чиреқлар чарақлаб ёнмоқда. Деразадан ғарқ пишган мевалар, ундан нари янги қишлоқнинг янги иморатлари кўришиб туради. Ойдин кеча. Уйда Тожихон билан Тошхон суҳбатлашиб ўтирадилар.

То жихон — Сиз акамга бевафолик қилди, деб мenden хадирсиз?

То шхон — Нега хафа бўлай? Тирик бўлса бошқа гап эди.

То жихон — Оз кутдим.

То шхон — Икки йил озми?

То жихон — Назаримда умрбод кутсам ҳам озлик қиладиганга ўхшайди. Тўй яқинлашган сари Комилжоннинг йўқлиги қаттиқроқ билинмоқда.

То шхон — Бундан чиқдики Қодиржонга тегаётганингизга пушаймон экансиз-да?

То жихон — Нима десам бўлади (*ўйланиб*) йўқ... пушаймон эмасман. Қодиржон ҳам ўз жигаримдай... Мени қаттиқ севишига ва мени зиғирча бўлсин ранжитмаслигига, иқрорман, турмушимиз ёмон ўтмайди... Бахтсиз бўлмайман... Аммо Комилжон тирик бўлиб, унга тегсам, ўзимни яна ҳам бахтлироқ ҳисоблардим. Дастлабки севги дастлабкилигича қолар экан.

То шхон — Бордию акам тирилиб келса, Қодиржонни рад қилиб акамга тегармидингиз?

То жихон — Ҳа.

То шхон — Бордию тирилиб келса, аммо Йўлчибойга ўхшаб майиб бўлиб келса, ўшанда ҳам акамни дермидингиз?

То жихон — Ҳа, Комилни дердим.

То шхон — (*йиғлаб Тожини кучоқлайди*). Раҳмат... Раҳмат. Энди сиздан тамом, розиман: Ҳаётингиз қутлуқ бўлсин.

То жихон — (*кўз ёшини артиб*). Қаёқдаги ўйқ гапларни айтиб юрагимга ўт солдингиз.

То шхон — Сизни хафа қилиб қўйдим... Мени кечиринг, ўртоқжон...

То жихон — Энди мен кетай (*ўрнидан туради*).

То шхон — Яна пича ўтиринг...

* Боши журналнинг 8—9-сонларида.

То жихон — Йўқ, аям уришади. Борай туй тайёргарлиги...
Уйда иш кўп. (*Ма'рифат киради*).

Ма'рифат — Ҳа, То жихон, нега қўзғалиб қолдинг?

То жихон — Кўп ўтирдми, холажон, борай. Хайр, яхши қолинг.

Ма'рифат — Яхши бор... аянгга салом айт. (*Тошхон блан То жихон чиқиб кетадилар. Ма'рифат жойига ўтириб каштасини қўлига олади. Тошхон, То жини кузатиб қайтиб киради*). Тўйлари қачон бўладиган бўпти?

Тошхон — Эртага, агар акам бечора тирик бўлса шу тўй бизниқида бўлган бўлар эди.

Ма'рифат — Хайр қизим... битта тўй бўлса қилармиз, сен борсан-ку.

Тошхон — Мени қўяверинг, бир гап бўлар. Акамни ўйланг.

Ма'рифат — Ўйлаганимиз блан тирилик келармиди қизим. (*Пауза*). Аксига юриб Миша ҳам дараксиз бўлиб кетди.

Тошхон — Иши кўп... Қўли тегмайдиргандир-да... биз мана шу битта уйни битказиб олгунимизча қанча овора бўлдик. У бутун бошлик қишлоқни қайтадан тиклаши керак... Осон дейсизми? (*Пауза*). Кечаси акам яна тушимга кирибди... келинг акажон десам, мен аканг эмасман, деди-ю, ғойиб бўлди.

Ма'рифат — Ҳа, энди, тушга нималар кирмайди, дейсан, қизим...

(*Шу пайтда деразадан Комилжоннинг юзи кўринади ва дарров йўқ бўлади. Тошхон Комилни кўриб даҳшатга тушади*).

Тошхон — Войдо!..

Ма'рифат — (*Ҳайрон*). Нима бўлди қизим? Нима?

Тошхон — Акам!

Ма'рифат — (*чўчиб*). Акам? Қани?

Тошхон — (*Дераза томонни кўрсатади*). Кўринди-ю, яна ғойиб бўлди...

Ма'рифат — (*дераза томонга қараб*). Ҳечнарсга йўқ... киши кўп ўйланса, кўзига ҳарнарсга кўринаберади, хаёл...

Тошхон — Йўқ, аниқ кўрдим.

Ма'рифат — Ваҳма қилма, қизим. Ўлган киши тирилик келармиди?

Тошхон — Тавба наҳотки хаёл бўлса? Йўқ... аниқ кўргандай бўлдим, худди акамга ўхшайди: Аммо қандайдир бошқачароқ... сочлари оқариб қолгандай... озгандай... (*ташқаридан оёқ товуши эшитилгандай бўлади*). Ана. (*Даҳшатли пауза. Она-бола деразага тикилиб қулоқ солади*). Эшитяпсизми? Ҳовлида биров юрипти.

Ма'рифат — Ким бўларди... Битта-яримта келгандир... Нурмат акангдир (*ўрнидан туриб эшик томонга йўл олади*).

Тошхон — Тухтанг, чиқманг! Чиқманг, дейман!

Ма'рифат — Кўрқма, қизим, кўрқма! (*Кампир уйнинг ўртасига борганда, эшик очилиб, Комил киради. Ма'рифат блан Тошхон сароғимада, лол*).

Комил — Она, танимадингми?

Ма'рифат — Комил (*Комил Ма'рифатнинг қучоғига ташланади*). Болам!

Тошхон — Ака!

Ма'рифат — Тирилиб келган болам! Жигар бандим!

Тошхон — (*ёпишиб*). Акажон! (*Она-бола Комилни қучоқлашиб йиғлайди*).

Комил — Йиғламанглар, йиғламанглар. Бас. Мана мен келдим-ку. Йиғламанг, ая! Йиғлама синглим! Бас, бас! (*Ма'рифат блан Тошхон йиғидан тўхтайдилар*).

Ма'рифат — Болагинам. Тушимми, ўнгимми? Онанг ўргилсин, қани мана бу уйга кириб ешиниб чиқақол! Тошхон самоварингга олов ташлаб юбор. (*Тошхон эшикка чиқиб кетади, Комил ичкариги уйга кириб кийиниб, чиқади, завқ блан уйни тамоша қилади. Ма'рифат дастурхон ёзади. Бир баркаш узум, анор, нон қўяди. У ўзида йўқ хурсанд*).

Ма'рифат — Қани ўтир ўғлим. (*Комил ўтиради*). Ол, анордан, узумдан ол... соғиниб қолгандирсан... (*Комил еябошлайди*). Тавба, ҳеч кўзларимга ишонмайман. Ким уйлабди, сени қайтиб келади, деб... тавба.

Комил — Уйни боплабсилар-ку!

Ма'рифат — (*севиниб*). Ҳа-я, эсимдан чиқибди... Дуруст қилибмизми? Ўша, ўзинг бошлаб кетган уй. Сени тўғрингда қора хат олгаримиздан кейин ўғлимни бошлаган иши чала қолмасин, йўқлиги билинмасин деб, битқазиб олдик... Электримизни кўрдингми?

Комил — Жойида.

Ма'рифат — (*ҳаяжонланиб*). Вое, нимасини айтасан, қишлоғимиз жудаям ўзгариб кетган. Клубимизни кўрсанг... Янги солинган ҳаммомимизни, мактабимизни... докторхонамизни кўрсанг, нах оғзинг очилиб қолади. Нурмат акани гапига қараганда шаҳарда ҳам бунақа иморатлар йўқ эмиш. Янги боғларимизни, донгғиллама йўлларимизни айтмайсанми! ҳаммадан ҳам, пахтамизни айтсанчи!.. Даламизда бирам пахта битадиган бўлдики, нах ҳавасинг келади. Бултур ўттиздан бердик. Колхозимизга отани ўзлари келдилар... Биздан жуда хурсанд бўлдилар. Нурмат акани махтадилар. Бу киши халқ кишиси, бу кишининг боши олтин, қўллари гул, дедилар. Рост бу чол худди шунақа одам... Синглингни айтмайсанми? Газетга тушгани-тушган. Махтаганлари-махтаган... Тракторни ҳам ҳайдайберади... кетманни ҳам чопаберади... Машинани ҳам юргизаберади... пахта парваришига ҳам уста, теримга ҳам чаққон... Қўйчи, қилмаган иши, билмаган ҳунари йўқ... Ҳозир сени ўрнингда бригадир. Бу йил юздан пахта бермоқчи.

Комил — Жуда соз, жуда соз! Қишлоқдагилар ҳаммаси омон, эсонми?

Ма'рифат — Шукур болам, шукур.

Комил — Тожихон қалай, ҳали куёвга чиққани йўқми?

Ма'рифат — (*ноқулай вазиятга тушади*). Йўқ... ҳали куёвга чиққани йўқ.

Комил — (хурсано). Ҳа дуруст. Бу Қодиржон ҳали ҳам Армиядами? Хат-пат ёзиб турибдими?

Ма'рифат — Ҳа, ҳа... хат ёзиб туради... ўзи ҳам шу ерда...

Комил — (ўзгаради). Шундайми? Шундай.

Ма'рифат — Болам тирик экансан, бир эллик хат ёзиб хабардор қилиб қўйсанг бўлмасмиди?

Комил — Нима кечикдими?

Ма'рифат — Ҳа, кечикдинг болам. Бириси куня Қодиржон блан Тожихоннинг...

Комил — (сўзини бўлиб). Бас аҳ! Бўлди... Тушундим... Тушундим...

Ма'рифат — Аянг ўргилсин, бир ҳафта, икки ҳафта олдинроқ келсанг бўлмасмиди?

Комил — Зарарсиз ая... зарарсиз... ҳеч боқиси йўқ... шундай бўлиши керак эди... энди мен Тожихонга тенг эмасман... Зарарсиз... Бўлмаса бундай... мени келганимни ҳеч кимга билдирмай қўяқолинглар... Кўнгилсизлик рўй бермасин, тўйи бузилмасин. Мен товғ блан қайтиб кетаман. Катта ўғлингнинг ёнига, Мишанинг ёнига кетаман... Тўй ўтади, вақт ўтади... бола чақа кўришар... Бу дардлар унтиллар, шунда яна қайтиб келаман.

Ма'рифат — Болам қишлоқда бошқа қиз кўпку.

Комил — Онажон, вақт келар уйланарман ҳам. Аммо ўзингдан ўтар гап йўқ, ҳозир қишлоқда қолишим, Қодиржон блан Тожихонни ранжитишим, тўйларини бузишим, одамгарчиликдан бўлмас. Чиқ, ая, Тошхонга ҳам тайинла, яна мени келганимни битта яримтага айтиб юрмасин.

Ма'рифат — Болам...

Комил — Аяжон, мени қийнама! Бор... Тошхонга тайинла! (Ма'рифат чиқиб кетади, Музыка овози эшитилади. Комил сғир вазиятда секин бориб тўғридаги тош ойнага қарайди ва ўз аксига тикилиб гапирди).

Комил — Қани айтчи, менинг юрагимни сендан бўлак ким билади? Одамларга, қўлдан ажралсам ҳеч боқиси йўқ, Тожихондан жудо бўлсам майли, дейман, аммо улар билишадими, бу сўзларнинг ҳарбири юрагимга ханжардек ботишини?

(Ташқаридан Нурмат аканинг овози эшитилади).

Нурмат — (ташқаридан). Қани? Қани Комилжон? (Комилжон безовта. Нурмат киради. Қучоқ очиб Комилжонга ташланади). Болангдан айланай, бормисан? Омон-эсон келдингми?

Комил — Шукур, шукур, ўзингиз бардаммисиз?

Нурмат — Кўзим энди илинган экан Тошхон бориб уйғотди... Акам келди, туринг... тез боринг, деди... Ҳанг-манг бўб қолдим... Аввал ишонмадим... йўқ кейин апил-тапил кийиниб буёққа қараб чопдим.

Комил — Қани, отахон, дастурхонга! (Ўлтиришади).

Нурмат — Оббо сен-е! Ахир, келар экансан, мундоғ олдиндан бир эллик хат ёки икки оғиз телеграмма юборсанг бўлмасмиди! Бутун колхоз пешвоз чиқиб, карнай-сурнай блан кутиб олардик.

Комил — Сизларни овора қилмайин, — дедим.

Нурмат — И-е... бутун бошлиқ бир одам тирилиб келади-ю, оворагарчилиги борми? Чакки қилибсан... Ҳа, майли, омон-эсон кебсан, яхши бўпти... Оббо азамате! Оббо шер'е! Биз сени ўлдига чиқариб қўйган эдик-а! Хайрият, хайрият... Энди, умринг узоқ бўлар экан. Заб келдингда. Мана энди яна ишни қўлга одасан.

Комил — Қўл бўлмасачи?

Нурматга Қомилнинг жавоби ёқмайди. Юмишқ содда чол бирдан, ўзгарди. Жиддий қиёфа олди Қоматини тиклайди ва бошқа оҳанг блан сўзлайди).

Нурмат — Мен шикоят қиладиган одамларни ёмон кўраман, ўғлим.

Комил — Бу шикоят эмас, ҳақиқат, ота (қўлини кўрсатиб) Мана!

Нурмат — Гап қўлда эмас, дилда. Дилинг мустаҳкамми? Ақли-ҳушинг жойидами? Шу кифоя.

Комил — Агар бу сўзларни бошқа кишининг оғзидан эшитсам, тариқча ҳам хафа бўлмас эдим. Аммо сиздек зийирак ва донишманд одамнинг оғзидан эшитиш оғир. Мен сизни кишиларнинг фожиасига бу қадар енгил қарайдиган киши деб ўйламасдим...

Нурмат — Энди хафа бўлганингни фойдаси нима? Хафа бўлганинг блан қўлинг бутун бўлиб қолармиди?

Комил — Нурмат ота, йигит учун саломатликдан, бутун бошлиқ қўлдан ажралиш осон эмас.

Нурмат — (газабли). Сен қўлинг дан ажралган бўлсанг, мен юрагимдан, жигарларимдан, яккаю ягона фарзандимдан ажралганман.

Комил — (даҳшатда). Наҳотки!.. Кечирасиз... Мен бундан бе-хабар эдим...

Нурмат — (жўшқин). Аммо чидаб юрибман-ку! Ҳаётдан безиб девона бўлиб кетганим йўқ-ку! Нега? Негаки, йиғласам душман кулади, букилсам ёв хурсанд бўлади. Нима учун душман сени қўлингдан, мени ўғлимдан жудо қилди? Йиғидан кўзи кўр бўлсин, ғамдан қадди букилсин, ҳасратдан куйиб ўлсин, дун'ёга келганига минг-минг пушаймон бўлсин деб! Хўш, сен блан биз душманнинг хоҳишига бўйсуняшимиз керакми? Йўқ! Мен йиғидан кўзимни кўр қилганим йўқ! Ғамдан қаддимни букмадим! Ҳасратда ёнмадим! Бу—менинг душман устидан ғалабам эди. Нима учун беш йил мобайнида бир нафас ором олмадим? Нима учун юз йилда бун'ёдга келадиган ишларни беш йилда барпо қилдим? Нима учун янги боғлар, янги саройлар қурдим? Нима учун биласанми? Бу — менинг душманга жавобим эди. Бу жавоб учун душман қон йиғлади, халқ миннатдор бўлди, раҳмат айтади. Ўғлим, дун'ёда халқнинг раҳматидан ҳам савоблироқ нарса борми?

Комил — (ҳаяжонда). Раҳмат ота... раҳмат.

Нурмат — Дуруст, йигит кишига қўлдан ажралиш ҳазилакам нарса эмас... бахтсизлик... аммо одамнинг бахти фақат ўз шах-

сий саломатлигидагина, халосми? Асл инсон учун уз шахсий бахтидан бўлак бахт йўқми? Бор. Асл инсон учун уз шахсий бахтидан минг карра зўрроқ, минг карра улугроқ бахт бор. Бу бахт халқ бахти, юрт бахти! Зафар қозонган бахтиёр халқимизнинг муқаддас севинчига нисбатан, сен блан менинг шахсий мусибатимиз ҳечнарса эмас. Агар халқ севинчи бир дар'ё бўлса, бизнинг қайғимиз бир томчигинадур. Наҳотки бир томчи қайғини, бир дар'ё севинч ювиб кетаолмайди? Агар сен блан мени шунчалик оғир азобларга дучор қилган қабих душман яна қайтиб бош кўтармасин, десанг, ҳам блан қаддингни букма!

Комил — (зўр ҳаяжонда). Раҳмат... Раҳмат. Мен бироз хаста эдим. Сиз улуг табиб бўлдингиз... Қимматбаҳо, гавҳарга тенг сўзларингиз ярамга малҳам, дардимга даво бўлди. Юрагимда жиндак ғашлик бор эди, тамом йўқолди. Энди ҳечқандай қайғи юрагимга ёндошолмайди. Сиз ҳақ сиз. Голибларга йиғи эмас, шодлик ярашади. Ғалабага марсия эмас, мадҳия муносиб, биз ўлим ва ғамгинликнинг марсиясини эмас, ҳаёт қўшигини куйлашимиз керак.

Нурмат — Балли ўғлим! Балли.
(Нурмат Комилни қучоқлаб пешонасидан ўпади). Чопиб Қодир киради).

Қодир — Комил!

Комил — Қодир! (Қучоқлашиб кўришадилар).

Қодир — Комил! Комилжон! Дўстим!

Комил — Қодиржон, саломатмисан!

Қодир — Наҳотки сенсан! Кўзларимга сра ишонмайман! Оббо сен!

Комил — Тўйларингизга кечикмай вақтида етиб келибман.

Қодиржон — Жуда ҳам вақтида етиб келдинг.

Комил — Табрик қиламан.

Қодир — Йўқ, мен сени табрик қиламан...

(Чопиб Тожихон киради. У ҳаяжонда. Орқасидан Тошхон ва Ма'рифат киради. Ҳамма жим. Ҳамманинг кўзи Тожихонда. У ҳаяжондан зурға гапирди).

Тожихон — Мени кечиринг. Қодиржон ака тўйни Қолдиришга тўғри келади.

Қодир — Тўғри... Шундай бўлиши керак, синглим.

Тожихон — Комилжон.

Комил — Тожихон! (Иккаласи бир-бировини қучоғига ташланадилар. Ҳамма ҳаяжонда).

Нурмат — Балли азаматлар, балли!

Ма'рифат — Хуш келибсиз азиз меҳмонлар!

Нурмат — Хушвақт бўлинг кампир! Мана бир кунда ҳам ўғиллик, ҳам келинлик бўлиб қолдингиз. Худо хоҳласа ҳа демай (Қодир блан Тошхонга имо қилиб) куёвлик ҳам бўлиб қоласиз. Тўй қолдирилмайди. Қани, Тошхон, Қодиржон бутун қишлоқни уйғотинг, чақиринг, ҳозир катта тўй, шодлик тўйи бошланади (музика, шовқин).

Т а м о м

А. ФАДЕЕВ

ЁШ ГВАРДИЯ

Роман*

ЎН ИККИНЧИ БОБ

Агар сенинг шунқор каби мард қалбинг жўш уриб жасорат ва шуҳрат орзусида бўлса, аммо ўзинг ҳали ёш бўлсанг, кўчаларда яланоёқ чопиб юрган вақтинг бўлса, уриб турган юрагинг орзусини одам боласи тушунмаса, — шунда нима қилардинг, китобхон?

Серёжка Тюленин оиланинг энг кенжаси бўлиб, чўлдаги гнёҳ сингари ўсарди. Таги-туги тўлалик бўлган отаси ёшлигида иш қидириб Донбассга келиб қолган ва қирқ йил конда ишлаб, ўз касбини севиб қолган эдики, бундайлар фақат денгизчи ва кўмир кончиларидагина учрар эди. Ҳаттоки бутунлай ишдан чиқиб қолган бўлсада Гаврила Петрович ўзини ҳамон оила бошлиғи деб ўйларди. У эрталаб туриб ҳаммани уйғотарди, чунки эски кончилар одатига кўра кун чиқмасдан турар, бир ўзи зерикиб кетарди. Зерикмаганда ҳам барибир уйғотарди, чунки уни йўтал бўғарди. У, ўрнидан туриб, камида бир соатча йўталар, нафаси бўғилар, сафро ташлар, кўкрагида, худди бузук гармондай, алланималар хириллар, ҳуштак чалар эди.

Шундан кейин букчайган, суяклари туртиб чиққан, ориқлаб кетган, бир вақтлар семиз ва муштдек, ҳозир суяги қолган бурунли бу чол ўзининг теридан тикилган ёстиғига суяниб кечгача қимирламай ўтирарди; унинг юзлари чўкиб кетган, мошбиринч соқоли ўсиб, паҳмоқ бўлиб кетган, мўйлаблар шопдай, қалин қошлари ўртасидаги рангсиз кўзлари ўткир эди. Чол гоҳ ўз каравотида, гоҳ остонада, гоҳ бостирмадаги тўнкада ўтириб, ҳаммага иш буюрар, дўқ уриб, ҳаммага ақл ўргатарди, йўталганида ҳам йўтали, хириллаш бутун Шанхайга эшитиларди.

Энди ўрта ёшга кирганда ишта ярим-ёрти қараб, кейин бутунлай ишдан чиқиб қолганида уч ўғил ва саккиз қизни ўстириб, тарбиялаб, одам қилиш осонми!

* Боши ўтган совларда.

Агарда Орлов деҳқонлари оиласидан чиққан забардаст хотини Александра Васильевна бўлмаганда эди, бу иш Гаврила Петровичнинг қўлидан келмас эди. Бундай хотинларни Русьда „зўравон аёл“, худди Марфа Посадницанинг ўзи дейдилар. Александра Васильевна ҳозир ҳам бақувват ва умрида ҳечқандай хасталикни билмаган эди. Тўғри, у саводсиз бўлсада, аммо керак бўлган чоқда ҳаммага гапни ўтказаоларди, айёр ҳам бўларди, камгап ҳам бўларди, тили бийрон ҳам бўларди, жаҳли ҳам чиқарди, меҳрибон ҳам бўларди, хушомад ҳам қилаоларди, абжир ҳам бўлаоларди, агар бирон киши билмасдан у блан олишиб қолгудай бўлса сичқоннинг уйини минг тангага ижорага оларди.

Болаларининг ўнтаси одам бўлиб етишган эди, энг кичиги Серёжка эса гарчанд ўқучи бўлсада, чўлдаги гиёҳ сингари ўсарди: усти-боши эсига ҳам келмасди, чунки ака ва опаларининг кийимлари унга қайтадан тикиларди; у офтобда, шамолда, ёнғир ва қорларда тобланган, бадани қоп-қорайиб пишган эди, неча марта майиб бўлмасин, неча марта яраланмасин, худди эртакда айтилгандек, бир пасда битиб кетарди.

Ҳаммадан ҳам кўра Серёжкага кўпроқ бўкирадиган, хириллайдиган отаси ҳамма болаларидан ҳам уни яхши кўрарди.

— Жуда қайтмас болада, а? — дерди у, гердайиб ва даҳшатли мўйлабини силаб. — Сен нима дейсан, Шурка? — Шурка унинг олтмиш ёшар ҳамроҳи — ўртоғи, Александра Васильевна эди. — Бир қарагин! Ҳечнимадан тап тортмайди! Ёшлигимда мен ҳам шунақа эдим! Уху, уху, уху... — уни яна йўтал бўғар эди.

Юрагинг шунқорнинг юрагидек мард, аммо ёшсан, усти-бошинг ёмон, оёқларинг кир. Шунда нима қилардинг, китобхон? Албатта, даставвал мардлик кўрсатган бўлардинг! Аммо, ёшлигида мардликни орзу қилган ҳамма бола ҳам мардлик кўрсатишга муваффақ бўлавермайди-да!

Тўртинчи синфда ўқиган вақтингда ҳисоб дарсида парта тагидан чумчуқ учириб юборган бўлсанг, бу — қаҳрамонликка кирмайди. Мактаб директори онангни, я'ни олтмиш ёшар Шурка онангни чақиртиради. Бундан аввалари ҳам неча марта чақиртиргани эсингдами? Бобонг, я'ни дастлаб Александра Васильевна бобо деб ном қўйган Гаврила Петрович хириллаб, бўғилиб, қўли етса роса одобингни берарди, аммо қўли етмайди, фақат ҳассаси блан ерни уради; иложи бўлса ҳассасини сенга отарди-я, аммо ҳассасиз қолиб йиқилиб тушишдан кўрқади. Аммо Шурка — онанг мактабдан қайтиб, юзингга бир тарсаки туширадими, уч кунгача юзинг ва қулоғинг қизиб юради, — онангга йилдан-йил куч кириб боради.

Ўртоқларингчи? Ўртоқларингга нима қиларди? Шон-шараф — тутун, пуф дединг учди, кетди. Чумчуқ учириб кўрсатган мардлигингни эртага ҳаммаси эсдан чиқади кетади.

Ёзда, бўш вақтларда ҳаммадан кўпроқ қорайишинг, ҳаммадан яхшироқ шўнғиб, ҳаммадан яхши сузишга ўрганишинг, сув остидаги дарахт илдизлари тагидаги балиқни ҳаммадан яхши ушлашни билишинг мумкин.

Дар'ё бўйида кетаётган бир гала қизларни кўриб қолиб, узоқдан сакраб келиб, ўзингни сувга ташлашинг, сув устидан худди қалдирғочдай учшинг, қизлар сени қачон сув бетига чиқаркин деб қараб турганда, сув остида трусигингни тушириб, тўсатдан сув бетига бирдан қалқиб чиқишинг, бутун баданингда қораймаган биргина жойинг — оппоқ киндигингни осмонга қаратиб чиқишинг мумкин.

Шунда, бир нарсадан ҳурккандай, дар'ё бўйидан кўйлакларини ҳилпиллатиб, товонларини кўтариб қочган қизларни кўриб кўп завқланасан. Сен блан бирга қумда ётиб офтобда қораючи тенгқур болаларнинг мактовини бепарво эшитиб ётасан. Кичкина болалар сени ҳурматлаб, сенга ҳаваслари келиб, орқангдан эргашиб юрадиган бўладилар, сенга ўхшамоқчи бўладилар, сенинг ҳарбир сўзингни бажо келтирадиган, нима дейишингни бармоғинг қимирашидан биладиган бўладилар. Румо дезарьларининг замони аллақачон ўтиб кетган бўлсада, аммо болаларга сен худо бўлиб кўринасан.

Бу ҳам сенга камлик қилади, албатта. Кунлардан бир куни танафбус вақтида, ҳамма болалар мактаб ҳовлисида ўйнаб турганда сен иккинчи қават деразадан сакрайсан. Сакраш вақтида, ерга учиб тушишдан, мана мен, кўринглар! деган ҳисдан ва биринчи синф қизларидан тортиб ўнинчи синф қизларининг чинқариб юборишидан бениҳоя лаззат оласан. Аммо бундан буёғи сенга фақат хафагарчилик ва қайғи келтиради.

Директорнинг гапи сенга жуда оғир туюлади. Сени мактабдан чиқариш масаласи туради. Гуноҳкор бўлганинг учун директор блан кўпол гапиришишга мажбур бўласан. Директор ота-оналаринг олдига, Шанхайдаги уйингга боради.

— Боланинг уй шароитларини билмоқчиман. Боланинг нечун бундай эканлигининг сабабларини билмоқчиман, — дейди директор худди ажнабий кишидай жиддий ва мулоийм бўлиб. Унинг овози ота-оналардан койигандай туюларди.

— Ота-оналаринг, — юмшоқ қўлларини қаёққа кўйишини билмаган, чунки ҳозиргина ўчоқдан қозон-товоқларни олатуриб қўллари қоракуюга бўялган, артай деса фартуги йўқ онанг блан ниҳоятда саросимага тушиб қолган, уялиб ўзини йўқотган ва директорни кўриши бланоқ ҳассасига таяниб ўрнидан туришга чиранган отанг директорга худди чинакам гуноҳкордай қарайдилар.

Директор чиқиб кетгач сени ҳечкимса койимайди, ҳамма сендан юзини ўгиргандай кўринади. Бобонг сенга қарамасдан, онда-сонда уҳ тортади халос, унинг мўйлаблари ҳам илгаригидек шопдай эмас, балки турмушда кўп уринган одамнинг шалвираб қолган мўйлабига ўхшайди. Онанг ҳамон рўзгор блан овора, оёғини судраб юраверади, уни унга, буни бунга уради; бирдан, рус печкасининг оғзига келиб, куя босган, ажойиб, кўпни кўрган кекса қўли блан кўз ёшини секин артганини кўриб қоласан. Отанг ва онанг гўё сенга: „Бизга бир қара, яхши-

лаб қара: биз киммиз, биз ким бўламыз!" дегандай кўринар эдилар.

Шу онда сен, ўзингнинг кекса ота ва онангнинг улуғ айём кунлар келганда киядиган тузукроқ кийимлари йўқлигини биласан. Умр бўйи улар дастирхонга келиб, ўз болалари блан қўшилишиб овқат ейишмайди, улар ўз болаларидан беркитиб овқат ейдилар, чунки болаларга бўлсин, болалар тўйсин, болаларимиз балоғатга етсин, сен, оиланинг энг кичиги ўқимишли бўлсин, одам бўлсин деб, бир бурда қора нон блан картошка чайнаб кетаверадилар.

Онангнинг кўз ёши юрагингни эзиб юборади. Отангнинг чеҳраси ҳам сенга яқин ва ғамгин кўринади. Унинг хириллаши ва бўғилиши кулгили эмас, фожиалидир.

Пайпоқ тўқиб ўтирган опаларингнинг гоҳ униси, гоҳ буни-си сенга кўз ташлаганида уларнинг боқишида ғазаб ва ўқиниш сезилади. Отанг, онанг, опаларинг блан қўпол, дағал муомала қиласан, кечаси эса сира ухлаёлмайсан, аламинг ва қайғинг зўр, гуноҳингни биласан, кичкина юз ёноқларингга тушган кўз ёшларингни кир қўлларинг блан артиб ётасан.

Шу кечадан кейин қарайсанки, улғойиб қолибсан.

Ҳамма сендан юз ўгириб, сени менсимай юрган ғамгин кунларда сенинг тасаввурингда мислсиз, афсонавий қаҳрамонликлар дун'ёси гавдаланади.

Одамлар сув тагидан йигирма минг километр йўл босадилар, янги қит'алар очадилар; одам оёғи босмаган оролларга бориб қоладилар, ўзларига керак бўлган барча нарсаларни ўз қўллари блан ясайдилар; улар дун'ёдаги энг баланд тоғ чўққиларига чиқадилар; улар ҳатто ойга учиб борадилар; улар океанларда даҳшатли штормалар блан курашадилар, морс ва салинларга тирмашиб, шамолдан чайқалиб турган мачталарга чиқадилар, одамлар ўз кемаларида сув тагидаги ороллар устидан бешикаст сузиб ўтадилар, ҳайқирган тўлқинларга бочка-бочка балиқ мойи тўқадилар; улар солга тушиб, ташваликдан қуриб қолган оғизларида қўрғошин ўқни шимиб олгандагидай океанлардан сузиб ўтадилар; улар саҳроларда қум бўронларида қолиб кетадилар, илонлар, қоплонлар, тимсоҳлар, шерлар, филлар блан курашиб енгардилар. Одамлар боймоқ ёки ўз турмушларини яхшиламақ, ёки саргузашт кечирмоқ учун, ўртоқлик ҳиссиёти, садоқат учун, фалокатга учраган сеvimли кизни қутқориш учун, ё бўлмаса инсоният паровонлиги, Ватан шон-шарафи учун, фан чироғи ер юзини доим ёритиб турсин учун шундай қаҳрамонликларга борадилар, — Ливингстон, Амундсен, Седов, Невельскойлар шунанқа одамлар эди.

Одамлар урушда қандай қаҳрамонлик кўрсатади! одамизод минг йиллаб уришиб келади, минг-минг одамларнинг номи урушда шон ва шараф қозонган. Толе'нинг йўқ экан: уруш йўқ даврда туғилдинг! Сен, сенинг бахти-саодатинг учун жонини фидо қилган шаҳидларнинг ўртоқлар мазорини ўт босган, илгарилари ўтган лашкарбошиларнинг шухрати ҳали ҳамон сўн-

маган ерларда яшайсан. Ярим кечаларда уйқуни унутиб, уларнинг та'риф саҳифаларини варақлаб ўтирганингда қалбингда қаҳрамонлик ҳисси жавлон уради. Бу кишиларнинг сиймосини яхшилаб кўриб олиш учун сен қайта-қайта ўқийсан, варақлайсан уларнинг та'рифини, уларнинг расмларини чизасан, рости ойна кўйиб кўчириб оласан, кейин ўз билганингча қора қаламни тилинг блан ҳўллаб бўёқлайсан. Бу расмлар ҳали ҳам каравотинг тепасида осифлиқ турипти.

Бу кишиларнинг меҳнати ва қаҳрамонлиги сенинг авлодингга умр бағишлади, уларнинг номи инсоният эсида абадий қолади. Аслини суриштирсанг, бу одамлар ҳам сенга ўхшаган оддий одамлар — Михаил Фрунзе, Клим Ворошилов, Серго Орджоникидзе, Сергей Киров, Сергей Тюленин... Агар у ҳам ўзини кўрсатишга улгурган бўлса балки унинг номи ҳам улар қаторида ёзилган бўларди, ким билади... дарҳақиқат, бу одамларнинг ҳаёти нақадар ажойиб, ғайри оддий ўтган! Улар чор ҳукумати вақтида яшириниб юрганлар. Уларни та'қиб этардилар, турмага қамардилар, шимолга жўнатардилар, сибир қилардилар, аммо улар ҳар сафар қочар ва яна кураш бошлар эдилар. Серго Орджоникидзе сургундан қочган. Михаил Фрунзе икки марта сургундан қочган. Сталян олти марта сургундан қочган. Улар кетидан олдин якка-якка бўлиб, кейин юзлаб, кейин юзминглаб, кейин миллион-миллион одам эргашди.

Сергей Тюленин яширин ишлашга эҳтиёж қолмаган бир даврда туғилди. У ҳеч қаердан қочмаган, қочишнинг ҳожати ҳам йўқ эди. У, мактаб биносининг иккинчи қават деразасидан сакраб тушди халос, аммо бу тентаклик эканлиги аниқ. Унинг кетидан фақат Витька Лукьянченкогина эргашиб юради.

Брок, ноумид бўлиш ярамайди. Бепоён Шимолий муз океанини қоплаган музлар „Челюскин“ танасини сиқиб ёриб юборди. Тун қоронғисида кеманинг даҳшатли қисирлаши бутун мамлакатга эшитилди. Аммо одамлар ҳалок бўлмади, музга кўчиб тушишди. Бутун олам ховатирда: уларни қутқазиб олармикинлар? Улар қутқазилди. Дун'ёда шунқор юракли мард одамлар кўп. Булар — сенга ўхшаган оддий одамлар. Улар самолётларга тушиб, бўрон ва қаҳратон совуқларни кечиб, фалокатга учраганларни аэроплан қанотларига боғлаб олиб келдилар, — улар Совет Иттифоқининг биринчи қаҳрамонлари эди.

Чкалов! У ҳам сенга ўхшаган оддий одам, аммо унинг номи бутун оламга доврўқ солади. Шимолий қутб устидан Америкага учиб ўтиш — бутун инсониятнинг орзуси эдику! Чкалов, Громов, бир парча музда юзиб юрган папанинчиларчи?

Ҳаёт, орзу-хаёллар ва кундалик меҳнат блан тўла ҳаёт шундай ўтиб боради.

Сенга ўхшаган оддий ва содда, аммо илгари китоблардагина ёзилган қаҳрамонлик кўрсатган, шон-шараф қозонган кишилар бутун совет ерида, ҳатто Краснодарнинг ўзида ҳам оз эмас. Никита Изотов, Стахановнинг номларини Донбассдагина эмас, балки ҳамма ерда ҳарким танийди. Паша Ангелина ким, Криво-

нос ким, макар мизан ким — ҳарбир пионер айтиб бераолади. Бутун халқ уларни ҳурматлайди. Отаси ҳам газетдан энг олдин шу одамлар ҳақида ёзилган жойни ўқитдиради, эшитиб бўлгач негадир анчагача бўғилиб йўталади, қариганидан, вагон уриб юборганидан юраги ачигани кўриниб туради. „Бобо“, — Гаврила Тюленин, — умрида кўп меҳнат қилиб, елкалари яғир бўлиб кетган, эндиликда унинг шу одамлар қаторида ишлай олмаганлигидан аламга ботганини Серёжка билади, тушунади.

— Бу одамларнинг шуҳрати — ҳақиқий, чин шуҳрат. Броқ Серёжка ҳали ёш, ўқиши керак. Бу шуҳратларнинг бари ўз вақтида, катта бўлганида етиб келади. Аммо Чкалов ва Громовлар қилган қаҳрамонлик каби қаҳрамонликни кўрсатиш энди унинг қўлидан келади, буни ўзи ҳам билади. Аммо бутун гап шундаки, буни ўзидан бошқа ҳечким билмайди. Бу ҳиссиёти блан у, одамзод ўртасида танҳо ўзи қолган. Ба'зан у, бирон кимсанинг: „бу бало яна чўнтагимга қўл солмасмикин?“ деб унга қараб турганини кўриб қолади.

Шу кезларда уруш бошланиб қолди. Серёжка, албатта учучи бўлиш мақсадида махсус ҳарбий мактабга кириш учун бирнеча бор уриниб кўради. Қабул қилмайдилар.

Ҳамма ўқучи болалар дала ишларига чиқиб кетганида, у, хўрликка чидолмай, кўмир конига ишга кириб кетади. Икки ҳафтадан кейин у забойга тушиб, катталар блан бир қаторда кўмир қазий бошлайди.

Одамлар назарида қанча ўсганлигини ўзи сезмас эди. Кондан чиққанда афти-башараси қоп-қора бўлиб чиқарди, фақат ўтқир кўзлари ва оппоқ майда тишлари ялтираб турарди, катталарга ўхшаб, у ҳам салмоғланиб, оғир қадам ташлаб душга кирарди, чўмилганда отасига ўхшаб йўталарди: уйига ялангоёқ бўлиб, шошилмай қайтарди, ботинкаси — ҳукуматники эди.

Уйга кеч, ҳамма кечки овқатни еб бўлгандан кейин қайтарди. У — улғайган, эркак, ишчи одам эди.

Александра Васильевна печьдан қозонни олиб, латта блан ушлаганича унинг косасига тўлдириб боршъ қуйиб берарди. Қайноқ боршъ буғланарди, уйда ёпилган буғдой нои сира ширин туюлмас эди. Отаси, қалин қошлари остидаги рангсиз кўзлари блан ўғлига узоқ тикилиб ўтирарди, мўйлаби қимирлар эди. У йўталмас ҳам эди, хирилламас ҳам эди, ўғли блан худди катта ишчи одамдек бафуржа гапиршиб ўтирарди. Отасини ҳамма нарса: конда ишининг бориши, кимнинг қанча кўмир қазигани, — ҳамма нарса қизиқтирарди. Отаси ундан асбобни сўрарди, коржомасини сўрарди. У, кўмир қатламлари, штреклар, ловалар, забойлар, гезенкалар ҳақида ўз ҳовлисининг хоналари, ҳужралари, сомонхоналари ҳақида гапиргандай гапирар эди. Дарҳақиқат, чол шу атрофдаги конларнинг деярлик ҳаммасида ишлаган эди, ишдан чиқиб қолганидан кейин бор-йўқ гапларни оғайниларида эшитиб биларди. Ер тагида кўмир қайси томондан ва қандоғ қазилаётганини билар эди, ҳарқанақа одамга ҳам ер тагида нималар бўлаётир, кон қайси

томонга қазилаётир, бармоғи блан ҳавода чизиб кўрсата билар эди. Қиш кунлари Серёжа мактабдан чиқиб, ҳатто овқат ҳам емасдан тўғри артиллерист, ёки сапёр, минёр ёки учучи ўртоғининг олдига югуриб кетарди; кечаси соат ўн иккида мудраб дарс тайёрларди, эрталаб соат бешда яна машқ майдонига бориб, у ерда биронта сержант ўртоғи ўз жангчилари блан бирга милтиқ отиш ёки граната иргитишни ўргатарди. Ҳақиқатан, у, милтиқ, наган, маузер, „т—т“, Дегтяревнинг қўл пулемёти, „Максим“ пулемёти, ППШ автомати отишда, граната ёки ёнилғи солинган шяша иргитишда, жангчилардан қолишмас эди, у чуқур қазийоларди, мина ўқлашни, мина кўмиш, миналарни олиб ташлашни биларди. Бутун дун’ёдаги давлатларнинг аэропланларини таниб оларди, авиабомбаларни бехатар қилаоларди; унинг блан бирга Витька Лукьянченко ҳам бу ишларни қилиб юрарди; Серёжка ҳаммавақт Витька Лукьянченкони ўзи блан олиб юрар эди, Серёжка Серго Орджоникидзе ёки Сергей Кировга қандай муносабатда бўлса, Витька ҳам Серёжкага нисбатан шундай эди.

Шу йил кўкламда Серёжка ўсмирлар мактабида бўлмасада, учучи тайёрловчи катталар мактабига кириш учун яна бир марта уруниб кўрди. Аммо яна мағлубиятга учради. Ҳали ёшсан, келгуси йил кел, деб жавоб қилишди унга.

Учучилар мактаби ўрнига Ворошиловград ёнига бориб истехком қуриш — даҳшатли мағлубиятга учраш блан баравар эди. Шундан кейин у, уйга қайтмасликка қасам’ёд қилди.

Ҳарбий қисмга ёзилиш учун не-не айёрлик, не-не ҳийлакорлик қилмади у! Бошидан кечирган хўрлик ва аламларнинг юздан бирини ҳам Надяга айтмади. Жангнинг нималигини, ўлим, кўрқув нималигини энди у яхши билиб олган эди.

Серёжка қотиб ухлаган экан, ҳатто отасининг эрталабки йўтали ҳам уйғотолмади. У, офтоб баланд кўтарилганда ўйғонди; уй дарчалари берк эди, аммо у, дарча тирқишидан тушган қуёш шу’ласидан вақтнинг қанчалигини аниқлар эди. Кўзини очиши бланок билдики, ҳали немислар келмаган.

Ювингани ҳовлига чиқди; эшик супачасида бобоси, бободан сал нарида Витька Лукьянченко ўтирган эди. Онаси полизга чиқиб кетган, опалари ишга кетишган эди.

— Э-ҳа! Омонмисан, жангчи! Аника! Уху, уху, уху-уха... — деб бобо уни қарши олди. — Тирикмисан? Шу кунда энг муҳими шу бўлиб қолди. Ҳе-ҳе! Илдизинг тонг отардан бери қачон уйғонар экан деб кутиб ўтирипти, — деди чол ва ўзининг уйқудан энди турган, кичик юзли, серҳаракат ва эпчил ўртоғига тек туриб, бахмалдай қора кўзларини тикиб турган Витька Лукьянченкони дўстона кўрсатди. — Илдизинг жойида, — деб давом этди бобо. — Ҳар кунни эрта саҳарда келиб: „Серёжка келдими? Серёжка қайтди-ми?“ деб сўраб туради. Серёжка жонини... Уха-уха... жонини беради! — хурсанд бўлиб, деди чол.

Дўстлик садоқати бобонинг тили блан яна тасдиқланди.

Уларнинг иккови ҳам Ворошиловград ёнида ер қазийишда бирга бўлган эдилар, ўз дўстининг ихтиёрида бўлган Витька ҳарбий

қисмга бирга кирмоқ ниятида у блан бирга қолмоқчи эди. Аммо Серёжка уни уйга қайтиб кетишга мажбур этди, бунинг сабаби Витькани, унинг ота-оналарини аягани эмас эди; агар Витька у блан бирга қолса икковининг ҳарбий қисмга олинishi маҳол, қолаверса — Серёжканинг ҳарбий қисмга киришига халақит берарди. Витька ўзининг золим ўртоғидан ниҳоятда хафа бўлиб, уйга қайтишга мажбур бўлди, йўқ, қайтишгагина эмас, балки Серёжканинг режасини ўз ота-онасига, Серёжканинг ота-оналарига, умуман ҳеч кимсга айтиб бермасликка қасам'ёд қилишга мажбур бўлди, сабаби — агар Серёжанинг яна омади келмаса унинг ша'нига гап тегмаган бўлар эди.

Бобонинг гапларига қараганда, Витька ўз ва'дасида турганлиги кўринарди.

Серёжка блан Витька Лукьянченко уйнинг орқасида, ҳаммаёғини қамиш босган кичкина сой бўйида томоки чекишиб, бир-бирларига янги хабарларни айтиб ўтиришарди. Соининг нариги ёғи кенг ўтлоқ бўлиб, у ерда пода боқилар, майдоннинг орқасида эса кончилар учун қурилган, аммо ишга тушмаган ҳаммом бор эди.

Уларнинг мактабдош ўртоқларидан, — иккови Ворошилов номли мактабда ўқишарди, — шаҳарда Толя Орлов, Володя Осьмухин ва Любка Шевцовалар қолган эди; Витьканинг сўзига қараганда, Любка Шевцованинг хулқи ўзгариб кетган эди: у кўчага чиқмайдиган, нуқул уйда ўтирадиган бўлиб қолган эди. Любка Шевцова ҳам Ворошилов номли мактабда ўқир эди, броқ у урушгача етти синфни тамом қилиб, мактабдан кетиб қолган эди: у артистка бўлишни орзу қиларди, театрларда, райондаги клубларда ўйинга тушарди, ашула айтарди. Любканинг шаҳарда қолгани Серёжкага жуда ёқиб тушди. чунки у ниҳоятда чаққон, эпчил қиз эди. Любка Шевцовани юбка кийган Сергей Тюленин деса бўларди.

Витька яна Серёжкага малум бўлган янги хабарни, я'ни Игнат Фомина уйида номалум одам беркиниб ётгани, бутун Шанхай аҳолиси у одамнинг кимлигини билолмай юриши, ундан қўрққанини қулоғига шивирлаб айтиб берди. Сеняки районида, ўқ-дори омборлари ёнидаги очиқ ертўлада ёнилғи солинган бирнеча ўн шиша бор, шошқолоқликда ташлаб кетишган бўлса керак, деди Витька.

Витька, ўша шишаларни олиб, яшириб қўйилса ёмон бўлмас эди деган эди, бирдан Серёжанинг эсига бир нарса тушди-да, жиддий тус олди ва икковимиз дарҳол госпитальга боришимиз керак, деди.

УН УЧИНЧИ БОБ

Фронт Донбассга яқин келиб, Краснодарда ярадорлар пайдо бўлганда Надя Тюленина ўз истаги блан тиббий ҳамширалар курсига кирган ва курсни битириб, бир йилдан бери ҳарбий госпитальда ишлар эди. Госпиталь шаҳар касалхонасининг биринчи қаватида эди.

Ҳарбий госпиталь ходимларининг врач Фёдор Фёдоровичдан бошқа ҳаммаси бирнеча кун бурун кўчиб кетганлиги ва касалхонада тиббий ходимларнинг кўпчилиги старший врач бош бўлиб шарққа кўчиб кетганлигига қарамасдан, касалхона аввалгича ишлаб турар эди. Сирёжка блан Витька қабулхонага киришлари бланоқ навбатчи доя уларни тўхтатиб, оёқларини ҳўл латтага артишга буюриб, госпитальда старший ҳамшира бўлиб ишловчи Надяни чақириб келгунимча шу ерда ўтиратуринглар деганда, бу иккала бола бу муассасага ҳурмат блан қарайбошладилар.

Бироздан кейин уларнинг олдига доя блан бирга Надя чиқди; аммо бу Надя кечаси Серёжка блан каравотда суҳбатлашиб ўтирган Надя эмас эди энди: доянинг меҳрибон, ажин босган ва мулойим юзида кўринганидек, Надянинг ёноқлари чиққан, ингичка қошлари бўялган, кичкина юзида ҳам жиддий, чуқур, ташвиш аломати кўринарди.

Бирдан опасининг олдига саловот босган Серёжка, қўлидаги шапкасини гижимлаб туриб:

— Надя, — деди. — Надя, йигитларни қутқариш керак ахир, ўзинг биласан-ку... Витька иккимиз уйма-уй юриб чиқар эдик, Фёдор Фёдоровичга кириб айт.

Надя озгинагача индамай Серёжкага қараб қолди. Кейин оёғи тортмагандай бўлиб, бошини чайқади.

— Чақир, врачни чақир буёққа, ё бизни олдига олиб кир, — деди Серёжка, жаҳли чиқиб.

— Луша, буларга халат бер, — деди Надя.

Доя, оқ жовондан иккита халат олиб чиқиб, болаларга ўзи кийгизиб қўйди.

— Бу бола рост айтади, — деди бирдан Луша хола, юмшоқ кекса лабларини ковшаб, у, Надяга меҳрибон назар блан қарар эди. — Одамлар йўқ демай олишади. Мен ўзим бировини оламан. Йигитларга кимнинг раҳми келмайди? Ўзим ёлғизман, ўғилларим бўлса фронтда, қизим дейсан мен ўзим. Виселкида турамиз. Немислар кирса — ўғлим дейсан. Ҳаммага айтиб қўйиш керак, — ўғлим, қариндошим десин.

— Сиз немисларнинг кимлигини билмайсиз, — деди Надя.

— Немисларни билмасам ҳам, ўзимизникиларни биламан, — деб дарров жавоб қилди Луша хола. Мен сизларга Виселкадан яхши одамларни айтиб бераман.

Надя болаларни деразалари шаҳар кўчаларига қараган йўлакдан бошлаб борди. Ҳарбир очиқ эшикдан ўтган сари газак олиб кетган ва бойлаган яра ва ювилмаган кир кийимларнинг ҳиди уларнинг димоғига урарди; бу ҳидларни ҳатто дориларнинг ҳиди ҳам босаолмасди. Касалхона деразаларидан офтоб нурлари блан кўмилган шаҳар нақадар ёруғ, тинч, ёқимли ва жонажон кўринарди.

Госпитальда қолган ярадорларнинг бариси юролмайдиган касаллар эди; баъзибирлари қўлтиқ таёқ блан йўлакда судралиб юрарди; уларнинг ёш ва каска, соқоли қирилган ва қирилмаган чеҳраларида Надя блан Луша холаники сингаря, қандайдир жиддий ва чуқур бир нарса акс этарди.

Йўлакдан болаларнинг дукур-дукури эшитилиши блан, каравотда ётган ярадорлар умидвор бўлиб бошларини кўтарар эдилар, қўлтиқ тайёқ блан юрганлар эса, — юзларига ҳам жон кийриб, — халат кийган икки ўсмир бола блан уларни бошлаб кетаётган юзи жиддий ва ҳаммага таниш бўлган ҳамшира Надяни кузатиб қолардилар.

Надя блан ўсмир болалар коридор охирида берк турган бир эшик олдига бориб тўхтадилар; Надя эшикни тақиллатмасдан, кичкина қўли блан катта қилиб очиб юборди.

— Сизга, Фёдор Фёдорович, — деди у, болаларни олдинга ўтказиб.

Бироз салават босган Серёжа блан Витька кабинетга киярди. Уларнинг рўпарасидан бўйи баланд, елкалари кенг, қотма ва бақуват, соқол-мўйлаби теккис қирилган, сочлари оппоқ, ажин босган, ёноғи чиққан, қуш бурун, хуллас худди мисдан қуйилгандек бир чол ўрнидан турди. У ўзи ўтирган столи ёнидан турди; кабинетда ёлғиз ўзи ўтирганидан, столда на китоб, на газет ва на дори-дармон йўқлигидан, кабинет бутунлай бўшлигидан, болалар билишдики, врач ҳеч иш қилмас, фақат ёлғиз ўзи хаёл суриб ўтирарди. Буни болалар яна врачнинг ҳарбий кийимда эмас, балки оддий кийимда эканлигидан ҳам сездилар: унинг эгнида кулранг костюм, (костюмнинг бир ёқаси халат устидан чиқиб турарди) кулранг шим, оёғида кирлаб кетган ботинка (бу ҳам ўзиники бўлмаса керак) бор эди.

Надя сингари, Луша ва палатадаги ярадорлар сингари у ҳам болаларга жиддий ва ажабланмай қаради.

— Фёдор Фёдорович, биз ярадорларни уй-уйларга жойлаштиришда сизга кўмаклашгани келдик, — деди Серёжка, бу чолга ортиқ бирнима деб ўтиришнинг ҳожати йўқлигини дарров пайқайди.

— Олишармикин-а? — деб сўради у.

— Оладиган одамлар топилади, Фёдор Фёдорович, — деди Надя қўнғироқдай овози блан. — Касалхона дояси Луша бир ярадорни олмоқчи, яна оладиган одамларни кўрсатиб қўймоқчи; болалар ҳам суриштириб кўришади, мен ҳам топаман, краснодонлиларнинг кўпи йўқ демай олади. Биз тюленинлар ҳам оладику ammo уйимизда жой йўқ, — деди Надя ва юз-кўзларигача қизариб кетди. Гарчи Надя ростини айтган бўлсада, Серёжка ҳам қизарди.

— Наталья Алексеевнани чақиринг, — деди Фёдор Фёдорович.

Наталья Алексеевна касалхонанинг ёш врачларидан эди, шаҳардан ўн саккиз километр нарида, Краснодон кўмири кони посёлкасида турадиган ёлғиз бемор онаси туфайли у касалхона ходимлари блан бирга кўчиб кетмаган эди. Касалхонада касаллар, аш'ёлар, дори-дармон ва асбоблар қолганлиги учун, ҳечқаёққа кетмай немислар блан қоладиганидан ўз ҳамкасаваларидан уялган Наталья Алексеевна касалхонанинг бош врач вазифасини ўз устига олган эди.

Надя чиқиб кетди.

Фёдор Фёдорович стол ёнидаги жойига ўтирди, чаққон халати этагини кўтариб, пиджак чўнтагидан томокидон ҳамда букилган

ва гижимланган газет чиқариб, бир бўлагини йиртди, қотма кўли ва лабларини ишга солиб, дарҳол карнай ясади, томокидондаги махоркадан карнайга тикдида, чекабошладди.

— Бу ишларинг ма'қул, — деди Фёдор Фёдорович ва диванда тек ўтирган болаларга жиддий қилиб қаради.

Олдин Серёжкага, кейин Витькага қарайди, аммо каттаси Серёжка эканлигини сезгандай бўлиб, яна унга қарайди. Бу қарашнинг ма'носини Витька тушунди, аммо сира хафа бўлмади, чунки Серёжканинг иш боши эканлигини ўзи ҳам биларди, унинг ишбоши бўлишини истарди, бунга фахрланарди ҳам.

Надя кабинетга йигирма саккиз ёшлар чамасидаги кичкина бир жувонни бошлаб кирди; чеҳрасида, оёқ ва қўлларида болаларга хос қандайдир гўдаклик, майинлик ва дўндиқлик кўриниб турганидан уни кўрган одам ҳақиқатан ҳам ёш бола дерди. Отаси тиббий институтда ўқишини давом этдиришга қарши турганида Наталья Алексеевна шу оёқчалари блан Краснодардан Харьковга пийёда борган, ўқишни давом этдирмоқ учун шу қўлчалари блан тикучилик қилиб, бировларнинг кирини ювиб, кун кечирган эди: отаси вафот этгандан кейин, саккиз жонли оилани шу қўлчаларига олган, бу оила а'золарининг ба'зилари ҳозир урушда жанг қилмоқда, ба'зилари бошқа шаҳарларда ишламоқда, ба'зилари эса ўқимоқда эди; шу қўлчалари блан у, ўзидан катта ва тажрибали врачлар ботинолмаган операцияларни дадил қилар эди; унинг болаларга ўхшаган дўндиқ чеҳрасидаги кўзлари шу қадар тўғри, иродали, шафқатсиз ва меҳнат севар кўзлар эдики, иттифоқ миқёсидаги бир муассаса ишлар мудирининг ҳавоси келмай қолмасди.

У кириши блан Фёдор Фёдорович ўрнидан турди.

— Бемалол ўтираверинг, менинг бу ишдан хабарим бор, — деди жувон дўндиқ қўлларини кўксига қўйиб, унинг бу ҳаракати ишчан, меҳнатсевар кўзларига, аниқ ва қуруқ сўзларига зид кўринарди. — Менинг бундан хабарим бор ва менимча, жуда ма'қул иш, — деди-да, шахсий муносабат блан эмас, балки улардан бирон фойдали иш чиқармикин дегандай қилиб, Серёжка блан Витькага қаради. Кейин Фёдор Фёдоровичга қараб: — Сизчи? — деб сўради.

Фёдор Фёдорович унинг гапига дарҳол тушунди.

Мен сизнинг касалхонангизда қолганим яхшироқ, мен ўзим шу ерлиман. Шу ерда қолсам — ҳарқандай шароит бўлмасин, уларга ёрдамим тегарди, — Унинг „улар“ деб ярадорларни айтганини ҳамма тушунди. — Йложи борми?

— Йложи бор, — деди Наталья Алексеевна.

— Касалхонангизда мени немисларга айтиб қўйишмайдими?

— Касалхонамизда сизни немисларга билдиришмайди, — деди Наталья Алексеевна, дўндиқ қўлларини кўкрагига босиб.

— Раҳмат. Раҳмат сизларга, — деди Фёдор Фёдорович ва энг биринчи марта кўз қисиб жилмайиб, узун ва бақувват бармоқли қўлини олдин Серёжкага, сўнгра Витька Лукьянченкога чўзди.

— Фёдор Фёдорович, — деди Серёжка, врачнинг юзига ўзининг чароқлаган кўзлари блан тикилиб; унинг бу қарашини; Буни

Сиз ва бошқа одамлар нима деса деяверсин, ammo мен айтишим керак, чунки бу меним бурчим“ дегандай бўларди,—Фёдор Фёдорович, қачон керак бўлиб қолсак — мен блан Витька Лукьянченко ҳамвақт тайёрмиз. Биз блан алоқани Надя орқали қилинса бўлади. Ўз номимдан ҳамда ўртоғим Витька Лукьянченко номидан яна шуни айтишим керакки, сизнинг бу ишингизни, я’ни шундай оғир пайтда ярадорлар ёнида қолишингизни — биз ниҳоятда олижаноб бир иш деб ҳисоблаймиз, — деди пешанаси терлаб кетган Серёжка.

— Раҳмат, — деди Фёдор Фёдорович ниҳоятда жиддий тусда. — Сизлар шу гапни очибсизларми, мен ҳам икки оғиз гап айттай: қанақа касб эгаси бўлмасин ҳарқанақа одамнинг турмушида шундай аҳвол туғилиши мумкинки, у, ўзи бошлаб кетаётган ёки ўзига боғлиқ бўлган одамларни ташлаб кетиши мумкин ва керак, шундай аҳволда унинг ташлаб кетмоғи фойдалироқ бўлди. Шундай аҳвол бўлиб турди. Такрор айтаманки, бундай аҳвол ҳарқанақа касб эгаларида бўлади, ҳатто лашкарбоши ва сиёсий арбобларда ҳам бўлади, ammo бир касб эгаларида — врачларда, айниқса ҳарбий врачлардагина бўлмайди. Врач — ҳамвақт ярадорнинг қошида бўлмоғи керак. Қандай шароит бўлмасин — ярадор ёнида бўлиши керак. Бу бурчдан ҳам юқорироқ турган зарурат йўқ дун’ёда. Шу зарурият туфайли ҳатто ҳарбий интизом бузилиши мумкин, буйруқ бажарилмаслиги ҳам мумкин. Агар фронт қўмондони менга ярадорларни ташлаб, ўзингиз кетинг, деганда ҳам мен унга бўйин сунмайман. Агар ўртоқ Сталин: „Мавжуд аҳволни назар-э’тиборга олиб, сиз кетсангиз бўлади“ деганда ҳам мен кетмас эдим. Ammo ўртоқ Сталин ҳечқачон бундай демас эди, чунки у буни ҳаммадан яхши тушунади. Ҳарқандай оғир шароитда ҳам ташлаб кетмайдиган ягона одам — Сталиндир: фақат у ва ҳарбий врач... Раҳмат, раҳмат сизларга, — деди Фёдор Фёдорович ва худди мисдан қуйилган, буғдой ранг юзли ва оппоқ бошини болаларга эгди.

Наталья Алексеевна индамай дўндиқ қўлларини кўксига босди, унинг Фёдор Фёдоровичга тикилган кўзларида шодёна руҳ акс этарди.

Фақат Серёжка, Надя, Луша хола ва Витька Лукьянченко қатнаган ва кейинги чорак асрда бўлиб ўтган кенгашлардан ҳам қисқа бўлган даҳлиздаги кенгашда иш режаси аниқлаб олинди. Бу кенгаш болалар устларидаги халатларини ечиб ташлагунча вақт кетди. Болалар ўзларини тутиб тураолмай касалхонадан ўқдай учиб чиқдиларда, июль кунининг туш пайтидаги ёруғи кўзларини қамаштириб юборди. Уларнинг бутун вужудлари алақандай шодлик, ўзларидан, одамзоддан фахрланиш, тоғни толқон қилгудек меҳнат иштиёқи блан тўлиб-тошган эди.

— Мана буни одам дейдилар! А? — деди Серёжка, ўртоғига ҳаяжон блан қараб.

— Рост, — деди Витя Лукьянченко ва кўзини пир-пир этиб учирди.

— Игнат Фоминнинг уйда ким яшириниб юрганини мен ҳо-

зир биламан, — деди Серёжка бирдан, ҳозир гапириб турган гапини унутиб.

— Қандай қилиб биласан?

— Уйингга бир ярадорни оласанми деб кўраман.

— Хоинлик қилади, — деди Витька, ўзининг гапига қаттиқ ишониб.

— Мен ҳам сирни очиб айтиб анойи бўпманми! Уйига кириб олсам бўлгани-да, — деди Серёжка ва кўз ҳамда тишларини айёрларча ярқиратиб, кулди. Бу фикр унинг миясида жуда мустақкам ўрнашиб олган эди, шунинг учун муқаррар бажаражагини аниқ билар эди.

У, Шанхайнинг бозордан анча четдаги, галвирдай катта кунгабоқарлар орасида турган Игнат Фомин уйининг эшиги олдида турар эди.

Эшик қоқилганда анчагача ҳечким овоз бермади, Серёжка уй ичидагилар уни деразадан кўриб олмоқчи эканликларини пайқаб. Кўзга кўринмаслик учун, жўрттага эшик ёнига суқилиб турди, Ниҳоят, эшик очилди. Игнат Фомин, бир қўли блан эшик бандини ушлаб, яна бир қўли блан эшик рамига суялиб, бошини экганича, — у худди чуволчан сингари узун эди, ажин босиб кетган юзидаги нурсиз ва кичкина кўзлари блан Серёжкага тикилиб қараб турар эди.

— Э раҳмат! — деди Серёжка ва эшикни „киринг!“ деб очиб тургандай, Игнат Фоминнинг қўли остидан лип этиб ўтди-да, даҳлизга кирди, ҳайрон бўлишга ҳам улгурмаган Игнат Фомин унинг кетидан қадам ташлаганда, Серёжка ички уй эшигини очган эди.

— Афв этасиз, гражданин, — деди Серёжка уй ичига кириб олган ва катак пиджак ва шим, мойланган хомтери этик кийган, кўкрагига занжир соат осган ва ниҳоят ҳайрон бўлган Игнат Фомин олдида бошини эгиб турди.

— Сенга нима керак? — деди Игнат Фомин, сийрак қошларини кўтариб; унинг юзидаги сонсиз-саноқсиз ажинлар ҳаракатга келди ва бирнима қилмоқчидай бўлди.

— Гражданин! — деди Серёжка тантанали овоз блан; Франция виқилоби давридаги конвент а'зосининг қиёфасида туриб олгани Серёжканинг ўзи учун ҳам, Игнат Фомин учун ҳам кутилмаган эди. — Гражданин! Ярадор жангчини қутқоринг!

Игнат Фомин юзидаги ажинлар дарҳол ҳаракатдан тўхтадида, Серёжкага тикилган кўзлари худди қўғирчоқ кўзидай, қимири этмади.

Игнат Фоминни бундай ҳолга туширган нарсанинг сабабини сезган Серёжка:

— Ярадбр мен эмасман, — деди — чекиниб кетаётган жангчилар кўчага, худди бозор ёнига бир ярадорни ташлаб кетдилар. Биз болалар блан кўриб қолиб, тўғри сизникига қараб чопдик.

Игнат Фоминнинг чўзиқ юзида бирдан турли-туман хирслар аломати акс этди ва у бехосдан бошқа уй эшигига кўз ташлади.

— Нега энди тўппа-тўғри меникига келдиларинг? — деди ши-

вирлаб ва ғазаб блан Серёжкага тикилди; юзидаги ажинлар яна ҳаракатга келди.

— Сизникига келмасдан, ахир, кимникига борайлик, Игнат Семёнович? Сизнинг энг биринчи стахановчи эканлигингизни бутун шаҳар билади,— деди Серёжка ўзининг ғоят соф кўзларини,— заҳарланган ўқёйни Игнат Фоминга шафқатсиз тикиб.

— Ўзинг кимсан? — деди Игнат Фомин: у борган сайин саросимага тушар ва ажабланар эди.

— Мен ўзингизга ма'лум бўлган стахановчи Прохор Любезновнинг ўғли бўламан, — деди Серёжка; ҳечқанақа Прохор Любезнов деган одамнинг йўқлигини нақадар билса, шунчалик кескин гапирарди у.

— Прохор Любезновни танийман. — Энди ўзига келган Игнат Фомин бирдан узун ва бесўнақай қўлларини кўтарди. — Менга қара, ука, сенинг жангчингга уйимда жой йўқ, хотиним ҳам касал, сен, ука, бошқа илож топ... — Унинг қўллари кўча эшикни ишора қиларди.

— Жўда қизиқ одам экансиз, гражданин! Яна бир ўйингиз борлигини ҳамма биладику, — деди Серёжка чақноқ ва жасур кўзларини Фоминга тикиб.

Фомин қимирлаб ҳам, ҳатто овоз чиқариб ҳам улгурмаган эдики, Серёжка шошилмай бориб, иккинчи ўйнинг эшигини очиб, ичкари кирди.

Дарчалари чала очик, у ер-бу ерга тувак гуллар қўйилган, мебель блан жиҳозланган озода уйда стол ёнида уста косиб кийими кийган, елкаси кенг, мошбиринч сочи олинган катта бошли, юзида қора седанали киши ўтирарди. Киши, оҳиста бошини кўтариб, Серёжкага қаради.

Шу ондаёқ Серёжка бу одам яхши, иродаси зўр ва осойишта бир одам эканлигини сизди. Сезиши бланоқ уни ниҳоят даражада қўрқув босди. Унинг ботир юрагида бир мисқол ҳам мардлик қолмади. У шу қадар қўрқиб кетган эдики, ҳатто тили гапга келмай, ўзи қимир этолмай қолди, шу онда эшикда Игнат Фоминнинг қўрқув аралаш ғазабланган юзи кўринди.

— Шошилма,— деди стол ёнида ўтирган нотаниш киши Серёжкага бостириб келаётган Игнат Фоминга қараб. — Нега ярадор жангчини ўз ўйингга олиб кетмадингиз, хўш?— дея Серёжкадан сўради.

Серёжка индамасди.

— Отанг шу ердами ё кўчиб кетдимиз?

Серёжка қип-қизариб:

— Кўчиб кетди,— деди.

— Онангчи?

— Онам уйда.

— Олдин нега онангга бориб айтмадинг?

Серёжка индамасди.

— Қанақа хотин экан у, ярадорни уйига киритмаса?

Серёжканинг юраги ачишиб, бошини силкитди. Ўйин тамом бўлиб, гап „ота“ ва „она“га келганда у кўз олдига ўз ота ва

онасини келтирди, аммо улар ҳақида нотўғри ва ёлғон гап тўқий унга уят эди.

Афтидан, стол ёнида ўтирган киши Серёжкага ишонар эди.

— Хўш,—деди у, Серёжкани кўздан кечириб.—Игнат Семёнович ярадор жангчини киритолмайман деб тўғри айтади,—деди хаёл ичида.—Аммо, уйига оладиган одам топилади. Бу ишинг ма'қул. Отанга раҳмат. Қидирсанг толасан. Броқ бу ишни сир тут, ҳаркимнинг ҳам уйига кираверма. Бордию, ҳечким олмаса менинг олдимга кел. Олишса—келма; яхшиси менга адресингни бериб қўй, керак бўлганда ўзим қидириб толаман.

Қилган шўхлиги учун Серёжка жуда пушаймон еди. Рўпарада ўтирган одамга ўзининг ҳақиқий адресини айтай деб турганда бошқа адрес тўқиб айтишга ва шу ёлғон гап блан бу одамдан бутунлай ажралиб кетишга мажбур бўлган эди.

Серёжка кўчага чиқди. У саросимага тушган ва хижолат эди. Игнат Фомин уйдаги одамнинг ҳақиқий, асл, катта одам эканлиги мутлоқ шубҳасиз эди, Игнат Фоминнинг бемаза одамлигига ҳам шубҳа йўқ эди. Аммо улар бир-бирлари блан боғлиқ эдилар. Бунга фаҳмлаш қийин эди.

СОДИҚ ҚАЛАНДАР

БИЗ УРАЛДА *

Повесть

VIII

Умар кундан-кун тузалабошлади. Свердловскга келганининг тўртинчи ҳафтасида унинг бошидан боғланган дакаларини ҳам ечиб олдилар. Юзларининг шиши ҳам қайтди. Ўзини соғ ва анчагина тетик сезган Умар бир-икки марта район партия комитетига бориб, бирор ишда фойдаланишларини сўради. Аммо район партия комитетининг узун бўйли, қотма келган секретари Березин, Умарнинг юзларидан ва кўзининг оқларидан ҳали кўтарилмаган сариғлиқни кўриб, унга шундай деди:

— Майли, майли, Умаржон, яна уч-тўрт кун дам олинг. Тез кунда ўзимиз чақирамиз. Ўзбекистондан бизга бир эшелон меҳнат армияси келаяпти. Тушундингизми, олдимизда қандай ишлар турипти? Ана шунда бизга сизнинг катта ёрдамнингиз тегади, деб ўйлайман.

Умар хусусий квартирда турар эди, квартир бўлганда ҳам, бир уйнинг катта рус печи ўрнатилган бир бурчаги. Бунда унинг бир-икки дона китоби ва бир пар ички кийими солиғлиқ тумбочкаси, ва каравоти турар эди. Бурчак, уйнинг бошқа қисмларидан катта гулдор чит чойшаб блан ажратилган бўлиб, кундузи ҳам қоронғи эди. Умар шундай иссиққина бурчакга кириб олганидан беҳад хурсанд эди, чунки 1941 йил декабрь ойларида Свердловскида ана шундай тор бурчакни топиш ҳам анча машаққат эди. Бу уйнинг эгаси кексароқ бир рус хотини эди. У, Умарнинг келишидани беш кун илгари эрини фронтга жўнатиб, ўн тўрт ва ўн олти ёшли иккита ўспирин ўғли блан қолган эди. У, Умарни иссиқ қарши олди, уч-тўрт кун ичидаёқ ўз ўғлидай унга меҳрибонлик блан муомала қиладиган бўлиб қолди.

— Вой, ўғлим, бу пальто блан қаерга борасиз?— деди ҳайрон бўлиб хотин: Умар бир кун кенг драп пальтосини кийиб бир-ёққа бормоқчи бўлганида, — кўча жуда совуқ-ку, қаранг. Ана

Боши ўтган совларда.

ташқарида бўрон... Олинг, Андрей Ефримовичнинг калта пустинини кийиб олинг. Ундан кейин қаерга борсангиз бораберинг. Бу аҳволда мен сизни уйдан чиқармайман, болам. Уйламанг.

Умар бу хотиндан яна шунинг учун ҳам миннатдор эдики, у бошқа масалаларда ҳам ўзининг оналарча меҳрибонлигини кўрсатиб турар эди: ҳар эрта ундан бошининг зирқираши тўхтадими, яраларининг оғриғи босилдими, пайноғи йиртилган бўлса ямаб берсинми, оёғи совуқ емаяптими, уйдан хат келиб туриптими— ҳамма нарса ҳақида оққўнгил блан қизиқиб сўрар эди, борган сари унга Умарнинг ҳурмати ортди.

— Ички кўйнак-иштонингизни ювиб қўйдим, — деди хотин бир кун Умар қаёқдандир келиб кириши блан, — ҳа демай қуриб қолади.

— Э, она, овора бўлиб нима қилар эдингиз. Ўз ишингиз ҳам етарли эди-ку— деди Умар ва юрағида бу яхшиликка нисбатан у ҳам бир яхшилик кўрсатишни уйлаб қўйди. Кечалари узоқ ўтириб, болаларнинг дарс тайёрлашларига ёрдам берди, бир-икки марта улар блан ўрмонга бориб ўтин олиб келди. Йил оғир эди. Умар ба'зан пакетга солинган шакар, ба'зан қуриган ёғлиқ балиқ, ёки бирор кило гўшт кўтариб келар эди.

Қиш шу йил жуда қаттиқ бўлди. Декабрьнинг узоқ кечаларидан бирида жуда қалин қор ёғиб чиқди.

Умар эрталаб райкомга бормоқчи эди, шунинг учун вақтлироқ туриб кийиниб, тўғри эшикка борди, шунча зўр блан итарса ҳам эшик очилмади. Ташқаридан бутун зинапойчаларгача уйилиб кетган қор эшикнинг ярмини қоплаган эди. У нима қилишини билмади. Дераза ёнига келиб, кўчага қаради, яна эшик томонга борди, бор кучи блан елкасини тираб орқага қараб итарaboшладди. Эшик бир қўл сиғарлик даражада базўр очилди. Умар, кутилмаган ва унга ажойиб бўлиб кўринган бу ғов олдида, ўзини бир пас йўқотиб ҳам қўйди. Бундай катта қорни у ҳатто Ленинградда ҳам кўрмаган эди. Ўзбекистонда бундақа қор бўлмайди, унинг ҳамшаҳарлари— қўқонликлар тушларида ҳам бундай катта қорни кўрмаганлар. У, уй бекасига эшикни очолмаяпман деб уялмасдан айтиши мумкин эди, лекин унинг бундай дейишга тили бормади, уялди эшик олдида нима қилишини билмай, тураверди. Шу вақт унинг бошига бир фикр келди: деразани очиб сакраб кўчага тушиш. Броқ шу оннинг ўзидаёқ бу фикрдан қайтди.

Умар елкаси блан яна эшикни итарди, бу сафар ҳам эшик очилмади, лекин тошқаридан зина устида кимнингдир гапиргани эшитилди.

— Ҳа, сизга нима бўлди, — кулиб сўради эшик орқасидан биров.

Умар ойнакдан қаради. Қозоқбой! Унинг эғнида янги шинель, белида энлик камар, бошида қўлоқчин бор эди. „Демак булар жўнайди, — уйлади Умар; — кутган вақт соатлар бўлипти. У йигит ҳам... Оти нима эди? Ботир? Ҳа, Ботир, у ҳам, албатта, кетади... Нимагадир ўша бола менинг кўзимга ҳаммадан кўра иссиқ кўринди?“

— Ҳа, Қозоқбой, сизми? — дея сўради Умар, — нимага бунча эрта? Ё хайр-хўшми? Жўнаяпсизларми?

— Жўнаяпмиз, жўнаяпмиз, Умаржон.

Қозоқбой ташқаридан туриб, эшикни очди, эшик тавақаси блан итарилиб борган қор уйими баланд кўтарилди. У ичкарига кирди.

— Ана, қиш. Қандай яхши. Бизнинг Ўзбекистонда бунақа қиш бўлмайди-а Умаржон?— у шошилиб гапирар эди.

— Қаёқда бўлсин. Хўш, нима гал, ҳақиқатан жўнаяпсизларми?

— Жўнаяпмиз, Умаржон. Фақат сиз блан хайрлашгани югуриб келдим. Қирқ минутдан кейин эшелон жўнайди. Менинг ротам вагонларда: жангчилар ҳам анча хурсанд, вагонларда ашула айтишиб, уйин қилишмоқда.

— Секинроқ!.. — деди паст овоз блан Умар, — секинроқ гапиришмасак, уйда кампир болалари блан ҳали ухлаб ётипти.

Булар ўз она тилларида гапиришмоқда эдилар. Аллақачонлари уйғонган ва буларнинг овозини эшитиб турган уй бекаси уй эшигини сал очиб:

— Уйга киринглар, уйга, нима қилиб даҳлизда турасизлар? — деди.

— Раҳмат, она, мен кириб ўтириб қолман, — деди русчалаб Қозоқбой.

— Совуқда нима қиласизлар, уйга кириб гапиришсаларинг-чи, — деди қайта кампир эшикни каттароқ очиб.

— Қани, юринг бўлмаса, бир минут булса ҳам уйга кирайлик, — деди Қозоқбой. Улар уйга кириб, стол атрофидаги курсиларга ўтиришди. Қозоқбой, бошидан шапкасини ҳам олмай, ёнидан бир-икки банка гўшт консервасини чиқариб столга қўйди-да, консерва очадиган махсус пичоғи блан банкаларни очди ва уй бекасига узур айтгач:

— Она, мана шуларни товада пишириб берсангиз... — деди.

— Ярим соатдан кейин фронтга кетишади, хайрлашгани келипти, — деди Умар уй бекасига. Гўё бу сўзлар блан ундан, ортиқча ташвиш учун афв сўрагандай эди.

Беш минутдан кейин уй бекаси иситилган гўштни това блан стол устига келтириб қўйди. Қозоқбой ёнида осилиб турган фляганинг оғзини очиб, ҳаммага бир стакандан арақ қўйди.

— Азонлаб-а? — деди бека ва яна нимадан ўнғайсизлангандай, — хайр, фронтга кетаётган экансиз, бундай вақтда илож йўқ, — деди ва стаканчани кўтариб, Қозоқбойнинг соғлигини ва омон-эсон уйига қайтиб боришини тилаб ичди.

— Ҳалиги новча йигит... Ботир Собиров... у ҳам кетаяптими? — сўради Умар.

— Ҳа, кетаяпти. Лекин бироз хафа.

— Нега?

— Уйдан ҳеч хат олмаяпти. У, сиздан илтимос қилди... Агар хат-пат келиб қолса, Умаржон, мана шу адресга юбориворинг, — Умарга бир кичкина қоғозни берди Қозоқбой, — албатта, эсангиздан чиқмасин-а, Умаржон.

— Йўқ, йўқ, эсдан чиқмайди. келса, албатта, юбораман.

— Ўзи жуда яхши йигит. Бир севгани бор экан, шу хат ёзмай, хафа қилаяпти.

Қозоқбой, овқат еб турган вилкасини қўйди, шошилиб ўрнидан турди.

— Хайр, менга рухсат?

— Тўхтанг, бирга чиқармиз. Мен ҳам райкомга бораман.

Уй бекасининг зўрлаши блан Умар калта оқ пўстинни кийиб, Қозоқбой блан бирга кўчага чиқди. Станцияга буриладиган муюлишга келганларида, бир-биридан ажралишни истамаган икки дўст қучоқлашиб, ўпишиб, ноилж хайрлашдилар: Умар катта, тош йўл блан райкомга, Қозоқбой темир йўл бўйлаб станцияга кетди.

* * *

Умар Район партия комитети секретарининг кабинетига кирганда, Березин ёлғиз ўтирар эди. У, Умарни кўриши блан ўрнидан турди ва стол орқасидан чиқиб бир-икки қадам олдинга юргач, кўришиш учун қўлини чўзди.

— Марҳамат, ўтиринг, — деди унга жой кўрсатиб. — Хўш, кейинги вақтларда аҳволингиз қандай? Уралнинг совуғи блан қалайсиз?

— Ёмон эмас, — деди кулиб Умар, — ўрганиб кетамиз, албатта. Унинг юзи совуқдан қип-қизил бўлиб кетган эди, — зўрға етиб келдим. Вой қорни-ей, бунақангги қор ҳам бўладими?

— Хўш, турган жойингиз қандай? Ҳали ҳам ўша уйда мисиз, уй бекаси чиқ — деб тикилич қилмаяптими?

— Йўқ, ҳозирча тикилич қилаётгани йўқ.

— Бизнинг Урал одамлари аҳл, меҳмондўст бўладилар.

Березин жойига ўтирди, стол устида турган папкадан қандайдир бир қоғозни олиб ўқиди, яна қайтариб папканинг ичига қўйди-да, стол тортмасига тикиб қулфлаб қўйди.

— Сизга бир илтимос бор. Эсингизда борми, мен бир вақтда сизга Ўзбекистондан бир эшелон меҳнат армияси келаяпти деган эдим.

— Эсимда бор.

— Ана ўша эшелон шу кечаси келди. Худди мана шу совуқ, зўроннинг устидан чиқишди улар ҳам.

Березин Умарнинг кўзларига бироз жимгина тикилиб тургач, давом эди:

— Агар соғлигингиз яхши бўлса, бизга ёрдам берсангиз, заводга ҳам район партия комитетига.

— Жоним блан ёрдам бераман. Мен соғайиб кетдим. Марҳамат, қанақа хизмат бор, буюринг.

— Масала шундай: бу эшелон блан келган ўртоқлар заводда, қурилишда ишлаш учун келганлар. Улар сизнинг Ўзбекистондан, ураллик қардошларига ва фронтга ёрдам бериш учун келишган. Уларнинг ичида руслар ҳам бор. Аммо кўпчилиги ўзбеклар, рус тилига яхши тушунмасалар керак. Шунинг учун сиз ҳаммавақт шуларнинг ичида бўлишингиз лозим. Уларга ҳартарафлама ёрдам бериш керак, ёрдам. Тушундингизми? Бу ернинг шароити та-

моман бошқача, иқлими ҳам Ўзбекистонникига ўхшамайди, қаттиқ совуқ... Шу сабабдан хартомондан уларга ёрдам бермоқ зарур... Бу ерда жуда катта сиёсий ишлар олиб бориш керак бўлади.

Березин столни мушти блан енгилгина бир урди-да, ирғиб ўрнидан турди.

— Ҳозир иккимиз бирга эшелон турган жойга борамиз. Одамлар блан танишамиз, суҳбатлашамиз, ундан кейин нима ишлар қилиш кераклигини белгилаймиз.

— Хўп, борайлик, — деди ўрнидан туриб Умар пальто ҳам телпагини каяётган Березинга қараб.

* * *

Станция. Қорлари тозаланган темир изларда бир-бирига тиркалган қатор вагонлар кўринади. Мана бунда, боши бек темир йўлда меҳнат армияси тушган эшелон турипти. Эшелон охирида иккита-учта пассажир вагонлари ҳам бор эди. Булар, аҳтимол, йўлда яқиндаги станцияларнинг биридан тиркаб юборилган бўлса керак. Вагонларнинг тахта ва фанер қоқилган ойнақларидан чиқазилиб қўйилган узун трубадаридан бурқираб тутун чиқар эди.

Умар, Березин, заводнинг кадрлар бўлими бошлиғи ва завком вакили тўрт киши бўлиб эшелон атрофида нималар тўғрисида-дир маслаҳат қилишиб айланиб юришар эди.

Вагонлардан бирининг ёнида уч-тўртта шаҳарли хотинлар, эшелонда келган кексароқ бир киши блан тотулашиб гаплашмоқда эдилар. Умар тўхтаб буларнинг гапига қулоқ солди. Березин Умарга савол назари блан қаради. Умар эса, индамай, гапга қулоқ солиб турар эди.

— Буларнинг қўллари совуқ епти, иссиқ қўлқопларни узум, ёнғоққа алмаштираяпмиз, — деди бир хотин Березинга. Березин буларга бирор сўз демади, унинг шериклари ҳам индамай олдинга томон юрдилар.

Бошқа бир вагоннинг эшиги олдида пахталик шим, фуфайка ва унинг устидан калта пўстин кийиб олган бир ўзбек хотини, пўстинининг тугмалари ешиқ, вагон эшигида тўплианиб туришган одамлар блан қаттиқ-қаттиқ гапиришмоқда эди.

— Сизлар энди келибсизлар, мен эса уч ойдан берли шу ерданман, — жуда дадил-дадил гапирар эди хотин, — мен бу ернинг об-ҳавосига ўрганиб қолдим. Совуқ дейишади, тўғри, аммо ўрганиб кетасизлар. Мен бу ерда ўзимизнинг кишимиз майизларни соғиндим, хуллас. Бу ерда бундақа нарсалар бўлмас экан. Бўлса майизларингдан бирорталаринг бирозроқ сотинглар, — деди хотин ва фуфайкасининг чўнтагидан янги ўн сўмлик чиқарди.

— Қани, опа, идишингизни ушланг, манг!

Вагон эшигидан бирин-кетин қўллар чўзилди, бир пасда хотиннинг рўмоли майиз блан тўлди.

— Раҳмат, — деди хотин, кулиб, — бас, етади. Мана пулини олинглар.

— Йўқ, йўқ! Бу нимаси? Керак эмас! — деган овозлар эшитилди вагондан.

— Раҳмат сизларга. Менинг ишга борадиган вақтим ҳам бўлиб қолди, хайр, — деди хотин ва чолиб кетди. Бу манзарани кузатиб турган Березин ва унинг шериклари бир-бирларига қараб кулиб қўйишди. Шу вақтда буларнинг ёнига эшелон бошлиғи етиб келди ва қўл бериб кўришди.

— Қани, мана шу вагонга бир чиқайлик, — деди Березин, — одамлар блан танишайлик, суҳбатлашайлик.

Вагондаги одамлардан бири вагоннинг кенг қизил эшигини ғижирлатиб, бир одам сигарлик очди ва ичкаридан бир-бирига ёпиштириб михланган тахтани пастга узатди. Березин шериклари блан вагонга чиқди. Эшик яна тезгина ёпилди.

— Салом, қимматли дўстлар, — деди Березин кенг нарлар устида ўтирган ва ётган одамларга қараб.

— Саломалайкўм!

— Салом!

— Келинлар, келинлар, — деган овозлар вагоннинг ҳар томонидан кўтарилди. Буларнинг ичида русча саломлашган овозлар ҳам эшитилди.

Вагон эшиги зич ёпилмаганлиги учун, ёриқдан шамол кириб туришига қарамасдан вагон ичи иссиқ эди. Пастки нардан икки қадамча нарида юмалоқ катта чўян печка ёнар эди. Ҳар икки томондаги пастки нарларда чордана қуриб ўн-ўн икки киши тизилиб ўтиришар эди. Булардан ба'зиларининг қўлларида пиёла; чой ичишмоқда, печка устида катта кук чойнак турипти. Печка ёнидаги бир скамейкада бир-икки киши оёқларини иситмоқда, юқориги ва пастки нарларнинг тўрларида ҳам одамлар кўринади. Булардан бирхиллари йўл-йўл беқасам чопон кийган, булар худди Қўқон, Фарғонадагидай қилиб ёнбошлаб ётишипти.

Березин, Умар ва бошқа келучилар вагонга киришлари блан, одамлар ўринларидан туришди ва ўтириш учун буларга жой кўрсатишди.

— Қани, марҳамат.

— Ўтиринглар.

Меҳмонлар печкадан узоқроқда ўтиришди. Березин ўтириши блан нар устида оқ кигиз тўшалганини, вагон тахталарининг ёриқларига тиқилган пахталарни кўрди.

Меҳмонлар олдида дастирхон ёзилиб, ҳарқим борини тўкди, биров нон, биров майиз, биров ўрик, биров ёнғоқ. Пиёлаларни ярим-ярим қилиб чой узатишди.

— Ҳўш, йўлда келгунча қийналмадиларингми?— сўради кулиб, бир қўлида пиёла тутган Березин. У кўрдик, унинг тилига кўпчилик тушунмайди, дарров Умарга мурожаат қилиб, таржима қилишни сўради.

— Жуда яхши келдик, — деган русча овоз эшитилди орқадан. Березин қайрилиб қаради, орқасида ўтирган икки одамни кўрди. Буларнинг иккаласи ҳам рус эди. Булардан бири ҳозиргина Березиннинг саволига жавоб берган эллик ёшлардаги мўйлови мошгурунч бўлган бир киши эди. Иккинчиси эса соқол-мўйлови қирилган ўрта ёшлардаги бир йигит эди.

— Йўлда унча-мунча жойда тўхтаганимиз ҳам йўқ. Паровознинг сув олиш учун бир-икки катта станцияда тўхтаганини ҳисобламасак, худди учиб келдик. Ҳатто баъзи вақтда қайноқ сув олишга ҳам улгириб бўлмади.

— Нега энди қайноқ сув деб пастга тушиб юрибсизлар? Печкаларинг ёниб турипти; чойнакка сув тўлдириб қўйсаларинг бўлмайдимиз?

— Печкани биз яқинда ёқдик. Олмаотадан ўтганимизча ҳаво унча совуқ эмас эди. Ундан кейин бир совуқ бошланди, мана, борган сари қаттиқ бўлиб бораяпти.

— Сизники асли қаердан?

— Биз, асли, мана бу киши блан Фарғонадан.

— У ерда нима иш қилар эдингиз?

— Бизлар дурадгорлик қилар эдик.

— Жуда яхши, жуда яхши. Бизга ҳам худди мана шунақа одамлар керак...

— Бизлар фақат дурадгорликкина эмас, ойнак қўйиш, оқлашни ҳам биламиз, — деди кулиб ҳалиги ўрта ёшлардаги рус йигити.

— Булар жуда яхши одамлар экан. Келгунча қизиқчилик қилиб, кулишиб келдик, — деди йўл-йўл чопон ва тус дўппи кийган бир ёш йигит.

Березин бу йигитнинг нима гапираётганига тушунмаган бўлсам ҳам ўнганга деди:

— Сиз нима учун бундай юпқа кийиниб олибсиз? Уралга кетишингизни у ерда билмаган эдингизми? Кўраяпсиз-ку, бу ер қандай совуқ. Қирқ градусдан ҳам ошади. Очиқ кўкрак блан бу ерда юриб бўладими? Дарров шамоллаб қоласиз. Кўпчиликларинг шундай юпқа кийингансизлар, — дея кўшиб қўйди ҳаммани бир-бир кўздан кечиргач. Аммо бунинг сўзларини кўпчилик яхши тушунмади, буни пайқаган Умар дарҳол таржима қилди.

— Ким билипти дейсиз, — деди ҳалиги ёш йигит. Ўзбекистонда қиш совуғида нима кийсак, шунга олганмиз. Лекин Уралга борасизлар. У ерда қаттиқ совуқ бўлади, деб ҳечким бизга айтгани йўқ. Урсатьевск станциясига етганимизда, поездга яна бирқанча вагонлар тиркашди, шунда билдикки, Уралга кетаётган эканмиз.

— Вой, вой қорни-ей, — деди бошини чайқаб иккинчи бир киши, — яна шундай бир ёғса, уйларни бутунлай кўмиб юборади-ку. Мен қирқ-икки ёшга кириб бунақангги қорни кўрган эмасман.

— Эртагаёқ ҳаммаларинг иссиқ кийим оласизлар. Баракларга жойлашасизлар, унда печка ёқилади, — деди Березин.

— Шундай бўлсин-э. Бу ер жуда совуқ экан.

Иккинчи вагонда Березин одамлардан, йўлда қандай қилиб овқат қилдирганликларини, нон-пон керак эмасми, касал бўлиб қолган одамлар йўқми — ҳаммасини қизиқиб сўради.

— Жуда яхши — деди бир киши қўлини кўтариб, вагоннинг алланасини кўрсатди, — бизга совуқ унча таъсир қилаётгани йўқ. Ҳамма бирдан вагон ичини кўздан кечирди. Ҳақиқатан ҳам бу вагоннинг нарлари устигагина эмас, денорлариягача кигиз қоқилган эди.

Березин шу тахлитда бирнеча вагонларни кўриб чиққач:

— Одамларни тезроқ қалин кийинтириш керак, булар гайратли одамлар кўринади, буларнинг қўлида меҳнат қайнаб кетади,— деди секин уйланиб ўзича ва бирдан ўгрилиб эшелон бошлиғига жиддий тусда деди:

— Ўртоқ эшелон бошлиғи, нима учун одамларни ўша жойнинг ўзида кийинтириб олиб чиқмадингиз? Бундай каттиқ совуқни булар кўрмаган, яна бунинг устига кўпининг эгни юпқа, ноҳотки, шундай бепарво қарасангиз. Сиз, ахир, одамлар учун жавобгарсиз!

— Тўғри, аммо мен эшелонни Урсатьевск станциясида қабул қилиб олдим. Одамлар Андижондан, Фарғонадан, Қўқондан келишди, буларни қалин кийиниб келинглари деб қайтариб юбораманми? Шунинг учун мен яхши тайёрланиб туринглари деб заводга телеграмма берган эдим.

— Биз сизнинг телеграммангизни олган эдик, — деди завод вакилларидан паст бўйлик қора пустига кийган бир киши, аммо Березин бўларнинг сабаб ва сўзларини эшитишни истамасди, олдинга томон юрди.

У, қатордаги вагонлардан бирига чиқар экан, ҳайрон бўлиб эшикда бир пас туриб қолди: вагоннинг ичидагилар фақат қизлар эди. Булардан бир тўпи пастки нарда бир-бирларига елкама-елка свқилишиб, фақат қизларга хос ўтириш блан китоб ўқимоқда эдилар. Березин ва унинг ёнидаги одамлар вагонга кирганда, қизлар жим бўлиб, киручиларга ҳайрон бўлиб қараб қолишди. Қизлар пахталик шим ва фуфайка кийиб олишган. Ба'зиларининг бошларида телпаклари бўлиб, ба'зилари яланг бош, узун қора сочлари кўкракларидан осилиб тиззаларигача тушар эди.

Березин блан Умар қизлар блан сўрашгач, нарга ўтиришди. Умар ўзбекчалаб алланарса сўради. Буларнинг ичида оппоққина бир қиз Умарга қараб кулиб жавоб қилгач, ўзининг кўкрагига осилиб тушган бир ўрим сочини орқасига олиб ташлади. Березин алланарса ҳақида гапириб, Умардан таржима қилиб, уларга тўшунтиришни сўраган эди, қизлардан бири:

— Биз ҳаммамиз ҳам русча гапиришни биламиз, — деди фахрланиб ва Березиннинг саволларига таржимонсиз жавоб бера бошлади.

— Русчани қаерда ургангансизлар?—сўради Березин.

— Биз ҳаммамиз Фарғонада бир ҳунар мактабида ўқир эдик.

— Жуда соз, жуда, соз,— деди бирдан хурсанд бўлиб Березин, — демак ҳаммангиз ҳам ишлабчиқаришда бир ҳунарга эга-сизлар?

— Албатта, албатта, — деди бошидаги қулоқчинини тўғрилаб пакана бир қиз, — фақат биттамыз... — дея бирдан лабини тишлаб гапни кесиб қўйдў ва ўртоқларига савол назари блан алантлади.

— Биз блан бирга келган бир ўзбек қизи бор, — деди оқ бамази кўйнак кийган сарикқина бир рус қизи, — у ҳам заводга кириб ишлайман — деди.

— Нима, у сизлар блан бирга ўқиган эмасми? — сўради Березин ва у қизнинг қайси бири эканини билмай, бир-бир қараб чиқди.

— Йўқ, у колхозчи қиз. Энг яхши теримчи қизлардан. Унинг тўғрисида газеталарда ҳам ёзилган. У ўз ихтиёри блан келган.

— Ўз ихтиёри блан? Уралга? — Ҳайрон бўлиб кулиб сўради Березин. — Тўхтанглар, қани ўзи?

— Биз ҳаммамиз ҳам ўз ихтиёримиз блан Уралга қелишга рози бўлганмиз, — деди сариққина рус қизи Березинга қараб.

— Жуда яхши. Сизларнинг келганларинг бизни ниҳоят хурсанд қилди. Бизда, ҳаммамизда ҳам битта мақсад бор, у ҳам бўлса — Ватанни мудофаа қилиш!

— Ҳалиги айтган қизларинг қани, қайсибири, фамилияси ким? — сўради Умар дам у қизга дам бу қизга қараб.

— Тўфахон Нурматова. Ҳозир бу ерда ўзи йўқ. У станцияга кетди. Фронтга эшелон жўнаётган эмиш. Акам учраб қолмасмикин деб ўша томонга кетди. Акаси шу ерда Қизил Армия сафида хизмат қилар экан.

— Тўфахон Нурматова? — таажжубланиб сўради Умар, ва ичида ўзича ўйлади, — демак ўзи буёққа келипти? Мана бу жуда қизиқ ҳодиса... У... унинг акаси?.. Унинг ҳам фамилияси Нурматовмиди?

— Ҳа, акаси шу ерда бўлса, тўғри, бугун фронтга кетишади, — деди астагина Умар.

— Ана шунинг учун югуриб кетган экан-да. Юраги сезипти, деди қизлардан бири.

— Хўб, шу ерда бўлса, уни ҳам кўрармиз, — деди ўрнидан туриб Березин, — қани, Умаржон, кетайлик. Сизга қараб турсам, бу ердан ҳеч чиқадиғанга ўхшамайсиз, — у қизлар блан хайрлаша-бошлади, — қизлар совуқдан эҳтиёт бўлинглар, ҳали бу ернинг ҳавосига ўрганганларинг йўқ, ташқарига юпка кийиниб чиқманглар, дарров касал бўлиб қоласизлар, — деди.

— Хотиржам бўлинг, ўрганиб кетамиз, — қизларнинг бирнеча овози кўтарилди бирдан.

* * *

Бир соатдан кейин Березин кабинетида, бугун тунда Ўзбекистондан меҳнат армиясини ортиб келган эшелонни қабул қилиб олишга иштирок қилучи завод хизматчилари ва бошқа ташкилотларнинг вакиллари кенгаш қилдилар. Бу ерда ўзининг чарм муқовалик блокнотиға нималарнидир ёзиб ўтирган заводнинг кадрлар бўлими бошлиғи, завод директорининг хўжалик ишлари бўйича ўринбосари ва унинг блан бирга диванда ўтирган икки арач бор эди.

Район партия комитетининг секретари қўлидаги кичкина соатиға бир қаради-да, сўнгра ўтирганларни ҳам бир кўздан кечириб сўради:

— Ҳамма йиғилдими?

— Йиғилди.

— Ундай бўлса, иш юзасидан гапни бошлай берайик. Бундан бир соат илгари...

Березин, ўтирган одамларга бир бошдан гапириб берди. Эшелонда келган кишиларнинг ҳозирги аҳволи, кийими ва уларнинг меҳмондўстлиги, ҳатто, улар блан дўстона дастурхонда ўтиришиб чой ичишганларигача самимий равишда айтиб чиқиб, шароит яхшиланса, бу одамлар блан ҳарқандай ишни ҳам бемаъл бажариш мумкин эканини ишонч блан гапирди.

— Мана, бир вагонда менга нима тақдим қилдилар, — деди Березин хурсанд бўлиб ва пальтосининг чўнтагидан катта бир анорни олиб, ҳамманинг кўзига кўринадиган жойга қўйиб қўйди. — Шу бугун, — сўзида давом этди у, — ҳамма нарсадан олдин кишиларни медкомиссиядан ва санобработкадан ўтказиш керак. Яроқли деб топилган одамларни ювинтириб, кийинтириб эртадан қолдирмасдан ҳаммасини иссиқ жойга жойлаштириш лозим. Ётоқхоналар яхшилаб жиҳозлансин. Одеяд ва тўшаклар блан етарли таъминлансин. Вагонда касаллар ҳам бор. Уларни тезлик блан госпитальга жойлаштирилсин. Медкомиссияда бизнинг шароитда ишлаш учун яроқсиз деб топилганларни ҳам, барибир кийинтирилсин, озиқ-овқат блан таъминлаб қайтариб Ўзбекистонга жўнатилсин.

— Буларни озиқ-овқат блан-ку таъминлаймиз, лекин кийинтириш қийин, — деди завод директорининг хўжалик ишлари бўйича ўринбосари, — негаки, бизда бундай эҳтиёт фонди йўқ. Яхши, бизда қоладиганларни қандай бўлмасин кийинтираемиз. Буларнинг узи ҳам бир батальондан кўп.

— Бу тўғрида ҳеч сўз бўлиши мумкин эмас, юртларига қайтариб юбориладиганларни албатта кийинтириш шарт, чунки улар йўл юрадилар. Бундайлар шубҳасиз кўп бўлмайди. Аммо ўзимизда қолиб ишлайдиганлар тўғрисида қандай гап бўлиши мумкин? Буларни кийинтириш ва керак нарсалар блан таъминлаш — у сиз ва бизнинг вазифамиз. — Березин столдан бир қути папирос чиқариб, столнинг чеккасига қўйди, қани, чекучилар бўлса, марҳамат, — у, папиросини чекиб давом этди, — сиз шунга яхши тушунингки, бизнинг бу ерлик эски ишчиларимизнинг хусусий уйларига, кўпми-озми озиқ-овқатлари, ўтин-чўп ва иссиқ кийим-кечаклари бор. Энг муҳими шундаки, бу ердаги ишчилар ун беш йилдан бери туриб. Уралнинг совуғига ўрганиб қолишган, бу киши уларнинг соғлиғига зарар эмас, фойда келтиради, лекин бу келган ўртоқлар иссиқ жойнинг одамлари. Яна қайтариб айтаман, буларни тезлик блан кийинтириш керак. Эрта-индиноқ, буларни цехларга бўлиш ва бириктириш лозим. Бу борадаги баъзи ишларга Умаржон ёрдам беради. — Березин стол яқинида ўтирган Умарнинг елкасига қўлини қўйди.

— Нима, бу келган одамларнинг кўпчилиги рус тилини билмайдими? — сўради санчасть начальниги, — унда биз ҳам таржимонсиз иш қилаолмаймиз-ку?

— Ўртоқ Умар одамлар ичидан сизга таржимон топиб беради. Бошқа саволлар йўқми? — деди кескин равишда Березин.

Ҳамма жим эди. Кўринишда гўё ҳамма нарса равшан, фақат иш бошлашгина қолган эди.

— Демак, бошқа саволлар йўқ, — такрор сўради райком секретари, — ундай бўлса, шунинг блан мажлис ёпиқ.

У, вешалка ёнига борди ва ундан телпагини олиб кийди.

— Сиз, Умаржон, — деди Березин эшикдан чиқиб бораётган Умарни тўхтатиб ва тирсагининг юқорисидан ушлаб ташқарига чиқди. — Истаган вақтингизда менинг олдимга келинг, тузукми, ёки дарров телефон қилинг.

Уйда ўтириб ҳаммаларинг совуқ-совуқ дедиларинг, мана энди иссиқда терлаб кетасизлар, — деди ташқарига чиққан ҳазил қилиб санчасть начальниги.

Ҳамма бирдан кулиб юборди.

* * *

IX

Умар кечқурун уйга келганда, бека унинг қўлига бир хат туткизиб деди:

— Бир ҳарбий киши бериб кетди ва „Бу хат сизларга эмас, аммо Умаржон кимга юборишни ўзи билади. Бу хатни қанчадан буён бир йигит кутар эди, лекин бугун ўзи фронтга жўнаб кетди. Бечора хат келмаганидан жуда хафа эди“ — деди. Хат олиб келган йигитнинг ўзи ҳам бу хатни олиб станцияга югуриб борган эмиш, аммо поезд кетиб қолипти, тополмапти, — дея қўшиб қўйди бека.

Умар хатни олди-да, ҳайрон бўлиб устидаги адресини ўқий-бошлади: „г. Свердловск, Полевая почта 10212 Батирали Саби-ровга“. Пастиди, чизиқнинг тагидаги хат юборилган адресда: „Тўфaxon Нурматова“ деб ёзилган эди.

— „Ана уни қаранг, — ўз-ўзига деди Умар, — ҳақиқатан ҳам бу хатни қандай бетоқат бўлиб кутган эди. Энди мана, ҳам хати келипти ҳам ўзи... Эҳтимол, қиз ҳам уни станцияда кўролмайд қолгандир. Кеча келганда ҳам эди, э, аттанг...“

Умар аввал бу муваффақиятсизликни кўриб юрагидан ачинди, раҳми келди, кейин эса, эҳтимол Тўфaxon эрталаб уни станцияда кўргандир, бу жудолик олдида бирор минут бўлса ҳам учрашув бўлгандир, деган ишонч блан ўзига таскин берди.

— Эртаси ҳам, худди атайлабдан бўлаётгандай, Умар Тўфaxonни излаган ерларининг бирортасидан тополмади. Унга бир ерда, у қизлар блан ҳаммомга кетди, десалар, иккинчи бир ерда медкомиссияга кетди дейишди. Ба'зилар унинг рўйхатда бўл-маса-да, шу эшелонда келган одамлар қаторида заводга ишга олишларини сўраб юрганини айтдилар. Умар хатни пиджагининг ички чўнтагига яшириб қўйди-да, бу қизни шу ерда бўлса, албатта учратишига ишониб, хотиржам ўз ишига машғул бўлди. Меҳнат армиясида келган одамлар баракларга жойлаштирилди, цехларга бўлинди, бир туркими бошқа курилишга жўнатилди.

хуллас, бу ташкилин ишларда Умарнинг иши бошидан ошиб кетди.

Учинчи кун у овқатдан кейин, одамларнинг' энг сўнгги группаси жойлаштирилган бир баракка кирди. Ҳамма деярлик ишда эди. Фақат уч-тўрт кишигина узун нар устида чой ичишмоқда эди.

Умар кириши блан ҳалиги одамлар саломлашиб, сўрашиб, уни чойга таклиф қилдилар. Совуққа қулоғи бироз шишган бир йигит чемоданини очиб бир-икки ҳовуч ўрик-майиздан ўртага ташлади ва бир-иккита қотган кулчани синдириб қўйди.

— Энди айбга буюрмайсиз, мулла ака, нонимиз сал қотипти. Тинчлик вақтда эшигимиздан биров кириб келса, қўй ҳам сўйиш ҳечнарсга эмас эди. Энди бориға бозор, нима бўлса қаноат қиламиз-да, қани марҳамат.

— Э, биродар, бори-да, — деди кексароқ бир киши, — бу киши айб қилармиди, ўзлари ҳам сиз-биздан яхши тушунади.

— Раҳмат, раҳмат, ҳечнарсанинг ҳожати йўқ, — деди Умар ва чордона қуриб жойлашиб ўтирди. — Ҳўш, энди аҳволлар қандай? Жойлашиб, тинчларингни олдинларми?

— Жуда яхши, жуда яхши, тинчиб олдик. Шунчалик-да, биродар, — деди, ҳалиги кексароқ киши. — Ҳаммаси бизнинг аҳволимизни суриштиради, албатта яхши, мана жойлашиб олдик. Яна нима керак? Тўғри, келган кунларимиз бироз қийналдик, хусусан вагонда. Мана энди жуда кўнгилдагидай. Барагимизда кечаю-кундуз ўт ёқилиб турипти, иссиқ кийимларни бўлса, мана, кийиб олдик. Тегимизда тўшак йўқ эди, буни ҳам қаердандир топиб беришди. Худди ўз уйимиздай турибмиз.

— Ҳамма кийим-бош олдими? — Фуфайка ва пахталик шимларига қараб сўради Умар.

— Ҳамма олди.

— Кийим-бош ҳам олишди, ишга ҳам чиқишди.

— Сизларники қаердан? — сўради Умар қўлидаги чойни ҳўплаб

— Биз Вадилдан. Шодмон полвон деб эшитганмисиз? — деди гавдалик киши.

— Ҳа, ҳа эшитганман.

— Ўша мен бўламан.

— Э, Шодмон ака э, жуда соз, жуда соз, — деди полвоннинг гавдасига қараб Умар.

— Бизларни доктор ишга чиқазмади, — деди Шодмон полвон ва қўлларини Умарга чўзиб кўрсатди, — қўлни совуққа урдирибман.

— Э, ёмон бўлипти-ю, — деди бирдан Умар Шодмон полвоннинг шишган қўлини ушлаб, — докторга кўрсатиб дори қўйдириш керак.

— Бизлар ишлаб урганганмиз, мана жуда зерикиб қолдик. Эртага нима бўлса ҳам ишга чиқсаммикан деб тўрибман.

Умар булар блан яна беш-ўн минут гаплашиб ўтиргач, иккинчи баракни ҳам кўриш кераклиги эсига тушиб, ўрнидан турмоқчи бўлганда, қўлларини энгининг ичига тикиб ўтирган Шодмон полвон уни тўхтатди:

— Умаржон, мен сиздан бир нарсани сўрамоқчи эдим. Бизлар

блан бирга Ўзбекистондан ФЗУ мактабини битирган ёшлар ҳам келди. Буни ўзингиз ҳам биласиз? Буларнинг кўпчилиги қизлар; рус, ўзбек. Булар, албатта томошага келган эмас. Ҳарбирининг қўлида ҳунари бор. Ўша мактабида ўқитишган. Лекин буларнинг ичида, бизнинг районимиздан чиққан машҳур пахтакор Нурмат ота деганининг қизи ҳам бор, бу фақат тушунмовчилик орқасида келиб қолганга ўхшайди. Ота-онаси ҳам бунинг буёққа келганлигидан хабарсиз бўлса керак. Яна қўлида бирор ҳунари ҳам йўқ, Мана қизлар ҳунаrlари бор учун ҳаммаси ишга тайинланди. Аммо бу қизни, менинг фаҳмимча нима қилишни билишмай турганга ўхшайди. Ана уни очиқ далада иморат қилаётган усталарга цемент олиб бериб туришга тайинлаган эканлар, яна тўхтатиб қўйишти. Бу ернинг совуғи ниҳоят қаттиқ бўлар экан. Аммо у нима иш бўлса ҳам қилса-ю, лекин уйига қайтиб кетмаса. Ҳеч қайтиб кетгиси келмайди. Ўзи ажойиб қиз. Жуда чаққон. Сиз шу блан гаплашсангиз, насиҳат қилсангиз—уйига қайтиб кетақолсин...

Умар, Шодмон полвоннинг гапларига диққат блан қулоқ солиб турди. Гапини тамом қилиши блан билмаган киши бўлиб, ундан сўради:

— Оти нима?

— Тўфахон Нурматова. Бизнинг районлик машҳур пахтакор Нурмат ота деганининг қизи.

— Бу тўғрида мен ҳам эшитдим. Лекин у қизнинг ўзини ҳеч қаердан тополмаяпман. Бир гаплашиш керак эди.

— Эрталаб қизлар блан бирга бизнинг баракка кириб ўтиб кетишди. Улар ҳам мана шу яқин ўртада туришади, шекилли? Сиз бир пас ўтиратуриг, мен югуриб бориб келай, бўлса, олакеламан.

Умар кулди. У, полвоннинг бу улкан гавдасини лорсиллатиб „югуриб боришини“ кўз олдига келтирган эди.

— Майли, майли, ўтириб тураман, — деди Умар.

Шодмон полвон ўзининг йирик гавдасини кўтариб ўрнидан турди. Катта пўстинини, телпагини ва қўлқопини кийиб, худди ёш боладай шошилганича баракдан чиқиб кетди.

Бундаги тўрт киши ҳам аллақачон ўз ишларига киришиб кетган эдилар: ҳалиги қулоғини совуқ урган, шўхгина йигит Халил Расулев баракнинг ёғоч деворига ҳарбий плакатлар қоқмоқда. У, плакатларнинг орқасига елим суркаб, ёпиштираётганда, Шодмон полвонни чақириб, ундан расмларнинг тўғрими, ё эгрими эканини сўрар эди. Шодмон полвон эса телпагини сал кўтариб, беш-олти қадам ўзини орқага олгач, катта калласини бирёққа қийшайтириб, бир пас жим турар эди-да, „тўғри“ дер эди. Паст бўйлик, кексароқ келган учинчи киши деразада ўтириб, хат ёзмоқда, буларнинг тўртинчи шериги баракнинг нариги тўрида ўтириб, чемаданидан алланарса излар эди. Булар ўз ишлари блан шунчалик машғул эдиларки, скамейкада ҳалиги Шодмон полвон чақириб келган қиз блан Умарнинг ўтирганини ҳам бутунлай унутган эдилар.

Умар блан Тўфахон олдидаги қарағай тахтадан қилинган стол устида икки пиёла чой қачондан бери совубётар эди. Тўфахон жим, хаёл суриб ўтирипти. Унинг совуқдан қизариб кетган икки юзи ялтираб кўриниб турарди. У, бўлиб ўтган воқияни бошдан-охиригача айтиб тамом қилган, энди гапиришиш учун бошқа сўз қолмагандай жим, ма'юс ҳолда ўтирар эди.

Нима қилиш керак? Ўзининг айтишига қараганда, у бу ерга ишламоқ учун келган, қайтиб кетмайди. У бу тўғрида жуда ҳам аниқ қилиб: „Йўқ. Кетмайман“ деди-ку.

Бу аҳволни тасаввур қилиш қийин: у ўша куни станцияга югуриб борганда, Ботирни фронтга олиб кетган поезд эндигина жилган экан. Фақат ўн секунд кечиккан. Ўн секунд-а. Ўзининг айтишига кўра, у поезднинг орқасидан қувиб етиши ҳам мумкин экан. У, аввал, қувиб етиб олиш мумкин деган ўйда, станциядаги одамларни итариб, энг сўнгги вағони станциядан чиқиб бораётган поезднинг орқасидан югурабошлаган, кейин ўйласа бу ҳеч мумкин эмас, икки темир йўлнинг ўртасида қотганича, қўлларини осилтириб, совуқ ва шамол тўла—узоқ ҳавога қараб турган эмиш. Совуқда юзларига кўз ёшлари оқиб йиғлаб турганда, биров нақ қулоғининг тегига келиб: қоч йўлдан — орқангдан паровоз келаяпти, — дегандагина ўзига келган эмиш.

Мана энди шунча азоб-уқубат блан келса-ю, Ботирни кўрол-маса, яна бунинг устига, унинг шу ерда қолиб ишлаш истагига қарамасдан, қайтиб кетасан, десалар, бу, албатта, жуда оғир эмиш. Энди бу ердан кетмасликка қарор берипти. Ботир кетди, у ҳозир бу ерда йўқ, шундай бўлса ҳам қолмоқчи. Шу ерда ишламоқчи. „Ватан учун, ғалаба учун сидқидил блан ишлайди, буни Ботир эшитганда ҳам хурсанд бўлади. Юрагидаги Уралда қолиб ишлаш истагининг Ботирни кўриш истагидай кучли эканини айтди.

— Демак сиз, Тўфахон, шу ерда қолиб ишлашга қарор қилдингиз?

— Ҳа, шундай. — Бошини кўтариб жиддий қиёфада Умарга тикилди.

Тўфахоннинг назарида Умарнинг чеҳраси очилгандай кўринди. У секингина қаршисида турган туника чойнакдан пиёлаларга чой қуйиб Умарга узатди. Шодмон полвон келиб печкага ўтин солиди ва Холидга қараб қичқирди:

— Йўқ, йўқ, тўхта, қийшиқ ёпиштираяпсан.

Полвон ўрнидан туриб, Холиднинг ёнига кетди.

— Хўб, майли, жуда яхши, — деди Умар, — ундай бўлса, эртага эрталаб соат тўққизда заводнинг эшигига келиб туринг, мен ҳеч бўлмаса сизни токарликка шоғирд қилиб қабул қилишлари учун гапиришаман. Нима дейсиз, металл тоқари бўлишни хоҳлайсизми?

— Умаржон ака, энди ихтиёр сизда, бўлсам бўлабераман, — деди юмшоқ овоз блан Тўфахон. Унинг овози жуда бошқача тус олган эди. Сўнгги сўзлари ҳам зўрғагина эшитилди. Бундан бошқа ҳечнарс а деяолмас эди. Умарга қараганда унинг кўзлари жиққа ёшга тўлган эди.

— Қандай яхши бўлар эди... — деди Тўфaxon, — сизнинг бу ғамхўрлигингизни фронтга — Ботиракамга ёзар эдим, — деди болаларча қувониб, унинг юзларига қон югурди.

Умаржон Тўфaxonнинг қувонганини кўриб, бир пас ўзини йўқотди. Ўнғайсизланди, бу содда, оқкўнги қизга раҳми келиб кетди.

— Албатта, тўғрилаймиз, — деди ишонч блан Умар, — Тўфaxon ўзини анча енгил ҳис этди.

Улар бирга баракдан чиқшди ва дўстона қўл сиқишиб хайрлашдилар.

* * *

Х

Умар Тўфaxon блан цех начальнигининг кабинетига кирганларида, начальник ўрнидан туриб, буларни қарши олди ва кўришгач, қора чарм қопланган диванни кўрсатиб.

— Қани, марҳамат, ўтиринглар, — деди.

— Сергей Степанович, — деди цех начальниги блан кўришиб Умар, — мана бу киши блан танишинг. Бу киши Тўфaxon Нурматова, бизнинг Ўзбекистондаги машҳур пахтакорлардан биттасининг қизи ва стаханович теримчи қизларимиздан.

— Ҳа, ҳа, кечаги айтганингизми? Жуда соз, жуда соз, — деди қувноқ чеҳра блан начальник Тўфaxonга қараб.

Тўфaxon тортинчоқлик қилиб, ҳали ҳам тикка турар эди. У дам начальникнинг содда, очиқ юзига, дам деворларда осиялик плакатлар, карталар, схемалар ва ҳархил асбоб-ускуналарнинг намуналарига қараб қолган эди.

— Келинг, ўтиринг, ўртоқ Нурматова, — деди яна цех начальниги Сергей Степанович.

Тўфaxon ўтирди.

— Сиз, ҳатто ишга лойиқ кийимни ҳам кийиб олибсиз, — деди кулиб Сергей Степанович, — ҳозир тўғри станка ёнига бора-берсангиз ҳам бўлади. Русча гапиришни яхши биласизми?

— Унча яхши эмас, ҳар ҳолда биламан, — деди секин Тўфaxon.

— Тузик, тузик, бу жуда яхши. Бизга шунинг ўзи етади. Аммо, қизим, жуда уятчан кўринасиз. Уялиш керак эмас. Ишлай-берсангиз, турмушнинг ўзи сизни камолатга етказидади. Ҳунарлик, ажойиб бир ишчи бўлиб етишганингизни ўзингиз ҳам билмай қоласиз.

Цех начальниги телефон турган кичкина столга ўрнатилган кнопкани босди. Шу ондаёқ эшик очилиб, кексароқ бир аёл кириб келди.

— Варвара Андреевна, — деди начальник унга, — цехга кириб, учинчи участканинг бош мастерини менга чақириб берсангиз?

— Николай Петровичими?

— Ҳа, Николай Петровичи.

Хотин чиқиб, эшикни зич қилиб бекитди.

— Ҳозир анча-мунча қийинчиликни бошимиздан кечириб турганимиз йўқ, — деди бирдан Сергей Степанович ҳам Умарга, ҳам Тўфахонга қараб. — Майли, ҳечнарсга эмас. Кўчириб келтирилган заводларнинг асбоб-ускуналари билан станкаларнинг ишлабчиқариш имкониятини баланд кўтарамиз, ишлабчиқариш шохобчаларини кенгайтирамиз, шу билан ҳарбий изга ҳам тушиб оламиз. Уруш анча тажрибали, мутахассис ишчиларимизни армия сафига боришларини талаб қилди. Бизга янги келучиларни ўқитишга, ўргатишга тўғри келаяпти. Яна, шулар билан ишлабчиқариш программасини тўлдиришигина эмас, ошириб бажариш ҳам керак. — У қалам билан столга қаттиқроқ қилиб бир уриб қўйди, у шу билан гапининг охиригга сўзига жуда аҳамият берганини билдирмоқчи эди. Биз буни бажарамиз, ошириб бажарамиз. Совет кишиларининг қанчалик қобил эканини кўрсатишга тиришамиз. Буни, ўзингиз тушунасиз, Ватан талаб қилаётир, Ватан, — яна қаламини столга бир уриб қўйди. Мана, шунинг учун қизим, Нурматова, — бирдан Тўфахонга „сен“ деб мурожаат қилди, — сен тортинчоғлик қилиб ўтирма. Менда янги ишчилардан битта сен эмас, янги келганлардан менинг дехимга ўттиз киши бердилар. Эшитдингми? Ўттиз киши. Булардан тўрттаси сенга ўхшаган ўзбек қизлари. Аммо улар токарлик ҳунарини оз-моз билишадди, Ўзбекистонда ФЗМ мактабини битиришган.

— Танийман уларни, — деди ўзини дадил кўрсатиб Тўфахон.

— Танийсанми? Мана, жуда яхши. Бирга ишлайсан, зерикмайсан. Броқ улар бошқа бўлимда, бошқа участкада. Сен бўласанг, менга таржимон бўласан. Келган ўртоқлар ичида русчага тушунмайдиганлар кўп экан. Тушундингми? Яхшики, — деди кулиб, Умарга, — бу қизни менинг цехимга олиб келибсиз.

Тўфахон, содда, очиқ юзлик бу кишига жур'ат билан тикилди, у, юрагидан чиқариб, бир нарсга демоқчи эди, бирдан эшик очилиб, кўк комбинизон кийган, кенг яғринли бир ёш йигит кириб келди.

— Мени сиз чақирдингизми, Сергей Степанович? — деди йигит ҳамма билан қўл олишиб кўришгач.

— Ҳа, мен чақирдим, Коля стулни ол, утир.

Ёш йигит ўтирди ва аввал Тўфахонга, кейин Умарга қаради. У бу қараши билан, ҳозирги иш мана шулар туғрисида бўлса керак, деган аҳтимолни кўнглидан кечирди.

— Буларни танийсанми? — деди Сергей Степанович.

— Мана, бу кишини танийман, кўрганман, — деди йигит Умарни кўрсатиб, — аммо бу онамларни танимайман, кўрган бўлмасам керак.

— Ҳўб, майли, танишасизлар. Менга қара, янги ишчилар билан қалайсан?

— Жуда соз, иш билан уларнинг ўзи қизиқишиб қолди.

— Шундайми, яхши, яхши. Унда иш чиқади. Энди, сен, мана бу қизни ҳам ўз участкангга олиб бор. Бу русчани жуда яхши билади. Бошқаларни тезроқ ўргатиш учун сенга ёрдам беради. Тушундингми?

— Тушундим, Сергей Степанович, — бу жуда яхши бўлар эди, — деди хурсанд бўлиб йигит ва Тўфахонга аввалгисидан бошқачароқ қилиб қараб қўйди.

— Аммо шуни айтиб қўяйки, буни станокдан ҳам кўп узоқлаштирма, қўй, ўзи ҳам ўргансин. Ма'қулми?

— Ма'қул, Сергей Степанович. Кетсак рўхсатми?

— Рухсат.

Мастер эшиккача борган эди цех начальниги уни чақирди.

— Николай Петрович.

— Лаббай?

— Нега ўзинг кетаяпсан? Бу қизни ҳам ўзинг блан олиб бор. Ишлабчиқариш блан таништир. Шу бугуноқ бир бригадага бериштиб қўй.

— Ундай бўлса яна яхши бўлар эди, Сергей Степанович, — деди ва Тўфахонга „юринг“ дегандай қилиб қаради.

Тўфахон цех начальниги блан хайрлашар экан, ўзининг хурсандлигини, миннатдорлигини билдириш учун унинг қўлини маҳкам сиқиб хўшлашди.

Умар ҳам булар блан бирга эшикка чиқди.

* * *

Улар заводнинг ичкарасига кириб борар эдилар. Тўфахон тамоман бошқача бир оламга кириб қолгандай бўлди. Заводнинг катта иморатлари, моторларнинг гувиллаши, кесилаётган темирларнинг ғижирлаши, девор орқасидан ўтаётган кичкина вагончаларнинг тўхтовсиз гулдираши, уён-буёндан ялт-ялт этиб чиққан оловлар; очиқ турган эшикларнинг ичкарасидан одамнинг бутун гавдасига урилган иссиқ ҳарорат; айланаётган юзлаб қайишларнинг шақирлашидан қулоғи битиб, ҳанг-манг бўлиб борар эди. Охири булар тор бир йўлакдан ўтиб тўрт қатор станоклар терилган кенг, ёруғ бир уйга киришди. Бундаги бор нарса унинг диққатини тортди: ўйнинг шипи баланд ва шишага ўхшар эди. Станок олдида ишлаётган одамларга кўзи тушди. Ҳар станокда иккитадан одам ишламоқда, буларнинг биринчиси мастер, иккинчиси, ҳалиги цех начальниги айтган шогирдлардан бўлса керак. Тўфахон, бу кўз олдидаги нарсалар қаршисида ҳайрон бўлиб, бош мастернинг чақирганини эшитмапти, у яқинига келиб қўли блан ишора қилгандагина, ўзига келди ва хижолат бўлиб, унинг орқасидан тезгина юриб кетди.

Улар икки томондаги қатор кетган станоклар ва версткалар ўрталигидаги йўлдан юриб, цехнинг нариги бошига етгач, станоклардан бирининг олдига келиб тўхташди. Бунда олтмиш ёшлар чамасидаги соч, соқоллари оқариб кетган кекса бир киши ишламоқда эди. У нозик бир буюм ишлаётган бўлса керак, станок устига сал энгашиб, туника кўзойнагини бурнининг учига туширгани ҳолда, тирноққа ўхшаган бир нимани жуда эҳтиётлаб йўнмоқда эди. Николай Петрович токарънинг диққатини бузмаслик учун бир пас индамай, жим турди.

— Мана, Иван Павлович, — деди чол гавдасини кўтарганда Тўфaxonни кўрсатиб. Сизга янги шогирд келтирдим

Иван Павлович кўзойнагини бир кўли блан пешанасига кўтариб Тўфaxonга бир қаради ва яна индамай ўз ишига машғул бўлди.

— Сиз, агар бу киши бирор нарса деб қолса, яна кўнглингизга олиб ўтирманг, — деди бош мастер Тўфaxonга, — бу киши сал жаҳли тезроқ одам. Ҳар ҳолда ўрганиб кетасиз. Лекин Иван Павлович ўзи жуда ажойиб мастер. Пенсияга чиқиб кетган эди. Уруш бошланиши блан яна ўзи заводга келиб иш талаб қилди.

Бош мастер, Иван Павлович тўғрисида Тўфaxonга яна бир нарса демоқчи эди, шу вақтда уни қаёққадир чақиришди. Тўфaxon кекса мастер ёнида ёлғиз қолди. Тикка турган Тўфaxon мастернинг қилаётган ишига жуда қизиқиб қолган бўлса-да, лекин станокка яқинроқ боришга ботинаолмас эди. Кекса мастер Тўфaxonнинг борлигини ҳам унутгандай, орқасига қайрилиб ҳам қарамас эди. У, дам кўзойнагини пешанасига кўтариб қўйиб, кафтини шовуллаб тушаётган темир қириндисининг тегига тутиб турар, қиринди жуда иссиқ бўлса керак, Иван Павлович уни дарров ерга ташлар, — Тўфaxon фаҳмладики, мастер шундай қилиб бироз дам олар экан, — у яна ойнагини кўзига тўғрилаб. ясаётган буюмга узоқ тикилиб қолар эди.

Кекса мастер ўз яқинидаги тўрт станокнинг ёнига бориб, унда ишлаётган ёш ишчиларга алланарсаларни уқдирди. Тўфaxon узоқ туриб қолди. Филдирак аравада станоклар тагида уйилиб қолган темир-қириндиларини ташиб ташқарига тўкиб келаётган кўк халатлик хотин унинг олдидан икки марта ўтиб кетди. Ундан кейин чўткасига ҳўл қоп ўраб олган пол ювучи хотин цехнинг шу бошидан бошлаб полни энгилгина суртабошлади. Тўфaxon жуда ўнғайсизланди. Юзига бирдан қон югуриб кетди. У, кекса мастерни анди ўзи гапга солмоқчи бўлди. Лекин бунга ҳеч ботинаолмас эди. У яна цех деворига осиглик „Ишлабчиқариш планининг бажарилиши“ деган ром ичидаги катта ёзувга ва унинг ёнидаги — завод дарвозасидан ёлдин-кетин чиқиб бораётган, танкларнинг сурати чизилган янги плакат тегисидаги „Ҳамма нарса фронт учун, душман устидан галаба қилиш учун!“ деб ёзиб қўйилган шиорга тикилиб қолди.

Охири кекса ишчи Тўфaxon ёнига келди ва кўзойнагини пешанасига кўтариб оталарча меҳрибонлик блан унга деди:

— Хўш, қизим, нега бунча тортиниб турибсан? Ёки менянг тўғримда Николай Петрович бирор нарса дедими-а?..

— Йўқ. Ҳечнарса деганлари йўқ, — деди аниқ килиб Тўфaxon.

— Бўлмаса, нега мендан кўрқиб турибсан? Майли, бундай бўлиш ҳам бир томондан ёмон эмас, чунки ҳунарни тезроқ ўрганасан, мастер бўласан. Мастер бўлишни хоҳлайсанми?

— Хоҳлайман.

— Ростингни айт.

— Ростим.

Тўфaxon унга қараб кулди. У бу кишининг чарчаган юзларида сержаҳллик аломатларини кўрмади.

— Ундай бўлса, жуда яхши, — деди кекса ишчи, — яқинроқ кел, мана буни кўр-чи. Бу искана деб аталади. Ясалаётган ҳарқандай буюмни бу блан йўнадилар. Кўрдингми? Бу, уқувлик қўл бўлса, ҳарқандай буюмни ҳам бошлаб йўниб ташлайди. Мана, темирни қандай қиради. Кўрдингми? Мана бунга искана деб айтилади.

У бирдан иккинчи станокка томон юриб кетди. Тўфaxon кўриб турдики, ундаги ёш токаръ станогини тўхтатди, Иван Павлович блан тайёр бўлган бир буюмни кўтариб верстак устига қўйишди. Тўфaxon бу буюмнинг танкнинг бир бўлаги эканини дарров пайқади.

Кекса ишчи яна ўзининг станогини ёнига қайтиб келди ва Тўфaxonга станокни қандай қилиб юргизиш ва қандай қилиб тўхтатиш кераклигини ўргатди. Станок юриб кетди. Чол шошилиб алланарсани излайбошлади ва Тўфaxonга жаҳл блан қичқирди:

— Нега қараб турибсан? Кран-циркульни бер.

Тўфaxon шошиб қолди: бу ётган асбобларнинг қайсибири кран-циркуль эканини унутиб қўйган эди. Чол охири станокни тўхтатди ва ўзи келиб олди. Тўфaxon кўрса кран-циркуль дегани оддий чизғичга ўхшаган, ammo бирнеча ёғри оёқлари бор — бир асбоб экан. Иван Павлович унинг блан буюмнинг, қалинлигини ўлчаб кўрди.

У, станогини тўхтатиб, Тўфaxonга кран-циркульни ва унинг нимага ишлатилишини яна бир марта тушунтириб бўлганидан кейин, ундан қаерда туғилгани ва пахта қандай экилиши, ва қандай унишини ҳам бир-бир сўради.

Учинчи кун Тўфaxon ғилдирак аравада темир қириндиларини ташқарига ташиб тўкиб келучи кўк халатлик хотин блан танишиб олди ва ўша куннинг эртасиёқ, шу хотиннинг уйига кўчиб ҳам борди. Серафима Ильинична деган бу хотин урушдан олдин ҳечқаерда ишламас экан, эри фронтга кетиши блан у ҳам заводга ишга кирипти. Тўфaxon бу хотинни худди ўзининг овасидай сезди, айниқса, кўчиб келган куни кечқурун стол устига қўйган самовардан чой ичишиб анча гапиришиб ўтиришди. У ўзининг эри тўғрисида ва бўйига етиб қолган қизининг Москвада Мединститутни битиргани ва ҳозир фронтда экани тўғрисида бир-бир гапириб берди.

Бир кичкина уйчада ўзи қолиб, ёлғизлик сезгач Серафима Ильинична Тўфaxonнинг кўчиб келганига жуда хурсанд бўлди.

Орадан ўн кунлар чамаси ўтгач, бир кун Тўфaxon, уни ишдан қайтганда уйигача узатиб, беш-ўн минут гапиришиб кетучи Умардан уйнинг зинасига чиқаётганларида сўради:

— Умаржон ака, сизда конверт топиладими? Энди фронтга бир хат ёзишим керак... уйга ҳам.

— Ҳа, энди хат ёзишингиз мумкин. Мендан Ботиралига салом айтинг. Унинг блан танишганимиз эсимда. Юлдузи иссиқ ийгит экан. Куз. Ёмгир... Ленинграддан ярадор бўлиб келганман. Ўша вақтда танишганмиз...

Умар сумкасини очди, ундан бир пачка конверт чиқариб Тўфахонга узатди.

— Мендан, албатта, салом айтинг, — Умар қўл сиқишиб хайрлашди.

Тўфахон уйга кирди ва индамай, хаёл суриб печка яқинида узоқ ўтирди. Серафима Ильинична сув иситди ва Тўфахонга бош ювишни маслаҳат берди. Тўфахон нимагадир бир пас қаршилик қилиб турса-да, кейин кўнди.

— Сочинг қандай узун-а? Буни тез-тез ювиб, тараб тарбиялашинг керак экан.

Кейин улар кечки овқат қилиш учун столга ўтирдилар. Тўфахон бир тарелка гўштлик шўрва ичди ва Серафима Ильинична ўртага келтириб қўйган қовурилган картошкадан озроқ еди. Серафима Ильинична қизнинг ихтиёрсиз ўйлаб кетишидан, унинг бошида яна бошқа қандайдир хаёллар борлигини сездди, уни ортиқча гапга тутиб ўтирмасдан, бориб жойига ётди. У бир-икки марта уйғонди, қараса, Тўфахон ҳануз столда ўтириб хат ёзар эди. Унинг узун қора сочлари аллақачон қуриган ва ўрилган; орқасида чиройлик бўлиб осилиб ётар эди.

Тонг оқариши блан Серафима Ильинична турди, Тўфахоннинг столда билагига бошини қўйиб ухлаб ётганини кўрди. Олдида адреслари ёзилган иккита қалин-қалин конвертлар ётар эди. Серафима Ильинична стол устларини секингина йиғиштирди, аммо Тўфахонни уйғотишга кўнгли бўлмади.

— Майли, нонуштагача ухласин, — деди у, ўз-ўзига ва оёқ учи блан юриб бориб печка ёқди.

(Биринчи бўлим тамом)

МАЖИД УСМОН

ДОСТОНБОП

Очерк

Тошкент областидаги Янгийўл районининг теп-текис дала-лари, бориб-бориб, худди мангу қотиб қолган денгиз тўлқин-ларидай, паст-баландлашиб, Жанубий қозоғистон қирларига туташади

Паркент районидаги Заркент, Суқоқ тоғларининг этакларида ҳам ана шундай паст-баланд жойлар, тепаликга чиқиб тамоша қилганингизда, шу топда ҳам гўё тебраниб-тўлқинланиб ётган-дай кўринадиган бутун-бутун ер майдонлари учрайди.

Паркент районининг колхозлари бундай ерларга ғалла-буғ-дой, арпа, тариқ ёки қўноқ экадилар. Бир вақт шудгор қилиниб, сараланган ва дориланган уруғ сеялка ёки қўл блан сепилса, кетидан яхшилаб бир мола бостирилса ва апрельнинг ўн беш-ийгирмаларида ўтоқ қилинса бас. Баҳор пайтлари тоғларда тез-тез ёққон ва ҳарбир томчи „об раҳмат“ деб атаса арзийдиган баракали ёмғир ва унинг кетидан жилмайиб чиққан қуёш ўзининг олижаноб вазифасини ўтайберади: мўл қосил та'мин, денг.

Лекин Янгийўл райони, Калинин қишлоқ советидаги Ворошилов номи колхозининг а'зоси Тилла Тўронов ва унинг звеносидаги одамлар ўз звеноларига биркичиб берилган ана шундай паст-баланд ерларда тариқ ёки қўноқ эмас, балки ўсимликлар ора-сида энг нозиги ва инжиғи саналган пахта етиштирадилар.

Тилла Тўронов звеносининг дала шийпони жойлашган тепа-лякдан туриб, пастга — саккиз гектар ерни ишғол қилган ғўза-ларга бир кўз ташласангиз ҳайрон қоласиз. Шахматчасига мураттаб-хандасий шаклда саф тортган қимматбаҳо ўсимлик қийғос гуллаб ётибди. Ҳечбир ерда ғўзанинг ола-була қолган ёки „ямалган“ жойи йўқ. Ҳолбуки, звенодаги одамларнинг айтишига қараганда, дам жилмайиб, дам қошларини чимирадиган эрка кенжа қиздай, бу йил кўкламдаги об-ҳаво шароитининг инжиқланиши натижасида, шу саккиз гектар пахта майдонининг ба'зи жойларини, чигит экиш вақтида, бир-иккигина эмас, ҳатто уч-тўрт марта „ямашга“, я'ни қайтадан экишга тўғри келган.

Хўш, бу ҳам майли, одамзод табиат кучига ўзи эмас, балки уни ўзига бўйсундириш учун бир бугунгина курашаётгани йўқ. Кўкламда ерни „ямашга“ тўғри келган экан, демак звенога қарашли одамлар ўша „амалган“ жойларни ҳам, чигитни бекам кўс ўз вақтида униб чиққан жойлар ҳолига келтириш учун енг шимариб, терлаб-пишиб меҳнат қилганлар. Кетмон чопганлар, яғана қилганлар, Орзиев культиваторини ишга солганлар, арава-арава гўнг, минераль ўғитлар солганлар, яна чопганлар яна культивация қилганлар.

Лекин, бу ерларга сув чиқаришнинг мушкуллигини айтинг. Сув деганинг, физика қонунига бўйсуниб, юқоридан пастга қараб оқаверади. Демак, сув гўзанинг юқори қаторларида кўп ҳам тўхтаб турмай, тупроққа сингмай, пастки қаторларини лава-дек босиб кетиши турган гап. Лекин бунга йўл қўйиш қатъиян мумкин эмас.

Мана бунда, халқимизнинг ота-бобалардан қолган бой мероси—худди деворга терилган ғиштлардек, асрлар бўйи эш ёнига қўш бўлиб тўпланган, ҳамisha тараққий қилган деҳқончилик маданияти, суғориш техникаси звено бошлиғи ўртоқ Тилла Тўроновга ёрдам қўлини чўзган.

Масалага юзакироқ қарайдиган ба'зи кишилар: колхоз бригадасида ёки звеносида сувчи бўлиш—оддий гап ҳар қалай қўлингдаги кетманинг блан сув бошига бориб, ариқ қулоғини очсанг кифоя; сув ўзи эгат бўйлаб оқаберади, деган мулоҳазада бўлишлари мумкин. Бундай фикр тубдан нотўғри.

Ишнинг кўзини биладиган сувчи, даст аввал, сапёр, ўз соҳасида инженер-ирригатор демакдир. У, ер қазиш техникасини, сув йўлини қаердан очиш ва қаердан тўсиш қоидаларини, сув оқиш кучини, тегишли жойларида тўсиб турадиган тупроқнинг ана шу оқиш зарбига бардош бериш қобилиятини билиши шарт. Яхши сувчи, малум даражада агроном, ва истасангиз, ботаник ҳам демакдир. У, ўсимликнинг ҳаётини, унинг талаб ва эҳтиёжларини, ердан униб чиқиш, қулоқ чиқариш, шоналаш, гуллаш пайтларида қандай озуқалар ва қанча сув талаб қилинганини билмоғи керак.

Ўртоқ Тилла Тўронов кўп йиллардан буён ўзининг ҳалол меҳнати блан, шу меҳнатнинг гўзал самаралари блан, мазкур хислатларга эга эканлигини, донгдор пахта устаси, эпчил ташкилотчи, Сталин даврининг муносиб кишиси бўлиб етишганлигини амалда кўрсатиб келмоқда. Звеносидаги одамларга умуман раҳбарлик қилиш, „уни қиласан“, „буни бажарасан“ дея оғзаки топшириқ берибгина қўяқолиш унинг табиатига бус-бутун зид нарса. У, бирон ишни бажариш ҳақида звенодаги одамларга топшириқ бераркан, аввало бу ишни қандай қилиб эплаш зарурлигини ўзи кўрсатиб беради. Қачон, қанча ва қандай суғориш, кетман чопиш, яғаналаш, ўғитлаш, чеканка қилиш усулларини ўргатади. „Биров ҳам онасининг қорнидан пешқадам бўлиб туғилмайди“— дейди у.

Тилла Тўронов звеносига қарашли паст-баланд ерлардан табиат томонидан гўё тариқ ёки қўноқ экиш учун атайин ажратиб қўйилганидай жойдан борган сари, йилдан-йил кўп пахта ҳосили олинишнинг туб сабаби, тепаликдаги ғўза қаторларининг саратонда сувсизликдан қақраб-қовжираб қолмай, пастки қаторларини сув босмай, бир текисда ўсишнинг, ола-қула жойлар йўқлигининг „сири“ шу.

Янгийўл районидаги Қонғир қишлоғида 1929 — йил кузида колхоз тўзилиши блан, шу қишлоқ фуқаросидан камбағал деҳқон Тилла Тўронов бир бош ғунажинини етаклаб колхоз правлениясига келгач а'зо қилиб қабул этилишини сўраб ёзган аризасини раисга берганида, ҳовлидаги қозиққа бойлаган ғунажинини кўрсатиб.

— Бор бойлигим ана шу, — деди.

Раис, а'золик масаласини расмийлаштиргандан кейин, бунга жавобан, ярим ҳазил, ярим э'тироз юсунда:

— Тилла полвон, бойлигинг битта ғунажининг ўзигина эмас, — деб қўйди.

— Ҳовлимдан отамдан қолган битта эски эгар блан ғилдираги синган арава ҳам ётипди-ю, билмадим, ундан бирон манфаат чиқармекин?

— Гап эски эгар ёки ғилдираги синган аравада ҳам эмас, яна бойлигинг бор.

— Яна бир пудча маккам...

— Йўғе, — деди раис жилмайиб, — билмас экансан. Бойлигинг — икки қўлингдаги кучингда, оғайни, тушундингми? — деди панжасини кўкрагига босиб, — бойлигинг мана бу ерда. Сен блан мен, колхозга а'зо бўлиб кирган батрак, камбағал ва ўрта ҳоллар, баримиз чин кўнгилдан, кучни аямай меҳнат қилсак, ўзимиз ҳам, бутун юртимиз, мамлакатимиз ҳам бой — давлатманд бўлади.

Тилла Тўронов ана шу кундан э'тиборан Ворошилов номли колхозда ўзи учун, юрти, давлати учун, ҳақиқатан ҳам кучини аямай, жон-дили блан меҳнат қила бошлади. Унинг шу салкам йигирма йил мобайнида кетгани блан колхоз даласида чопган тупроғини бир жойга уйганда — қандай баланд тепалик, ёки ғўзаларни суғорган сувини бир ерга тўплаганида — нақадар катта кўл ҳосил бўларди... Лекин, колхоз бухгалтериясида топография ва геологияга оид бундай малумотлар тузилмаган. Бухгалтерия рақамлари фақат шуни кўрсатадики, Тилла Тўронов 1935 йилгача колхозда аввал оддий кетманчи, сўнгра сувчи бўлиб ишлаб келган. Колхоз правленияси 1935 йилнинг кўкламида уни звено бошлиғи қилиб кўтарган.

Ўртоқ Тўронов бу ҳақда қисқагина шундай ҳикоя қилиб беради: „Бир куни раис чақириб олди-да, Тилла полвон, сизни звено қилиб қўймоқчимиз, бригадирингиз блан келишдик. Звенонгизда ишлайдиган одамларни ажратиб берадиган бўлди. Қачонгача, букчайган чоллардек еувчи бўлиб юрасиз энди! Бир

бошлаб меҳнат қилиб, кўнгилдагидек ҳосил беринг, тузукми? — деди.

Ерчи? — дедим, ерни қатдан берадиган бўлдиларинг? Раис, уйлаб ҳам турмай, Назирали ота звеносига қарашли ерларнинг кун ботиш томонида, анави бўш ётган участка бору, шу жойга бир йил чигит экмоқчимиз — деди. Бошда, раис ҳазил қилапти, деб уйладим. Пахта туғул, ошқовоқ ҳам ўсмайдиган бу ерлар, бир умр сув курган эмас. Қарасам, ҳазили-пазили йўқ, росакам гапираяпти. сувни қатдан чиқарамиз деб, энди оғзимни очиб гапирай деб дим, раис урушиб берди. Мунақа гапларингизни қўйинг, полвон, яхши эмас, — деди хўмрайиб, — ҳамма сизни Бойбува миробдан ҳам ўтказиб юборадиган сувчи, деса бу ҳақда деворий газетага ҳам ёзиб чиқса-ю, сиз бўлсангиз: сувни қатдан чиқарамиз? — деб турсангиз... Раис шундай гапиргандан кейин, нима ҳам дердинг. Звенони тузиб, ер очишга, сув чиқаришга, борингки, тер тўкиб ишлашга тўғри келди-да. Шу йили гектарига 18 центнердан ошириб пахта ҳосили олдик.

Колхоз бухгалтериясидаги малумотлар яна, Тилла Тўронов звеносида пахта ҳосили йилдан-йил субут блан ҳамиша ўсиб боргани, ҳатто уруш йилларида ҳам бу ўсиш тўхтамаганини 1945 йилда гектарига 32, 1946 йилда эса — 98,15 центнер ҳосил олинганини кўрсатади. Рақамлар, яна, 1929 йил кузида колхозга кирганида, бирдан-бир ғунажинини олиб келиб ўртага қўйган, кулбасидаги халтачасида бир пудчагина макка жўхориси бўлган камбагал Тилла Тўроновнинг 1946 йилда ишлаган меҳнат кунлари учун даромад тақсимлаш вақтида 180 пуд буғдой, 3 минг сўм пул, 475 метр газлама, 20 кило чой, 26 кило шакар, 25 кило совуц, 74 литр мой, ботмон-ботмон қуруқ мева олганидан дарак беради.

Колхоз бухгалтериясидаги ҳужжатлар ҳозирча шу блан тугайди.

Энди яна бир ҳужжат бор. Буюк Совет Иттифоқининг тарих саҳифасига олтин ҳарфлар блан ёзилажак бу ҳужжат соф дил халқнинг иродасини, Тилла Тўроновга пойга ва сайилларда курашиб голиб чиққани учун эмас, балки социалистик Ватан йўлида фидокорона меҳнат қилгани, пешона терини тўккани учун ўша халқ томонидан полвон деб берилган номини қонунлаштиручи Фармондир: СССР Олий Совети Президиумининг 1947 йил, февральда чиқарган фармони блан ўртоқ Тилла Тўроновга Социалистик Меҳнат Қаҳрамони деган юқори унвон берилди.

Бу фармонда, бепоён Совет Иттифоқидаги илғорларнинг илғори саналган энг ҳурматли кишилар орасида Совет Иттифоқининг ажралмас қисми бўлган Ўзбекистоннинг ҳам еттита азамати ўзларига муносиб фахрий ўринний олган.

Етти қаҳрамон!

Республикамизнинг нуфусига нисбатан, деярлик ҳар миллион кишига битта Социалистик меҳнат қаҳрамони!

Бугун шундай. Эртагачи?

Баҳорда серҳосил ерга экилган бир дона уруғ кузда ўзидан ўн — йигирма ҳисса ошириб, ҳосил берганидай, Тилла Тўронов,

Замира Муталова, Муҳаммаджон Умаров ва бошқа ўртоқларнинг юқори унумли меҳнатдан, иш тажрибаларидан намуна олиб, колхоз далаларида жонбозлик қилаётган юзларча азаматларимизнинг яқин келажакда Социалистик Меҳнат Қаҳрамонлари сафини яна тўлатишлари табиий.

2

Ҳархил наряд, справка ва алоқа қоғозларига қўл қўйиб, турли юмуш ва илтимос блан келган одамларнинг масалаларини бир ёқли қилиб, шу куннинг эрталабки „маҳкама ишлари“ни тугатганидан кейин, Ворошилов номли колхознинг раиси кекса большевик Ўнгўрбой Хўжаберганов мийғида қулиб:

— Буларга ҳайронман, — деди койигансумон, — сираям қаноат қилишмайди... Фосфор ҳам оз, силитра ҳам оз, ҳатто саратон қуёшининг жазирама иссиғи ҳам этгулик эмасмиш... Кошки мен Чирчиқ ўғит заводининг директори бўлсам, ёки масалан, қуёш нурларини тақсимлаш менга қарашли бўлса!

Ўнгўрбой аканинг, „булар“ деб койигандай кўринса ҳам, аслда зўр талаблари учун мақтаётган кишилари — юз центнерчи звено бошлиқлари эди.

— Колхозингизда юз центнерчилар кўпми?

— Кўп эмас, — деди Ўнгўрбой ака, деворда осиглиқ бригада ва звеноларнинг беш кунлик иш жадвалларига бирпас тикилиб, — ўтган йиллари, Эшмат тўқсон центнердан бераман деса, Тошмат: мен юз ўнтадан бераман дер, биз ҳам чапақлар чалиб, уларнинг бу ва'дасини қарорга ёзиб қўярдик. Гапнинг очиги, ва'да кўпинча қоғозда қолиб кетар, амалда эса, Эшмат эллик-эллик беш центнердан ҳосил олса, бир юз ўнта ва'да қилган Тошмат ба'зан қирқ-қирқ бешдан оширалмасди.

— Қирқ-қирқ беш центнер ҳам ҳазилакам гап эмас.

Ўнгўрбой ака бизнинг бу мулоҳазамизни ма'қуллагандай жилмайиб:

— Баракалла — деди, — ҳазилакам гап эмас, албатта яхши ҳосил. Кошки колхозимизда барча звенолар ҳам қирқ беш-эллик центнердан ҳосил олса... Лекин бу ерда гап нимада? Гап — ва'дада. Ва'да бердингми — устидан чиқ. Шунинг учун, бу йил биз масалани қаттиқ қўйдик: аввало одамларнинг блан маслаҳатлашиб, имкониятингга қарагин, ер шароитини, ўғитлаш, суғориш томонларини ҳисобга ол, одамларнинг иттифоқми, аҳиллик блан ишлайдими, бир кўзи колхозда-ю, яна бир кўзи ва икки қулоғи томорқада эмасми? мана шуларнинг барини э'тиборга олиб, сўгин ва'да бер, кўрпанга қараб аёғингни узат — дедик, бригада ва звено бошлиқларига. Бу йил юз центнерчилар кўп эмас дейишимнинг ма'носи шу. Қаҳраонимиз Гилла полвондан ташқари, яна тўртта азаматимиз юздан беришга бел болаган.

Шу чоғ эшикдан биров кириб келди. Бошига наमत телпак, устига ёқаси очик гимнастёрка кийган, қоқчароқ, буғдой ранг

юзли, ўрта ёшлардаги бу киши салом берди-да, раис олдида ўтирган бегона киши ҳузурда гап бошлашга ботинмагансумон, бирпас дам раисига, дам стол устидаги сиеҳдонга қараб турди, сўнгра тўмтоққина:

— Опкепсиз деб эшитдим, — деди.

Кечаси Тошкентдан ва район марказидан қайтиб келган Ўнғорбой ака гап нимадалигини дарҳол пайқаб олган бўлса ҳам, столда ётган аллақандай бир қоғозни зўр э'тибор блан ўқиётган қиёфада кўзини кўтармай:

— Ҳа, — деди.

— Бизга ҳам оз-моз берсангиз.

— Бугун бригадаларга тақсимлаймиз. Ўз улушингизни бригадангиздан оласиз, тузукми?

— Уни ўзим ҳам биламанку-я, звеномга атаб яна андакки-на берсангиз дувдим.

Ўнғорбой ака, ниҳоят, бояги қоғоздан кўзини олиб, на-мат телпакли, қоқчадан келган кишига тикилиб қаради-да:

— Қанча? — деди.

— Икки тонна.

— Нима, нима? Қанча дедингиз?

— Икки тонна. Бир ярим тонна фосфор ва ярим тонна се-литра.

Ўнғорбой ака кўзларини катта очиб, қўллари блан алла ни-малар имо-ишора қилиб:

— Икки тонна? — деди ниҳоят даражада таажжубланганини билдириб, — Абдуллажон, эс-ҳушингиз жойидами ўзи? „Оз-моз-гина“ эмиш... Икки тонна деди-я... Ўзи, жам'и бўлиб, бутун колхозга қанча тонна олиб келганидан хабарингиз борми? Ўттизтага ҳам етмайди. Бунини мен якка ўзим тақсимлаётганим йўқ. Партия ташкилотчиси, ҳосилот, агроном, бригадирлар, ҳаммамиз йиғилишиб, ҳарқайси бригаданинг ўғитга қанчалик эҳтиёжи борлигини текшириб, сўнгра тақсимлаймиз.

Раиснинг бу изоҳи Абдуллажонни унчалик қондирмади ше-килли, Лабаларини қисганича, кўзларини чимириб, сал жим тур-ганидан кейин:

— Мен бунинг ҳаммасини тушунаяпман, — деди у, — лекин айни шу тобда ўғит бериш пайти келди-да, кейин, мана ол, десангиз ҳам кераги йўқ. Ўзингизга малум ярмини тўртинчи марта чуқур чопиқдан чиқардим. Сувга эҳтиёжим йўқ. Одам-ларимни ўзингиз яхши танийсиз. Ёмон ишлаётган эмаслар. Ҳар куни камида икки нормадан бажариш, улар учун расм бўлиб қол-ган. Шундай қилиб...

Раиснинг шаҳти пасайди.

— Шундай қилиб, икки тонна берасан демоқчисиз-да, — де-ди у мулоим жилмайиб, — хўп, Абдуллажон, бўлмаса, гап бун-дай: сизга икки кун муҳлат: ғўзангизнинг талаб қилинган жой-ларига шарваг берасиз. Қатдан топаман дейсизми? Ҳаракат қил-сангиз топасиз-да. Топшириқни қандай бажарганингизни икки кундан кейин ўзим бориб текшираман.

— Кейин-чи?

— Кейин кўрамиз. Бордию, ерингизнинг ма'даний ўғитга жудаям ташналиги малум бўлса, бригададаги нормангиздан ошириб-роқ берамиз. Лекин, ҳарҳолда икки тонна эмас.

— Тилла акам блан ҳам маслаҳатлашдим. Еримни келиб кўрдилар. Биргалашиб ҳисоблаб кўрдик: икки тоннадан кам бўлганида, маррага етиш қийин бўлади.

Абдуллажон чиқиб кетганидан кейин, Ўнгғорбой ака дафтарчасини гимнастёркасининг кисасига солатуриб:

— Юз центнердан ҳосил олишга бел боғлаган азаматларимиздан биттаси — Абдулла Норқулов деганимиз шу киши бўлади, — деди-да кулимсираб сўзида давом этди, — сиздан инсоф қилиб бўлса керак, бу гал жуда мулойим гаплашди. Йўқса, иш устида талашиб қолса, ўзини ҳақли топдими — унинг олдида бригадир ҳам, ҳосилот ҳам, ҳатто раис ҳам — бир пул. Лекин пахта-сига қойилман. Тилла полвонникидан қолишмайди деса бўлади.

— Демак, мамлакатимизга яна битта қаҳрамон тайёрлашимиз денг?

— Иш қилиб, муродимизга етайлик, эл-юрт олдида, қадрдон доҳиймиз ўртоқ Сталин олдида юзимиз шувит бўлмасин, — деди кекса коммунист Ўнгғорбой ака.

3

— Социалистик Меҳнат Қаҳрамони ўртоқ Тилла Тўронов номига СССРнинг турли томонларидан: илмий-текшириш жам'иятлари, газета ва журнал редакциялари, қишлоқ хўжалик мутахассислари, тажрибакор колхозчилар, агитаторлар ва ҳатто пионер вожа-тийларидан тез-тез хатлар келиб туради. Бу хатларнинг асосий мазмуни — донгдор пахтакорни улуг унвон олиш шарафига эри-шуви блан чин кўнгилдан табриклаш, 1946 йилда қўлланган тажрибалари ҳамда бу йил пахтадан яна кўп ҳосил олиш учун қандай курашаётганлиги ҳақида батафсил ёзишни илтимос қилиш-дан иборат.

Бу хатларга жавоб қайтариш, я'ни Янгийўл райони Ворошилов номли колхознинг бир звеносига қарашли саккиз гектар паст-баланд ернинг ҳар гектаридан юз центнерга етказиб пахта ҳосили олиш тажрибаларини Озарбайжон ССРдаги Корягин районининг пахтакорлари, Украина ССРнинг Полтава, Чернигов областлари-даги лавлагикорлари, Олтой ўлкасининг ғаллакорлари блан ўртоқлашиш керак.

Тилла ака хатларга жавоб қайтарганида, стандарт (бир қолибга солинган) шаклни қўлланмай, балки олинган хатнинг мавзу'ига, хат эгасининг қандай масалалар блан мароқланганига қараб, ма-салан, Озарбайжон пахтакорларига — бу йил кўкламдаги ноқу-лай об-ҳаво шароитида қотқолоққа қарши қандай кураш олиб борганлиги, ғўзага шира тушиб қолганида, уни қандай қилиб йўқотиш усуллари, ғўзани қирқма шахмат усулида парвариш қилишнинг фазилатлари ҳақида: Олтой ўлкасининг ғаллакорлари-

га — ўз звеносида меҳнатни қандай ташкил этгани, звено ҳужалигида эгасизликни йўқотиш, ҳаркимнинг қобилиятига қараб вазифа топшириш, берилган топшириқнинг бажарилишини мунтазам текшириб бориш тўғрисида ёзади.

Ҳарбир ижодкор совет кишисидек, Тилла ака ҳам, бунгача эришилган ютуқлар блангина қаноатланиб қолмай, яна кўпроқ билиш, ўрганиш, ўз соҳасида яна тараққий топиш, бугун кечагидан, эртасига эса бугунгидан ҳам яхшироқ ишлашга интилади. Бу — унинг туб хислатларидан бири. Яна бир хислати — ҳарбир чинакам халқ фарзандига, совет кишисига асосий ҳусн бўлиб тушган камтарликдир. Кўкраги Ленин ордени ва Олтин Юлдуз медали блан безатилган, мажлислар ўтказилганида тўрда, энг ҳурматли кишилар орасидан жой олган, бутун Ватан, партия ва ҳукумат томонидан меҳнати юқоря тақдирланган Тилла аканинг табиатиға тамомила зид бўлган бир нарса бўлса, у ҳам — манманликдир.

У бундан кўп йиллар илгари қандай бўлса, ҳозир ҳам Ворошилов номли колхоз а'золари учун шу бояги Тилла полвон бўлиб қолди. Унинг тенг-қурлари ҳозир ҳам у блан сансираб гаплашадилар, ҳазиллашадилар, кам-кўстларини танқид қиладилар, аҳён-аҳёнда, Тилла аканинг янги, тунука томли уйида ёнбошлашиб, ундан-бўндан гаплашиб ўтирадилар.

Колхознинг энг муҳтарам қарияларидан саналган Назарали ота бир куни, шундай ҳангамалашиб ўтирганда, пишган арпа мошогининг қилчиғидай тирпайиб ўсган оппоқ қош туклари тагидан санчиб қарайдиган кўзлари блан Тилла акаға тикилиб:

— Полвон, қўлингда истаган бир жойға Москваға, Қрим, Кавказғаи хоҳласанг поездда, хоҳласанг аэропланда бориб келиш учун қоғозинг бор деб эшитдим. Пахтаг бу йил ҳам ёмон эмас. Баҳорги ёғингарчиликдан ғўзангни эплаб, эсон-омон олиб чиқдинг. Буёғи энди қийин эмас. Турли жойларни тамоша қилиб, бир ўйнаб келмайинми, ахир? — деган эди.

— Тоға, улфатчиликнинг ҳам, тамошанинг ҳам ўз пайти борлигини мендан кўра, ўзингиз яхши биласизку, — деди Тилла ака.

Дарҳақиқат, олда ҳали ишлар тоғдек уйилиб ётибди. Айни бир ўсимликнинг барглари, юзаки қараганда бир-бирларига жуда ўхшагандай кўринса-да, ҳужайраларининг катта-кичиклиги ва тузилиши жиҳатидан батамом фарқ қилганидек, йиллар ҳам бир-бирига сра ўхшамайди. Ўтган йил тарихда абадий из қолдирган ғўзал самаралар блан тугаган экан — жуда соз. Лекин совет кишисининг қонига сингган бир хусусияти шундан иборатки, у, ўтгандаги яхши ишлардан, тарихдан ибрат олиш блан бирга, орқаға эмас. Балки олдинға қарайди, бугун нима иш қилишини, эртаға қандай ишлаш кераклигини ўйлайди.

Бу йил эса Тилла Тўронов ва унинг звеносидаги одамлар олдида бус-бутун бошқа, янги вазифалар турипти. Бу йил ба'зи жойларда ғўзани уч-тўрт марта қайталаб экишға тўғри келди. Шунга қарамай, агротехника қондаси талаб қилганидай, ҳарбир гектар ерда, 65 — 70 минг туб ғўза бир текис гуллаб ўтирипти.

Звенонинг ҳарбир одамга аниқ миқдорда ғўза қаторлари алоҳида ажратиб берилган. Бу қаторларнинг тақдири, парвариш қилиниши, мўл ҳосил бериши учун шахсий жавобгарлик ўша одамнинг гарданига юкланган. Звенода планга мувофиқ, то ҳосилни йиғиб-териб давлатга топшириш давригача 2368 (я'ни ҳарбир гектар учун 296), теримгача эса 1328 меҳнат куни сарф қилиниши керак. Лекин бу йил 1-нчи июньгачаёқ салкам бир минг меҳнат куни сарф қилишга тўғри келган.

— Бу йил, айниқса май ойида об-ҳавонинг ноқулай келиши, — деди Тилла ака, — яна зўр бериброқ ишлашга, демак меҳнат кунларини сарфлашда план доирасидан сал ташқарига чиқишга мажбур этди. Лекин энди қийинчиликдан чиқиб олдик деса бўлади. Ғўзаларимиз маҳкам оёқ босиб, қаддини ростлаб олди. Бултур ҳарбир гектарга 377 меҳнат куни сарфлаб, 99,15 центнердан ҳосил берган эдик. Бу йил эса бултургидан ошириб ҳосил олиш учун ҳар гектарга 296 меҳнат куни сарфлашимиз керак. Демак, ҳозир бутун гап — меҳнат кунларини мумкин қадар тежаб, меҳнат унумини яна оширишда қолди. Партия ва ҳукуматимизнинг Ўзбекистон колхозларида пахта ҳосилини оширганлик учун колхозчиларни рағбатлантириш тартибини ўзгартиш тўғрисидаги сўнги қарори бизга кенг имкониятлар очиб беради. Звенодаги одамларим яхши ишлаган сари — ҳосил ошганини, ҳосил мўл бўлган сари — унинг усти бутун, қорни тўқ, кўнгли чоғ бўлганини, партия ва ҳукуматимиздан офарин эшитишни обдан тушуниб олди.

Тилла ака бу йил ғўзанинг дастлабки ўсиш даврида дуч келинган алоҳида қийинчиликларга қарши қандай кураш олиб борганлиги масаласига тўхталиб, бундай деди:

— Бевақт ёғингарчилик анча белга тепди. Еримизнинг пастки қисмини сел босиб кетган маҳаллар ҳам бўлди... Бундай жойларни қайтадан экиб, энди аҳволни бирмунча тузатдик дегунимизча, бир пастда осмонни қора булут қоплаб олади-да, яна челақдан қуйгандай ёға бошлайди. Звенодаги йигит ва қизларимга қойилман: кундузи — кечаси далада ҳафталаб қолиб кетишди. Қотқолоқ деганимиз — ёмон бўлади. Худди қоронғи кечаси йўлда дуч келган қароқчидек, ғўзанинг бўғозини сиқиб ўлдириб қўяди. Ана энди шу пайт кетманни ҳам, культиваторни ҳам, тирма-молани ҳам, ўрнига қараб, ишга сола билиш керак. Шундай қилинмаса, танаси қотқолоқда сиқилиши натижасида эндигина ердан кўтарилиб чиқаётган ғўза ердан ва ҳаводан ўзига керак озукни ололмай, қуруб қолиши, турли касалларга мубтало бўлиши турган гап. Шундай бўлса ҳам, бир-икки жойга шира тушай деб қолган эди, агроном блан маслаҳатлашиб, дарров анабазин деган дори селиб йўқотдик.

* * *

Денгиздаги кема капитани узоқ сафарда эканида, сув тагидаги харсанг тошларга дуч келмай, ўз кемасини эсон-омон соҳилга етказиб олишда қанча ҳуш'ёрлик кўрсатганидай, мўл ҳосил

ижодчися Тилла Тўронов ҳам маррага етиб олиш, я'ни бу иил бултургидан ошириб мамлакатга пахта бериш учун, ба'зан ҳатто тунлари ухламай, гўза қатор ораларида юриб чиқади: бир ерини чопади, иккинчи бир жойини текислайди, яна бир ерига қанча қўшимча озиқ бериш—минерал ўғит солиш зарурлигини аниқлайди, ўсимлик ҳаётидаги, кўзга кўринмагани ҳолда, ҳар соат ва минутда юз бераётган ўзгаришларни ўрганади, оз меҳнатдан кўп самара олиш йўлларини қидиради.

Тилла аканинг яна бир гўзал хусусияти шуки, у ана шундай қидиришлар, ўсимликнинг бунгача малум бўлмаган сирларини билиб олиш йўлидаги ивлашлар натижасида бирон аниқ хулосага келиб қолса, буни дарҳол звенодаги ўртоқларнинг муҳокама-сига қўяди, бу ҳақда агроном, ҳосилот кенгашининг раиси, колхознинг илғор бригада ва звено бошлиқлари блан маслаҳатлашади. шу блан, кечалари ухламай вужудга келтирилган ижодий фикрнинг, гўзал ташаббуснинг оммага ёйилишига сабабчи бўлади.

Ўз колхозидаги катта-кичик ҳамма томонидан ҳалол меҳнати учун бурундан полвон деб танилган, улуг Ватанимиз Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвонини берган Тилла Тўроновнинг Ватан олдидаги, совет халқининг дохиси улуг Сталин олдидаги ўз бурчини бажо келтириш учун олиб бораётган кундалик ишлари ана шундай.

Қишлоқ хўжалик мутахассислари томонидан илмий асарлар, шоирлар томонидан дostonлар ёзилишга сазовор бўлган унинг бу ишлари, социализм биносига қўйилган пойдевордай маҳкам ва солмоқлидир.

Июль, 1947 йил.

МИХАИЛ БИКАДОРОВ

ШАМОЛЛАР ВОДИСИ

Майда шағалларни этиги блан ғижирлатиб босиб келаётган, юзлари қуёшда қизарган киши тупроқ-тўғоннинг теппасига илдам чиқиб келди-да ўнг қирғоққа, аллақандай ташвишли назар ташлади. Сўнгра қуёшда ўнгиган мўйлабидан чангларни артди. Тирсагига қадар шимарилган енглари ичидан ирғайдек пишиқ қўлини пешанасига қўйди ва оёқ учига кўтарилиб:

— Ҳой... тошдан кетиринг, тошдан... — деди.

— Хўб бўлади... — ўнг қирғоқдан акс-садо эшитилди.

Бир дақиқадан сўнг, тўғонда қурилган, янги темир йўл изларида тошлар ортилган вагонлар қатнайбошлади.

Ҳалиги одам қўли блан кимгадир ишора қилди.

— Шу ерга тушираберинг, ҳа, яна олиб келинг.

Машинист ҳайрон бўлди:

— Сизга етиб бўлмайди шекилли, Ҳофиз! — у чўнтагидан гуллик, катта дастрўмолчасини чиқариб юзидаги терларини артди.

Ҳофиз Ваҳобов бошлиқ бетончилар бригадаси Сирдар'ёнинг эски изи ўрнида қурулган тупроқ-тўғоннинг бош томонига, сув ювиб кетмаслиги учун, тош тераётир. Яқин кунларда Сирдар'ёнинг янги изи ўрнида қурилган шаршаранинг темир дарвозалари беркитилиши керак. Яқин кунларда деривация канали ва гидроэлектростанция биноси қурилиб бўлгач, Фарҳод ГЭСнинг нурлари порлаши керак. Шунинг учун Ҳофиз Ваҳобов ўртоқларидан кейинда қолишни ўзига эп билмайди. Унга ҳар доим ва ҳамма ерда илғор бўлиб ишлаш одат бўлиб қолган.

Правда номли колхоз пахтакорларининг умумий мажлисида мамлакатимиз қудратини оширишда ва халқимиз ҳаётининг бундан ҳам фаровон бўлишида Фарҳод гидроэлектростанциясининг аҳамияти ва истиқболини раис айтиб бераркан, коммунист Ҳофиз Ваҳобов колхоз раисидан ўзини қурилишга биринчилар қаторида юборилишини сўради.

Ҳофизнинг хотини эрининг бу қарорига қарши эди.

— Ахир, сиз, ўша худонинг чўли-биёбонида нима ҳам қилиб

бераолар эдингиз. Ота-боболарингиз бундай ишни қилиб кўрмаган бўлса, умрингизда кўрмаган ерларга бориб электр станция қуришни сизга ким қўйибди.

— Ўзинг пахтасини ҳузур қилиб териб юрган шу жойлар ҳам бир вақтлар чўли-биебон эди, хотин. Ахир, эски замонда Сурхондар'ё ҳозиргидай оботмиди? Ота-боболаримиз даврида экин ерлардан шундақа ҳосил олармидилар?— деб сўради Ҳофиз хотинидан.— Ўзинг кўриб турибсан-ку ҳаммасини, колхозимиз бу йилги пахта блан бугдойни қаёққа сиғдиришига ақлим етмай турипти. Бунинг устига меваларни қарамайсанми. Бай, бай, бай, шохлари ер ўпиб ётипти-я, жониворларнинг. Сув мўл бўлди, сув. Канал қурилди, хотин канал. Ўша канални ҳам бошқа район ва областларнинг колхозчилари келиб қуришдилар. Бечора агрономларни айтмайсанми, кеча-кундуз тинишмади. Энди хотин, мен санга айтсам, саники, маники деган гап йўқ бўляпти. Ер, сув, мол, галла — ҳаммаси ўзимизники. Ҳалику Мирзачўл экан, агар бир-неча кун поездда юриб, Масқопка бориб қолсанг, у ернинг одамлари бу ернинг одамларининг бошига кўтарар экан.

Хотин илжайди.

— Қайдам, сиз пахтанику яхши биласиз-а, электр станция қуришингизга сра кўнглим ишонмайди.

Хотиннинг бу сўзига жавоб учун Ҳофиз уйлаб ўтирмади:

— Ахир, ким онасининг қорнидан пахта экишни ўрганиб тушипти. Бу ҳам шундай гап-да. Тан-жон саломат бўлса уёғи бўлаверади.

Сирдар'ё қирғоғига Ўзбекистоннинг ҳамма томонидан одамлар келабошлади. Хильково станциясидан, Тошкент, Самарқанд, Андижон, Фарғона, Бухоро ва бошқа областларнинг колхозчилари елкаларига кетман, бел-курак кўтарганларича саф тортиб қуришиш майдонларига қараб кетабошладилар.

1943 йилнинг февраль ойида Сурхондар'ёли Ҳофиз Ваҳобов Сирдар'ёнинг тошқин сувларини ва ёзги жазирада майсалари қовжираб кетган „шамоллар водиси“ни кўрди.

... Бу ерда иш жуда кўп ва оғир — деган гапни эшитди Ҳофиз. Гидроэлектростанцияни қуриш учун минглаб кубометр ер қазиб, унинг тупроғини чиқариб ташлаш керак. Ишловчилар унча ҳам кўп эмас. Ўзларингизга ма'лумки, кўп ўртоқларимиз жанг майдонида Ватани озод қилиш учун курашаётирлар.

Ҳофиз оғир ва солмоқли кетмани кўтариб, бор қуввати блан заранг ерга урди. Тошдек қотиб ётган ер кетман юзини қайтариб юборди. Ҳофизнинг ирғайдек қўллари маҳкам ушлаган кетман дастасидан зангиллаган овоз эшитилди.

Аммо, одамлар секин-аста, матонат блан, борган сари деравация канални чуқур қилиб қазийбошладилар.

Оз ўтмай ишнинг биринчи кунларидаги қуручилар говури меҳнат қаҳрамонлигига айланиб кетди. Колхозчилар ташаббуси блан қурилишда ер қазучи полвонлар бригадалари тузилди. Ҳофиз полвонлар бригадасига ёзилган бўлмаса ҳам, брок, илғор ер қазучилардан сра қолишмас эди. Улар кунлик ер қазииш нормаларини тўрт ва беш баробар ошириб бажарар эдилар.

Ишдан сўнг, кечқурун, бироз дам олгандан кейин, Ҳофиз Ваҳобов агитпункт томонга қараб йўл олди. Уердан шу кунги газеталарни олиб, қуручилар турадиган ертўлаларга борди. Улар Улуғ Ватан урушининг жанг майдонларида Қизил Армиямизнинг душман устидан қозонаётган ғалабалари ва юқори ҳосил учун курашаётган колхозчиларнинг муваффақиятлари ҳақида суҳбатлар ўтказди.

Ҳофиз кичкина стол устида липиллаб, хира ёниб турган пилтачироққа яқинроқ бориб, УзК(б) П Марказий Комитетиянинг секретари ўртоқ Усмон Юсуповнинг Фарҳод ГЭС қуручиларига ёзган хатини ўқиди: „Фарҳод ва Ширин“ ҳақидаги афсона 500 йилдан бери халқ ўртасида яшаб келган бўлса, сиз томонингиздан шу кунларда, айниқса Улуғ Ватан уруши кунларида қилинаётган иш абадий яшайди. Бу иш халқлар тилида асрлар бўйи сеvimли қўшиқ бўлиб куйланажак“.

— Ҳофиз ака, Фарҳод ГЭСни қуриб бўлсак, ҳам сувга, ҳам электр нурига ялчиб қолар эканмиз-да... Тирикчилик бундан ҳам яхшиланиб кетар экан-да?

— Шундай — деди хаёл суриб Ҳофиз Ваҳобов, — ҳа демай қилаётган ишимизнинг натижасини ўзларингиз кўриб қоласизлар.

Фарҳод ГЭС биноси қурилаётган ерда ва деривация каналига сувни тақсимлаб юборучи регуляторда бетон қуйиш ишлари қизиб кетди. Ихтисосли бетонқуючилар деярлик йўқ эди. Колхозчилар орасидан бетончилар тайёрлай бошладилар. Ваҳобов инженер Гардиевнинг олдига борди:

— Ўртоқ инженер, менга бетон қуйишни ўргатинг. Мен шу вақтгача ер қазиб келдим, энди бетон қуйиш ҳунарини ўрганмоқчиман, — деди.

— Бетон қуйиш ҳунари энгил ҳунарлардан эмаску?

— Ҳунарнинг энгили бўлар эканми? Энгилига ўзимнинг ҳам тоқатим йўқ, — жавоб берди Ҳофиз.

У бетонни қориб, қуябошлади.

Тўғон шаршарасининг бетон устунлари борган сари баланд кўтарила бошладилар. Колхозчилар бу бетонлар орасида Ҳофиз Ваҳобовнинг тинмай ишлаб юрганини ҳаркун кўрар эдилар. Туйқусдан тупроқларни кўкка кўтариб учган шамол Ҳофиз ишларига халал берган вақтлари жуда кўп бўлган. Шамол шундай тез учадик, унинг жинни тезлиги бир дақиқада 25 дан тортиб 30 метрга етади. Беғовот шамоли ёш теракларнинг шохларини ер бағирлатар ва қариларини эса чўрт синдириб юборар эди. Ҳофиз бир қўли блан бетон тўлдирилган бадияларни, иккинчи қўли блан эса шаршаранинг бетондан қилинган устунларининг тахталарини ушлаб:

— Барибир бизга халал бермайсан, биз сандан кучлироқмиз! — дер эди.

Ҳофиз Ваҳобов ўзининг фронтдаги катта акаси Сафардан тез-тез хат олиб турар эди. Акаси Ўзбекистонда фойдаланилмай ётган ерлар ҳақида ёзар, уларни пахтазорга айландиришни ўйлар эди. У хат орқали Ўзбекистонда шундай бир катта қурилиш бўлишини умид қилганлиги ҳақида аллақачонлар Ҳофизга ўз фик-

рини айтган эди. Сафар жуда кул нарсаларни хаёл қилар эди. Брок, бир куни Ҳофизга акаси Сафар „Ватан учун қаҳрамонларча қурбон бўлганини“ айтдилар...

Бетончилар бригадаси ва'данинг устидан чиқиш учун зўр бериб ишладилар. Ҳофиз соҳилдаги харсангинг устида бу қайғили хабар ёзилган кичкина қоғозни ушлаган ҳолда узоқ ўтириб қолди. сўнгра қоматини кўтариб, иккинчи сменада ишлаш учун кетган ўртоқларига ёрдам беришга кетди.

Ҳофиз Ваҳобов бригадаси деривация каналига сув тақсимловчи регуляторнинг бетондан ишланган устунларини унинг тепасида қурилаётган кўпруклар блан қўшаъ, Фарҳод гидроэлектростанция қурилишининг бош тўғони ва бошқа объектларига электр қуввати бериш нияти блан тупроқ тўғон ёнида қурилган кичик ГЭС қурилишида ишлади. У қаерда ишламасин, доим ҳамма ерда унинг илғорлиги ҳақида гап бўларди.

Ба'зи колхозчилар уйларига бирнеча бор бориб келган бўлсалар, Ҳофиз Ваҳобов қурилишини ташлаб кетишга вақт тополмади, тўғриси айтганда, ишни ташлаб кетишга кўзи қиймади.

— Ҳофиз ака, ўз колхозингизни унитиб юбордингиз шекилли, — деб ҳазиллашар эдилар колхозчилар, — ахир у ерда рўзгорингиз ва бола-чақангиз борку?

— Колхозимни унитиб юборганим йўқ, у ерда нима бўлаётганлигини раисимиздай айтиб бераоламан, мана бу хатларни кўринг. Хотин, бола-чақаларим бўлса мансизам жуда яхши тирикчилик қилаётирлар. Қурилишни тамом қилгандан сўнг учрашувимиз яна куюқроқ ва жойида бўлади.

Ана энди у, мустаҳкам қилиб шиббаланган тупроқ тўғоннинг тепасида туради. Бу жойдан илгари Сирдар'ё оқар эди. 1943 йилнинг ноябрь ойида ўзбек халқи ана шуердан Сирдар'ёни ғиппа бўғиб, уни эски изидан оғдариб юборди. Шундан бери Ҳофизнинг ўртоқлари бу ерда жуда кўп ишлар қилдилар. Фақат деривация каналига сув тақсимловчи регуляторнинг пойдеворигагина минглаб кубометр бетон ётқизилди. Тупроқ тўғон ва бетон тўғонга аса қанча минглаб тупроқлар ағдарилди ва бетонлар ётқизилди, қанча минглаб Фарҳод тоғидан кесилган тошлар ўрнатилди.

Ҳофиз тупроқ тўғоннинг чўққисида тураркан, унинг ўнг томонидан бетон тўғон шаршараси ва чап томонида регулятор қоматини кўкка кўтариб туради. Қуручилар бу тўғонларнинг темир ва бетондан ясалган дарвозаларини 12 метрлаб баланд кўтариб ишлаб қўйганлар. Бетон тўғон шаршараларининг устунлари лойиҳадаги юқориликка кўтарилгандан сўнг, унинг орасидаги темур дарвозалар пастга туширилиб, Сирдар'ёнинг суви ғиппа бўғилар экан, сув икки баробар, я'ни 27 метр баландликка кўтарилди.

Тупроқ тўғонга тупроқ тўкиш ва шиббалаш ишларининг шу кунлар қизғин пайтидир. Тупроқ тўғоннинг бош қисмига тошлар терилиб, мустаҳкамланаётир. Бу ишга Ҳофиз Ваҳобов раҳбарлик қилади. Тупроқ тўғоннинг пасида, одамлар бўйсундирилган Сирдар'ё эски изининг қуйи томонини мустаҳкамламоқдалар.

Улар тупроқ тўғоннинг тепасига қараб шиббалаб чиқмоқдалар. Бу ишларни диққат блан кузатиб турган тажрибали қуручи:

— Яхшироқ шиббаланглар, бетонни яхшилаб ётқизинглар — дейди. Фарҳод тоғидан кесиб олинган қизғич харсангларни бир-ма-бир тўғон қирғоғига ётқизилмоқда. Биринчи қатор тошни териб бўлгандан сўнг, иккинчиси ва учинчиси бошланиб кетади.

— Шундай, шундай, пухтароқ теринг, бир кунлик эмас, ишимиз умрбод бўлсин.

„Бу ерда катта бир денгиз пайдо бўлади, — деди Ваҳобов, — Тожикистоннинг анаву қишлоқлари ҳам сув остида қолиб кетади. ҳатто сув Фарҳод ғорига қадар кўтарилади“. У, 1943 йили қурилишига биринчи келган кунларида бу ерларни одам оёғи босмаганлиги ва фақат қирғоқларда қамишлар ўрмони ва тустовуқ, қуёнлар базм қуриб ётганларини эсга олди. Шу кунлари тураржой бўлмаганлигидан Фарҳод ғорига кириб яшаганликларини хотирлади. Сўнгра одамлар Фарҳод тоғини кесиб, аввал Далверзин кавалини бошқа изга ва сўнгра Сирдар'ёни ўзлари хоҳлаган йўлга оғдариб юборганликлари эсига тушди.

Қурилишга келган колхозчилар катта матонат блан ишга киришиб, ҳунар эгаси бўлганликларини ўзлари ҳам сезмай қолар эдилар. Ҳофиз Ваҳобов ўзининг ҳамқишлоқлари Хол'ёр Турсунов, Фозил Боқиев, Шарофат Назарова, Зубайда Жўраеваларга яқиндагина бетонни қандай қилиб қуйиш кераклигини ўргатар эди. Энди эса улар ихтисосли бетончи бўлиб ўз ҳунарларини бошқаларга ўргатмоқдалар.

Сирдар'ё соҳилларини таниб бўлмайди. Дар'ё қирғоқларида қатор-қатор оппоқ уйлар қурилган. Улар тепасида қирмизи байроқлар ҳилпиллаб туради. Бепоен чўллар бағрида тош ва темир йўллар қурилган.

Андижон областининг азамат колхозчилари бино қилган Фарҳод тоғи тагидаги шаҳардан туриб Сирдар'ёнинг чап қирғоғига қарасангиз, Сурхондар'ё область колхозчилари ва Ўзбекистоннинг узоқ пучмоқларидан келган комсомол ва ёшлар бригадалари томонидан бино қилинган шаҳарчани кўрасиз. Пастда эса, уруш даврининг барча машаққатларига бардош бериб, Сирдар'ёни янги изга ағдарган колхозчилар қўли блан қурилган буюк платина шаршарасидан дар'ё сувлари кўпукланиб, тошиб, бўкириб оқиб ётганлигини кўрасиз.

Ўнг қирғоқдаги шаҳардан туриб, ўнг томонга қарасангиз: ўзбек халқининг фахри бўлган тўнғич металлургия заводининг трубаларидан кўмк-ук тутунлар кўкка кўтарилиб туради. У ерда ўзбек пахтакорларининг фарзандлари пўлат қуймоқдалар. Чўлларда паровоз ва автомобильлар қатнаб турмоқда. Яқиндагина тикланган электр ёғочларида электр монтерлар колхозчиларга қараб нур йўли қурмоқдалар.

Яқиндагина ёнтоқзор бўлган саҳроларда одам бўйи бўлиб олтин буғдойлар қомат кўтарган. Уларнинг кетида ғузаларнинг яшил чаманлари кўринади. 77 ёшар колхозчи Тожибой Сўяровнинг

уйи ёнида ўрукзорлар бор. Янги ўтқазилган токларнинг новдаларидаги узум бошлари бол йиғаётир.

Экскватор худоси

Чўлдаги сўқмоқ йўлдан — икки уруш қатнашчиси — граждан уруши блан Улуғ Ватан уруши иштирокчиси — ўрта бўйли, бир киши шошилиб кетар эди. Кечаги солдат, бугун эксковаторлар механиги Трифон Ефимович Сопроненко деривация каналида ишлаш учун бормоқда.

...Трифон Ефимовичнинг хотини эридан уч-тўрт кун уйда дам олишини сўради. „Сенсиз ҳам бўловарар ўша иш“ — деди. Аммо хотиннинг ра'йига Сопроненко кўнмади:

— Ҳозир қўл қовуштириб ўлтирадигай вақт эмас. Бу тўрт девор орасида дам оласану, аммо хаёлинг бошқа нарсада бўлади. Энаси, ҳужжатларимни толиб бер. Қурулиш бошқармасига бораман...

Деривация каналининг трассасида темир хартумларини баланд кўтариб, ковровец номли иккита ҳайбатли эксковатор турар эди. „Наҳотки ўшанинг ўзи бўлса, тавба, худди ўзи“ — дея ўз-ўзидан сўраркан эксковаторларга қараб тез юриб кетди. Экскваторнинг биттасида 49, иккинчисида 147 рақамларни кўрди. Трифон Ефимович ҳурмат блан бошидан пилоткасини олиб, у темир гигантларга салом берди:

— Салом „кексалар“. Мана, яна учрашдик.

Бу „кексалар“ Сопроненконинг қадрдон танишлари эди. Бу машиналар блан у жуда катта меҳнат йўлларини босиб ўтган. Трифон Ефимович ковровец эксковаторини дастлаб 1933 йилда кўрди ва шу йилдан бошлаб уларни ишлата бошлади. У вақтлар Сопроненко Москва — Волга каналини қуртан эди. Сўнгра, Сопроненко ўзининг 49 ва 147 рақамли эксковаторлари блан янги канал қазиш учун Чирчиқ қурилишига келди. У, 1937 йилда Черенхов кўмир ҳавзасига ишга кетаркан бу машиналарни ортиқ учратаолмасам керак, деб ўйлаган эди. Мана энди механикни тақдир яна темир дўстлари блан учратди. Аммо, ковровецлар хила уринган, ўзгарган, кўпгина қисмлари янгиланган эди. Минг мартаба ремонт қилинса ҳам жаҳонгашта денгизчиға ўзининг кўҳна кемаси қадрдон ва кўзига иссиқ кўринганидек, механик Сопроненкоға ҳам бу содиқ машиналар шундай қадрдон ва иссиқ кўринди. У, машиналарнинг уёқ-буёғини айланиб кўриб, ишга соларкан, деди:

— Ишни бошлаб юбораверса бўлади. Ҳаммаси жойида.

Кочегар ва машинистлар тўпланишди. Моторлар гулдираб кетди. Экскваторларнинг пўлат хартумлари пастга туширилди. Заранг ерлар баерига уларнинг улкан тишлари ботаркан моторлар гулдираб, шағиллаб, машиналарнинг дев ҳовучидаги тонналаб тупроқни канал қиргоғига кўтариб ташлар эдилар.

Энди Трифон Ефимович пилоткасиз, шинельсиз, эксковаторлар кетидан қичқирар эди:

— Чуқурроқ ол, чуқурроқ. Тишларини бор бўйича ботиравер. Қурилишга яна янги эксковаторлар келтирилди. Уларни бошқариш учун одам йўқ. Қурилишнинг ўзида эксковаторчилар тайёрлаш курси очишга қарор қилинди. Сопроненконинг олдига Зоминли ёш колхозчи Анорбой Абдухолиқов келди:

— Ўртоқ механик, мен кетмен ва бел блан ҳар куни икки нормадан ер қазидим, лекин қилган ишимга унча кўнглим тўлмаётир. Машинангизнинг кўп тупроқ отганини кўриб, мен ҳам машинист бўлгум келиб кетди, — деди иштиёқ блан Анорбой.

Аста-секин қурилишнинг бошқа участкаларидан ҳам колхозчилар келиб, шу хилда ра'й билдирдилар.

Ба'зи одамлар „Сопроненко шунча ишни бир ўзи қандай қилиб уддалаётган экан?“ деб ҳайратландилар. У, механизаторлар тайёрлаётир, эксковаторларни ремонт қилаётир, механизмлар учун етишмаган қисмларни ўзи ясаётир, яна бунинг устига ихтиро' ва ихчамлаштириш ишлари учун ҳам фурсат топади.

Трифон Ефимовичнинг фикрига кўра ясалганига хила вақт ўтган машиналар ҳозир эскирган ҳисобланади. Шунинг учун у, эксковаторларнинг буғ чиқарадиган қозонларини мукаммаллаштириш, айланма камерлар ишини яхшилаш учун бош қотирмоқда. Буғ блан ҳаракат қиладиган машина қозонларини эҳтиёт қилиш учун ма'лум бир нарса блан ўраш таклифини киргизди. Сопроненконинг ҳар бир таклифи механизмларнинг иш унумини кўпайтириш, кочегар ва машинистлар меҳнатини осонлаштиришга қаратилган.

Ковровец машинаси жуда мураккаб ва инжиқ машина. У „кесалар“дан доим хабардор бўлиб туриш керак бўлади. Шунинг учун Сопроненко деривация каналига яқин ерга кўчиб борди. Бу ерда кеча-кундуз барча ишлардан хабардор бўлиб тураолади.

Бирвақт тунда нафаси ичига тикилиб, кочегар югурганича унинг уйига келди:

— Трифон Ефимович, эксковаторлар тўхтаб қолди, нима қиламиз? План барбод бўлади...

— План барбод бўлади? — унинг сўзини кесди механик. — Бўлмаган гап.

У теэлик блан кийимларини кийиб, эксковаторлар олдига борди, машинистлар мотор атрофига уймалашиб уни текширар эдилар.

— Нима гап, — деди Сопроненко ва шу ондаёқ енгларини шимариб ишга тушиб кетди. Оз ўтмай эксковаторлар яна вағиллаб юриб кетдилар.

— Ёшлик-да... — деди дўстона механик. — Ҳали буларнинг тажрибаси оз. Бу кетман эмас... Тўғриси айтсам, мен сизлардек чоғимда, ҳозир сизлар билганларингизга ақлим етмас эди. У вақтлар колбаса дўконида ишлар эдим. Сизлар эса шу ёшларингизданоқ эксковатор худоси бўлиб олдиларинг.

У, эксковатор тепасига чаққонлик блан чиқиб, унинг роляни ушлади. — Ҳали ҳам баракалла шу ёшларга, — деб ўйлади Трифон Ефимович, — агар бошқа бир одамнинг машинаси шундай

гўхтаб қолганда, тузатилишни кутиб ўлтираберар эди. Бу ёшлар бўлса, дарҳол ишқални мотордан излай бошлаганлар. Булар кишига панд бермайди. Бу йигитлар блан ишласанг ҳузур қиласан киши.

Экскваторларнинг темир тишлари деривация каналининг бағрига боргансари чуқурроқ ботади. Тузонлар прожектор нурида жимирлайди, думқарлар тупроқларни икки томонга ағдармоқдалар. Канал энини борган сари кенгайтириб, қирғоқларни текис қирқиб тушиб, эксковаторлар ҳамон илгари силжиб кетмоқдалар. Сопроненко тун оғиб қолганлигини, уйига бориб бироз ухлаши кераклигини ҳам унитиб қўйди. У бошқа нарса тўғрисида ўйлади:

— Фронтда жанг қилганларим, қон тўкканларим бекор кетмади. Мана шу қувноқ ва шарафли меҳватни душмандан сақлаб қолиш учун курашкан эдим. Мана энди яна унга эришдим.

У Октябрь Социалистик Революциясидан кейин бировнинг колбаса дўконига ишлашни ташлаб, умрбод қуручи бўлиш учун, машинист ва кочегарлик мактабига ўқишга борганлигини эслади. Кондапож қоғоз комбинатида, Северстройда, Луги дар'ёсининг юқорисида торф ишлагани, Москва — Волга каналида, Челябинский яқинидаги кўмир қазишда ва Чирчиқ гидростанция каскадларида ишлаганлари учун хотиридан бирма-бир ўтди... Яқин кунларда бу янги каналнинг ҳам сўнгги кубометр тупроғи қазилиб бўлади. Шунда механик яна битта қурилишни — Ўзбекистоннинг электр гигантини кўради.

— Трифон Ефимович уёқдан-буёққа кўчиб юриш жонингизга тегмадими, — деб сўрайди ба'зи ўртоқлар.

— Йўқ — деб жавоб беради Сопроненко, — мен совет тупроғини батамом кезиб чиқдим. Мендан фарзандларнинг қаерларда туғилди деб сўрасангиз, мен шундай жавоб бераман: — Учтася Карелияда, бир қизим Чирчиқда, энг сўнгги қизим Люба эса Фарҳод қурилишида туғилди. Мен қаерда ишласам ва яшасам ўша ер менинг ватаним, уйим, рўзгорим ва дўстларимдир.

Фарҳод қурилишида Трифон Ефимович Сопроненкони эксковатор худоси деб атайдилар. Дўстлар блан бўлган суҳбатда, мажлисларда ва қурилиш газетасининг саҳифаларида уни шундай деб та'рифлайдилар ва мақтайдилар. Чиндан ҳам у билмаган эксковатор йўқ ва қўлидан келмайдиган оғир ремонт ҳам йўқ. Ҳаммасига моҳир.

Беговогга келганга қадар Сопроненко турли қурилишларда 300 га яқин кочегар, машинист ёрдамчиси ва эксковатор машинистлари тайёрлади. Унинг рус, украинли шогирдлари Сибирьда, Уралда, Кавказда ва Узоқ Шарқда ишлаётирлар. Уларнинг ба'зи бирлари блан Ватан Уруши фронтларида дуч келиб қолди.

— Бир вақт, бир жангчи мени тўхтатиб, — хотирлайди Сопроненко, — деди: — Трифон Ефимович, мени танияпсизми? Мен Семён Серебряковман! Мени сиз ўқитган эдингиз. „Иккинчи мартаба душманга ҳужум қилиб бўлганимиздан кейин бир офи-

цер менинг олдимга келиб: „Мен лейтенант Пустовой бўламан. Павел Пустовой, эсингиздами?“ — деди. Мен унга, бўлмасамчи, эсимда... Чирчиқ қурилишида бирга ишлаган эдик-ку, ахир, — дедим.

Сопроненко Беговотда олтмишдан кўпроқ ихтисосли ишчи кадрлар етиштирди. Қурилишнинг қайси бир участкасига борманг, у ерда Трифон Ефимовичнинг шогирдларини албатта учратасиз.

Деривация каналдан беш миллион кубометр тупроқ қазилиб чиқариб ташланган. Бу иш ҳажмининг кўпгина қисми машиналар блан бажарилди. Биринчи ўзбек эксковаторчиси Анорбой Абдухолиқовнинг бир ўзиёқ иккиюз минг кубометр тупроқни қазиб, чиқариб ташлади. Сопроненконинг шогирдлари Салим А'замов, Шариф Баходиров, Марди Шомуротов ва бошқа эксковаторчилар жуда кўп тупроқни машиналар блан қирғоққа чиқариб ташладилар. Улар яқингина кетман ва бел блан ер қазиб юрган эдилар.

Улар республикада энг катта каналлардан бирини қураётдилар. Бу канал „бетон дар'ё“ деб аталучи Чирчиқ гидростанцияларидаги каналлардан каттароқ бўлади. Фарҳод гидро электростанция бош тўғонининг темир дарвозалари бекитилиб, Сирдар'ёнинг қудратли оқини регулятор деб оталучи сув тақсимлайдиган тўғонга бурилиб юборилганда, деривация каналдан бир кечакундузда 47 миллион 520 минг кубометр сув гидростанция биносига қараб оқиб туради. Куз ва қиш фасларида деривация каналига Сирдар'ёнинг ҳамма суви бўғилади.

Деривация каналининг охирида, ГЭС биносининг сув ҳавзаси ёнида, яна бир катта иншоот қурилаётир. Бундан Мирзачўл бўйлаб то Жиззах ва ундан наридаги районларга қараб канал қазиб у жойлар сув блан сероб қилинади. Бу канал жуда кўп ерларни суғаради.

Шу кунлари Фарҳод ГЭСни қураётган азаматлар бу гигантнинг нурларини кўриш блан бирга, унинг каналлари саҳроларда пайдо қиладиган янги пахтазорлар, буғдойзорлар, боғлар, узумзорлар, шаҳар ва қишлоқларни ҳам кўрадилар.

Қуручилар оиласи

Бўлажак Мирзачўл каналининг бош тўғон иншооти қаршисида сув ҳавзасининг кенг қирғоқлари қомат кўтариб турадилар. Бу қирғоқларнинг тўзонлари кўкка кўтарилади. Сув ҳавзасининг қирғоқларига тупроқ ортилган юк машиналари тинмай ўтиб турадилар. Юк машиналари ҳавза қирғоқларига тупроқларини тўқаркан, уни тракторлар ва шиббаловчи машиналар ўзларининг темир дазмоллари ва ғилдираклари остига оладилар. Тракторчи Борот Маҳмудов ерни шундай тез шиббалайдик, ҳатто юк машиналари унга тупроқ етказиб беролмайдилар.

Шиббалашни қойил қиляпти-ку! — дейди шоферлар. — У гвардиячасига ишлаётир. Ўзи ҳам жангчи экан-да.

Сув ҳавзасининг темир бетон қал'аси орқасида — гидростан-

циянинг баланд биноси ёнида Боротнинг кичкина укаси — колхозчилар полвон деб атовчи Дерик кранининг сигналисти Тожи Маҳмудов туради. У икки оёғини кенг ёйиб ва қаттиқ бўронга бардош бериб, машинистларга қўллари блан имо қилади. У дерик кранининг думкарпларига қараб, чап қўлини ёзиб, ўнг қўли блан уларни қаёққа буриш кераклигини ва бетонларни қаерга тўкиш кераклигини кўрсатиб туради. Унинг кўрсатмасига қараб, бирнеча киши бадиялардаги бетонларни тезлик блан оғдаради. Шундан сўнг Тожининг қўллари кўрсатган томонга қараб котловандан бадиялар вагонларга қараб юборилади. У ерда яна бетонлар тўлдирилган бадиялар тиркалиб котлованга туширилади.

Дерик крани машинистининг буткасидаги электр қуввати берадиган машиналар олдида Наманганли колхозчи Ҳидоят Жўрабоевнинг учинчи ўғли туради. У уйда туриб бадиялар қаёққа кўтарилаётганлиги ва қаерга тўкилаётганлигини кўрмайди. Уйдаги кичкина деразадан фақат сигналичининг қўлини кўради халос. У акасининг қўл ҳаракатини кўриб, бадия кўтарган дерик кранининг бошини қаёққа буришни англайди, халос. Агар у кўрмай қолса, ё бўлмаса, акаси нотўғри сигнал берса, ҳалокат юз бериши турган гап. Аммо Ортиқ саккиз ёки ўн икки соатлаб ишлаган чоқларида ҳам бетон ҳатосиз ўз ерига олиб бориб тўкилади. Бу қаҳрамонларнинг қўллари жуда оз вақт ичида беш ва ўн минглаб килограмм бетон ортилган дерик машинасининг рулини идора қилади.

1943 йилнинг баҳор ойларида ФЗО мактабининг ун олти ёшар ўқучиси Ортиқ Маҳмудов темир эритиш ва ундан нималар ясаш мумкин эканлигини биларди. У Тошкентдан Наманганга жўнаб кетди. „Қизил Давлат“ колхози унинг туғилган ери эди. Ортиқ акаси блан шу ерда яшар эди.

Поезд Хильково станциясига келганда у Фарҳод гидроэлектростанцияси тўғрисида ғовур-ғувур гапларни эшитди. Баланд бўйли, кенг елкали, яшил гимнастёрка кийган киши қўлига жуғрофия харитасини ушлаб, одамларга ҳикоя қилиб берар эди.

— Мана шу Мирзачўлнинг чекасида совет ҳукуматининг энг катта гидростанцияларидан бири бўлган қурилишни бино қилишимиз керак. Бунинг учун мана бу ердан канал қозишимиз керак. Сирдарёнинг соҳилларига қишлоқ ва шаҳарлардан ўзбек халқининг энг яхши фарзандлари тўпландилар. Эшитасизми ерлар ларзага келаётир. Чунки, қаҳрамонлар Сирдарёни бўғиш учун Мирзачўлга чиқиб келмоқдалар...

Халқ қурилиши Ортиқ учун ҳам орзу бўлиб қолди. Бир неча кундан кейин у онаси ва акаси блан Беговот шаҳрига етиб келди. Ҳидоят Жўрабоевнинг оиласи кичкина бир землянкага жойлашдилар. Улар Қашқа-Дар'ё ва Наманган областьларининг колхозчилари блан бирга гидростанция биноси учун ер қазигга киришдилар. Иш шубҳасиз жуда оғир эди. Аммо, ҳечким шикоят қилмас эди.

Кўп ўтмасдан Борот фронтга кетди. У шинель кийишдан

олдин шундай қасам'ёд қилди: — душмзнии тамом янчиб ташла-масдан онам ва акаларимни кўриш учун қайтиб келмайман.

Унга Ортиқ шундай жавоб берди:

— Бизлар бу ерда қурилиш тамом бўлгунча ишлаймиз. Сен ҳам шу ерга қайтиб кел. Сенинг уйинг шу ер бўлажак.

Кунлар ўтиб боради. Бир иш битиб, иккинчисига навбат келади. Ортиқ арматуршчик бўлиб, электр қуввати блан темирларни бир-бирига пайвандловчи бўлиб ва дурадгор бўлиб ишлади.

ГЭС биносининг котловани қазилиб тамом бўлгандан кейин у ерга биринчи дерик кранини олиб келиб қурдилар.

Ортиқ баланд тепа бўйига чиқиб, бу машинага ҳайратланиб қарайди.

— Бу жуда ҳайбатли нарса экан... Шу машинани ўрганса киши...

— Ҳарқандай ҳунарни ўрганиш одамнинг қўлидан келади. Айниқса, ёшларнинг қўлидан, — деган гапни эшитди Ортиқ. Унинг ёнида кран машинисти Жижин турар эди. — Ука агар ўргангинг келса, мен ёрдам бераман.

Икки ҳафтадан кейин Ортиқ „Темир полвонни“ идора қилишни ўрганиб олди.

Машинистларга сигнал берадиган участкада унинг укаси Тожи турар эди. У ҳали қўллари блан имо қиларкан, ўз ишига унча ишонмас, „Майна“... (пастка) „Вира“ (юқорига) деган гапларни қат'ий айтолмас эди.

Уруш тамом бўлди, умум халқ шодиёнасида сўнг Ҳидоят Жўрабоевга хурсандлик хабари етказилди, — унинг ўғли Борот Германиядан қайтиб келди.

Жангчи укаларидан орқада қолишни истамади. У дарҳол тракторни ўрганиб ва деривация каналда ишлайбошлади.

Ўтган йилнинг кузида Ҳидоятнинг уйига оғайнилари йиғилиб келишди. Шу кун Ортиқ уйланди. Тўйдан кейин уларга янги уй солиб бердилар. Бу шамоллар водисадаги янги уйга кўчиш маросими ҳам ўтказилди.

Ортиқнинг хотини Жамила дарҳол ишга чиқиш тўғрисида сўз бошлагани эрига ёқиб тушди.

— Насос станциясида одамлар етишмайди деб эшитдим. Шунинг учун ман ўша ерга бориб ишлайман.

— Биласаним у ерга қандай одамлар керак. У ерга мотористлар керак. Хотинларга бу иш оғирлиқ қилса керак.

Жамила бу ишни кўз олдига келтиролмас эди. Аммо ишонч блан эрига жавоб берди:

— Унча кўрқинчлиги йўқ. Хотинлар бетон ётқизаётирлар-ку. Ишнинг оғиридан бири шу бўлса, уни ҳам бажараётирлар. Сизнинг кранингизда ишлаш хотинларнинг қўлидан келмайдими?

Жамила моторист бўлди.

Ортиқнинг олдига ўртоқлари тез-тез келиб турадилар. Улар қурилишни тамом қилгандан кейин қиладирган ишлари ҳақида узоқ сўзлашадилар.

Фарҳод гидроэлектростанциясида янги оилалар пайдо бўлди

на улар меҳнатда чиқиқди. Ўзбек деҳқонларининг фарзандлари, кечаги колхозчилар — энди ҳунар эгалари бўлдилар. Мастер Убайдулла Жўраев, Ўринбой Тўхтабоев, электросварщик Мамадамин Абдуманнопов, ер ўлчовчи Анорбой Исонбоев, бурильщик Парфи Назаров ва кўпгина бошқалар энг буюк гидростанциялардан бирини бино қилаётирлар.

Унлаб колхозчилар бетон қуйиш, тош териш, машина ҳайдаш, мантаж қилиш ҳунарини эгалладилар. Улар инженер-техник ходимлар блан бирга Беговот — Тошкент электр йўлини қураётирлар. Оғзи олтиярим метр бўлган буюк қувурларни ўрнатаётирлар ва монтаж қилаётирлар. Бундай қувурлар на Америка ва на Англияда бор. Ҳатто Италиядаги машҳур Тэрне — Галето электростанциясида ҳам ва Францияда ҳам бундай қувурлар йўқ.

Яқин кунларда бу қувурлардан колхозчилар қўли блан жиловланган Сирдарёнинг сувлари ўта бошлаб, улардан минглаб чақиримга чўзилган электр симларига ток югуради. Бу симларнинг бирёғи Ленинобод, Чирчиқ ва Тошкентга етади. Юзлаб чақирим ерлар Фарҳод гидроэлектростанциясининг нурлари остида равшан бўлади.

Бахтлар водиси

„Қизил шахматчи“ колхозида пахталар етилаётир. Бу колхознинг атрофлари ўтган баҳорларда сувга жуда танқис бўлиб, чўл томондан ҳархил хашаротлар босиб келар ва уларга қарши колхозчи Тожибой Сўяров қаттиқ кураш олиб борар эди. Тожибой Сўяров анча кексайиб қолишига қарамай, ўғлининг пахтасига ёрдам берар эди.

Киров каналининг нариги соҳилига ҳам электр симлари келиб етди. Бу симлар фарҳодчилар томонидан тупроқтўғон ёнида қурилган уч минг киловатт қувватга эга бўлган кичик гидроэлектростанциянинг симлари эди. Бу станцияда икки насос колхозчиларга сув беради. Колхоз тегирмонлари электр қуввати блан юрабошлади.

Сўяров оддий кerosин чироғини қандай ёқишни ҳам билмас эди. Энди эса, унинг уйида Ильич чироғлари порлайди. Шунингдек колхозчилардан Отабек Войбетов, Ҳамроқул Устамуродов, Абдишукур Бердиева ва Аллаёр Холматовларнинг ҳам уйларида электр чироғлари ёнади. Фақат буларнинггина уйида эмас, ўша қишлоқ батамом электрлаштирилгандир.

Тожибой Сўяров Беговотни таниёлмайди. Энди Беговот қишлоқ райони эмас. Энди у саноат шаҳарларидан биридир. Беговотда гўзал, янги бинолар қурилган, мактаблар бино қилинган, ҳунар артельлари, промкомбинат, телефон станцияси, радиоузел бор. Ўзбек, рус тилларида газеталар нашр қилинади.

Шаҳарнинг кенг ва покиза кўчаларида биринчи марта кумуш тераклар ёпроқ ёздилар, садалар соя солдилар, ёнғоқлар шиға ҳосил қилдилар ва бодом дарахтлари хушбўй ҳидларини ҳар томон ёйдилар.

Беговотда шу йилнинг баҳоридаёқ 75 минг ёш дарахт утқазилди.

Цемент заводининг ёнида катта азбестдан ишланадиган қувар заводи бино қилинди. Яқин кунларда вон заводининг пойдеворлари қурилади. Шаҳар партия комитетида Сирдарёнинг ўнг қирғоғида Ўзбекистонда энг йирик ва биринчи трактор заводи бино қилинажаги тўғрисида гапирашадилар.

Беговотга тобора янги одамлар келмоқда. У ерда кенг ва ёруқ, уйлар қурилмоқда. Бу келаётган одамлар шу шаҳарда умрбод истиқомат қилажақлар.

— Умрбод даҳшатли шамоллар водиси бундан кейин умрбод бахтлар водиси бўлиб қолди, — дейди Тожибой Сўяров.

Унинг терасасидан шаҳарнинг истироҳат боғига олиб борадиган узун ва кенг кўчалар ҳамда темир йўл станцияси яққол кўриниб туради. 24-нчи май кечқурун Сўяров шу кўчада эди. У яқинда очилган ва биносига олти юз тамошабин сиғадиган янги кино-театрни бориб кўрди. Бу кино-театрга қараб одамлар оқини шошилиб кетмакда эди. Бу бинода шу кун тантанали кеча бор эди. — Қурилишнинг энг илғор кишиларига ЎзССР Олий Советининг фахрий ёрлиқлари топширилаётган эди. Қурилиш бошлиғи А. А. Саркисов мукофотланганлар рўйхатини ўқиб берди. Бу рўйхатда 395 кишининг исми бор эди. Фахрий ёрлиқни олганларнинг биринчи қаторида — Ҳофиз Ваҳобов, Трифон Сопроненко ва Ортиқ Маҳмудовлар бор эди.

РОСТҒҮЙ КИТОБ

Ўзбекистон Давлат нашриёти ёзучи М. Шевердиннинг „Енгилмас Санжар“* номли романини босиб чиқарди. Бу роман помешчиклар, бойлар, судхўрлар, савдогарлар ва буларнинг „Бухоройи шарифдаги“ таянчлари — руҳонийларга қарши ўзбек ва тожик халқлари улуғ рус халқи ёрдами билан ўз озодликлари йўлида олиб борган курашларининг тарихини кўрсатиб беради. Китоб 1920 йилдан 1923 йиллар ўртасида Шарқий Бухорода юз берган воқиаларни ўз ичига олади. 1920 йил Бухоро инқилобига қадар бўлиб ўтган ижтимоий, иқтисодий ва маиший шароитларни автор роман персонажлари орқали муфассал тафсиллаб, жуда тўғри ҳаракат қилган, бу эса воқиалар моҳиятини чуқур тушунишда анча осонлик туғдиради.

„Бухоройи шариф“ том маъноси билан халқ овохтаси эди. Бек ва амлоқдорлар, амин ва оқсоқоллар, яъни феодал бюрократиясининг суянган тоғлари меҳнаткаш халқ бошига солган жабру-зулмларни қозилар, муфтилар, раислар, миршаблар яна бешбаттар ҳаддидан ошириб борар эдилар.

Бу ҳақорат ва истибдод- иқтисодий зулм билан бирга борар, Бухоро меҳнаткашлари 55 хил солиқ тўлашга мажбур қилинар эдилар. Халқни тоғдай эзиб, аҳволини янада мушқиллаштирган солиқлар меҳнаткашларни қуролли қаршиликлар кўрсатишгача ғазаблантирар эди. Қаттиқ эксплуатация қилинган, эзилган, талланган меҳнаткаш халқ ҳаёти сўнг даражада ночор кечардики, автор уни шу сўзлар билан тасвирлайди:

„Яйдоқ, хароба қишлоқ... унинг паҳса деворли кулбалари ўз ранглари билан бепоён дашти-биебонларни эслатади... Ана шу ерда одамлар яшайдилар, жануб жазирасида қақраган паҳса деворли маймоқ кулбалардана ўзгасини кўрмайдилар, насилма-насил яшайдилар...“ Уй ичлари ҳам ана ўшандай фақир: „Жулдур яқтакка бурканган кекса деҳқон, иззат ва ҳурмат кўрсатиб, кутилмаган меҳмонни уйига таклиф қилди. Ис босган, бутун зийнати илма-тешик кигиздангина иборат бўлган кичкина хужрачага бошлаб кирди...“

* М. Шевердин. „Енгилмас Санжар“. Ўздавнашр, 1947 йил, 552 бет.

Аёлларнинг аҳволи янада мушқил эди. Хотин-қизлар мол қаторида сотилар, эрлари эса тўла ҳуқуқли хўжайин ҳисобланар, чордевордан ўзгасини кўриш, эр измисиз кўчага чиқиш жиноят саналарди.

Санжарнинг тутунган онаси—Зайнаб хола Гуланга қарайди-да, утмишни эслаб, дейди:

—Биласанми, болам, у вақтлар бирон номаҳрамнинг кўзи юзингга тушгудек бўлса, сени халойиқ олдига олиб чиқиб, усти бошингни ечишар, белингдан ерга кўмиб, сазойи қилишар эди... Ана шундоқ ёмон, даҳшатли замон эди. Жоҳил одамлар, юз-кўзларингга ла'нат тошлари отиб, қарғар, итлар эса сенинг хушрўй юзингни, сарв қоматингни талашиб еяра эди..."

Мудҳиш зулм, эксплуатация, солиқ-жарима, турли ҳақорат ва хўрлик меҳнаткаш халқни эксплуататор ва зolimларга қарши оёқлантирар, амир амалдорлари ва амлокдорларига кўрсатилган майда қаршиликлар ис'ёнларга айланар эди.

Автор кенг меҳнаткаш оммасига ма'лум бўлган 1885 йил кўз-головида косиблар блан деҳқонлар қатнашганини қайд этади.

1920 йил. Тор-мор келтирилган Туркистон аксил инқилобчилари „Бухоройи шарифдан“ макон топадилар. Чор истибдодининг шарқдаги вафоли ити, зolim Бухоро амири, бой-феодалнинг кўшпақлар ва руҳонийлар блан бирикиб, оқгвардиячилар, жосуслар, диверсантлар, босмачиларни ёш Туркистон республикасида чет элларга қочира ва яна ҳам баттаринларини келтирабошлайди.

Туркистон ҳукумати блан музокара юритиш баҳонаси блан Қашқардан Тошкентга келган инглиз жосуслар группаси, амалда бирқанча оқгвардиячилар марказини ташкил қилади-да, оқибат қамоқдан қочиб, Бухоро амири пинжиге яширинади.

1918 йилда Тошкентда ис'ён кўтарган чор офицери Осипов, тор-мор этилгандан сўнг, у Бухоро амирининг меҳмонхонасида пайдо бўлади ва амир ёрдами блан Эронга жўнайди.

„Бухоройи шариф“ оқгвардиячи-босмачилар маркази бўлиб қолади, у ерда жосуслар, аксил инқилобчи унсурлар тўпланиб, Туркистон совет республикасига қарши иғволар тарқатади.

Улуғ Октябрь ғоялари: социализм учун кураш, зolimларга, эксплуататорларга қарши, тенглик, биродарлик учун кураш Бухоро халқи орасига сингиб боради.

Амирни йиқитиш ишини уюштиришда М. В. Фрунзе, В. В. Куйбишев ва Л. М. Каганович ўртоқлар Бухоро К(б)П Марказий Комитетига жуда катта ёрдам бердилар. Бухоро халқ республикасининг биринчи декретлари лойиҳаси ҳам Фрунзе, Куйбишев ва Каганович ўртоқларнинг раҳбарлиги остида тузилди.

Бухоро меҳнаткашлари, амир зулмига бардош беролмай, кўз-голон кўтардилар. „Бухоро учун ҳарвақт характерли бўлган зулм ва истибдод 1920 йил яқинлашган сари авж олиб борди. Бухоро бойлари ва помешчикларининг мулклариа ёнғинлар қутирди“.

Ис'ёнчилар, Туркистон республикаси ҳукуматига ва Қизил Армия қўмондонлигига мурожаат қилиб, ўзларига қардошларча ёр-

дам беришларини илтимос этдилар. Бухоро халқига ёрдам кўрса-тиш ишига раҳбарлик қилиш учун М. В. Фрунзе Бухорога жўнади.

Туркфронт штаби ёрдам тариқасида Ҳисор ҳарбий экспедиция ташкил қилади. Ҳисор экспедициясининг отряди, Бухоро инқилобий қўшинлари блан биргаликда ҳаракат қилиб: Қарши, Ғузур, Дербент, Бойсун шаҳарларини озод қилади. Бойсун шаҳридан Ҳисор водисига қараб бошланган ҳужум Миршоди, Сари-Осиё, Ҳисор орқали Душанба томон чўзилиб боради.

Душанба шаҳрида турган амир, қизил қўшинларнинг ҳужумидан ҳамда Миршоди ва Сари-Осиё шаҳарларининг ишғол этилганидан хабардор бўлиб, ўз вазир-вузаролари блан бирликда Қабадон орқали Афғонистонга қочади.

Амир, Душанбадан кетатуриб, босмачиларга қуролли кураш-ни давом этдиришни та'кидлайди, ўзи эса жосуслар юбориб, босмачиларга раҳбарлик қилади ҳам Афғонистон блан Англияга мансуб та'сирдор шахслар ёрдами блан қурол-аслаҳа ва ўқ-дори-лар юбориб туради.

„Енгилмас Санжар“ романи 5 қисмдан иборат, бу қисмлар 17 бобга бўлинади. Бу боблар эса, 40 манзарани ўз ичига олади.

Романнинг қисқача мазмуни қуйидагича:

Бухоро амири, инқилоб бошланаётган даврда ўз ҳокимияти-нинг охири келганлигини сезиб, бухоролик машҳур бой Али-мардонга „Сиёниё“ конида қўлга киритилган барча бойликлар-ни битиришни, шунингдек коннинг ўзини ва унда ишловчи қулу-бандиларни яқсон этишни топширади. У, бу бойликларнинг халқ қўлига ўттишини истамайди.

Алимардон Қизилқум томонга бораётиб, йўлда чўбонлар қиш-лоғи Кўшакка кўнади. Чўбон Санжар дашти-сахроларга тар-қалган овозаларнинг ҳаққи-ростлигини билиш учун Алимардон-дан: „Ленин — большевикларнинг кишилари келиб қуллар ва фақирларга ёрдам бераётган эмиш. Халқ пайғамбарнинг бухоро-даги ўринбосарларига қарши ис'ёнга кўзғолибдир. Одамлар шаҳарга кириб, амир ҳазратларини қувиб чиқарибди, шу рост-ми?“ — деб сўрайди.

Алимардон, амир ша'нига айтилган бу мудҳиш ҳақоратдан ғазабланиб, Санжарнинг ўлдирилишини талаб этади, Санжар қо-чишга муваффақ бўлади. Революция томир ёйиб боради, қаттиқ синфий кураш анж олади. Реакцияга, жаҳолатга, адолатсизлик-ка, зулм ва истибдодга қарши курашувчи кучларнинг биринчи қаторида Енгилмас Санжар ҳам бўлади. У бригада командири Кошуба қўшинлари составида ҳаракат қилучи кўнгиллилар от-рядини ташкил этади.

Реакция кучлари, я'ни босмачиларга амир ўринбосари Али-мардон бошчилик қилади. Босмачиларга қарши кураш оғир ша-роитда давом этади.

Автор, революциядан илгариги бухоронинг ҳаёт ва маишатиға оид бир қанча манзараларни тасвир этиб, одат, шариат Қур'он та'сири дастлабки даврларда қанчалик кучли эканлигини, ла'нати ўтмиш меҳнаткашларга қанчалик зулм кўрсатганлигини, улар

бойлар, машхур ва ма'лум зотлар ҳамда руҳонийлар олдида қўлларча бўйин эгиб келганларини кўрсатади. Шунингдек уста раҳбарлар кўрсатган тўғри йўл-йўриқлар, Кошуба, Санжар, Саодат Жамолова, Қурбон, Фулом ва бошқа юзларча озодлик курашчилари олиб борган тарбиявий ишлар халқни ўтмиш жаҳолатидан қўтқаза ва совет ҳокимиятининг ғояларини сингдираборади. Босмачиларнинг бузғунлиги, қилган толон-торожлари меҳнаткаш халқнинг ислом қўшинига бўлган нафрат ва ғазабини кун сайин оширади.

Автор деҳқонларнинг совет ҳокимияти томонига қараб юз тутганини кўп манзараларда тасвир этади. Совет ҳокимияти ғоялари халқ оммаси ичига кириб борганлиги, халқнинг ўзи босмачиларга қарши кураш оловини кучайтирганлиги, ислом аскарлари деган сўз толон-торож ва босмачилик симболи бўлиб қолганлиги романда яхши кўрсатилади.

„Ўлим даҳшати блан қувилган босмачилар, паносиз итлар сингари, тоғларга қочиб чиқиб, ўз ҳалокатларини ўша ерлардан топардилар“, дейи автор.

„Енгилмас Санжар“—романининг асосий фигураси—янги типда шакл олиб бораётган кишидир. Санжарнинг катта бобоси, отаси ва ўзи эксплуатациянинг, зўравонликнинг, феодал Бухорода ҳукм сурган ҳақсизликнинг нималягини кўрган-билган кишилардир.

Амир амалдорлари Санжарнинг отаси вафот қилгандан кейин, унинг бори-бисотини, мулкани талайдилар; онасини эса маҳаллий амлокдорнинг ўғли кечаси ўғирлаб кетади. Санжар етим қолади.

Санжарнинг Большевиклар камбағалларга ёрдам қилишиб, амирни аркдан қувиб юборишибди, деган дадил сўзлари учун Алимардон Санжарни ўлдирмоқчи, калласини эса узун ёғочга санчиб қўймоқчи бўлади, лекин Санжар қари-қартангларнинг ёрдами блан қочиб қутилади.

Санжар ғоят дов'юрак киши. Комбриг Кошуба, Қудратбекнинг муттаҳам разведкачиларини тутиш керак, деб айтган кечаси, Санжар ўз отряди блан Луглон ёнида жанг қилиб, Қудратбек отрядини тор-мор этади ва унинг 20 йигитини ўлдиради. Бу эса халқ қаҳрамони „Енгилмас Санжар“нинг шуҳратига шуҳрат қўшади.

Қудратбек шайқасининг кўп босмачиларини Сарикунда ёнидаги жангларда Санжар отряди қириб ташлайди. Санжар Сарикунда аҳолисини босмачилардан ўч олишга чақириб, Сарикунда қасосчилари деган отряд уюштиради. Бу отряд эса, босмачиларга даҳшат солиб узоқ-узоқларга қадар ўз ҳаракатини давом этдириб боради.

Санжар ҳали Қизил Армия командири эмас. Ҳали унда зарур интизом йўқ. Лекин Кошуба раҳбарлиги остида шаклланиб, Қизил Армиянинг келажак командири бўлишга тайёрланиб боради.

Санжар авлоди ўткир овчи, дадил навқор, уста чавандоз деган ном блан шуҳрат чиқарган эди. Бу сифатлар Санжарга ҳам мерос бўлиб ўтган. „Санжардаги ғоят ажойиб чавандзлик сан'ати уни ҳалокатдан қўтқарди.“ Ниёзбек улоқ ўтказиладиган кечаси Санжар отининг қоринбоғини астагина кесиб қўйган эди.

Санжар тарғибот ва ташвиқот ишларини жуда меҳр блан ўт-

казади. У, Дербент шахрида деҳқонлар блан хайрлашиб туриб, шундай дейди:

„Бойлар ва арбобларга ишонманглар, советларга ишонинглар. Ана шундай қилсангиз, амирлар ва бойлар тартибидан из ҳам қолмайди. Бу иш сизларнинг қўлингизда!“

Саъжар халқ ишининг ғоявий курашчиси бўлиб, ахлоқ, тартиб, виждон жиҳатидан мукамал кишидир. Юксак ма'навий сифатларга эгадир.

Ёзучи М. Шевердин ўз романида янги киши, совет кишисининг ўсиб борганини кўрсатади.

Амир босмачиларини тор-мор келтиришда Қизил Армия жангчилари ва командирлари халққа қатта ёрдам кўрсатдилар. Комбриг Кошуба ана ушундай командирлардан бири эди. У, катта ҳарбий тажрибага эга бўлиб, маҳаллий урф-одатни яхши биларди. Санжар Кошуба раҳбарлиги остида командир бўлиб етишди. Кошуба ташлаган ҳарбир қадам оқибат ғоят муҳим бўларди. Масалан, Осма кўприк олдида бўлган жанг Сарикунда қишлоғининг аҳолисини қирғиндан сақлаб қолди ва Кошубанинг доврўғига-довруғ қўшди.

Романга тарихий воқиялар асос қилиб олинган. Ҳам Бухоронинг ўша даврдаги ҳаёти ёрқин мисоллар блан кўрсатилган. Роман асосан ўша замоннинг реалъ воқийлигини акс этдиради. Бу китоб тарихий ва этнографик характердаги материалларга жуда бой.

Автор шарқий Бухородаги ўзбек ва тожик районларини советлаштириш учун юборилган махсус экспедиция составида узоқ сафар қилган. Уша замондаги ўзбек ва тожик халқларининг ҳаётида, мамшатида ва олиб борган курашларида кўринган кўп характерли томонларни усталик блан илиб олиб, буни қардош рус халқининг маҳаллий аҳолига кўрсатган ёрдами блан боғлаб боради.

Автор революциядан аввалги Бухорода эркин фикр қилуви айрим кишилар пайдо бўлганлигини ва уларни амир жаллодлари қилнчдан ўтказганлигини кўрсатади. Феодализм ва ислом дини кишини блан боғланган одамлар аҳолининг ма'рифат сари интилишига йўл қўймаганини, ҳали батамом эзиб ташланмаган феодадал бой груҳлари мазлум деҳқонларни босмачилар сафига қандай тортганлигини, босмачиликка, одат ва шариятга қарши курашда янги ғоялар — Ленин ва Сталин та'лимоти қандай кучайиб, кенгайиб ва омма орасига таралиб борганлигини, босмачилик йўлига алдаб киритилган деҳқонларнинг босмачиликдан қандай қайтганлигини ҳамда деҳқонлар оммаси босмачиларга қарши ғайрат блан курашга кирганлигини ёрқин мисоллар блан тасвирлайди.

Автор айрим кишиларнинг хотираларидан жуда усталик блан фойдаланиб, уларнинг сўзларини ўз қаҳрамонлари тили блан такрорлайдики, бу китобнинг жуда қимматли томонларидан биридир. Ана ушалардан Саодатнинг ўз ҳамширалари тақдири ҳақидаги, Зайнаб холанинг амир амалдорларининг зулми ҳақидаги, Ҳакимжоннинг меҳнаткашлар руҳонилар томонидан эксплуатация қилингани ҳақидаги ҳикоялари айниқса диққатга сазовордир.

Барча бу материаллар: тарихий хотира, ҳужжат, шахсий кун-

далик ва шунинг кабилар бир системага солинган, умумлашдирилган ва автор томонидан бадиий шаклда ёрқин ва жонли образларда кўрсатилган.

Бир вақтлар ёзучи Жўрабоев босмачиларга қарши кураш мавзусида „Хуррамбек“ номли повесть ёзган эди. Унинг яхши фазилатларидан бири ерли аҳоли турмушини яхши кўрсатганидадир.

Аммо тарихий ҳодисаларни тўғри анализи қилиш, тўғри сиёсий хулосалар чиқариш, материалларга илмий кўз блан қараш, тилнинг ширинлиги ва образга бойлиги ҳамда бу образларнинг ишончли қилиб берилганлиги жиҳатидан „Енгилмас Санжар“ романи „Хуррамбек“ повестини жуда орқада қолдириб кетади.

М. И. Швердин романи баъзи жиҳатдан Серафимовичнинг „Темир оқин“ деган романини эслатади. Роман Ўрта Осиёга хос урф-одатлар ва манзараларга эътибор бериб ёзилган. Персонажларнинг тилида шарқ сўзларининг ранго-ранглиги акс этдирилган.

Фақат авторнинг тилигина эмас, балки қаҳрамонларнинг тиллари ҳам ширин. Айниқса улар ўз ҳислари ва кечирмаларини шинам сўзлар блан ифода этадилар. Масалан, Шулум қишлоғида ўлдирилган босмачиларни кўмиш пайтида кўнгилдилар отрядининг жангчиси Фулом шундай деб шипшиди: „Душманни шундай кўмиш керакки, у гўридан бош кўтариб чиқмасин. Гўрни шундай текислаш керакки, унинг асари қолмасин“.

Қизилқум саҳролари ва шарқий Бухоронинг табиати жуда ҳам чиройли тасвир этилган. Гўё рассом бу манзараларни ранг-баранг қилиб чизиб берган дейсиз.

Ёзучи М. И. Швердиннинг романи тарихий изчиллик блан ёзилган, балки бу кейинча тарих асари бўлиб қолаётди. Шунинг учун ҳам „Енгилмас Санжар“ни этнографик ва социал-трихийбадиий асар деб ҳисоблайоламиз.

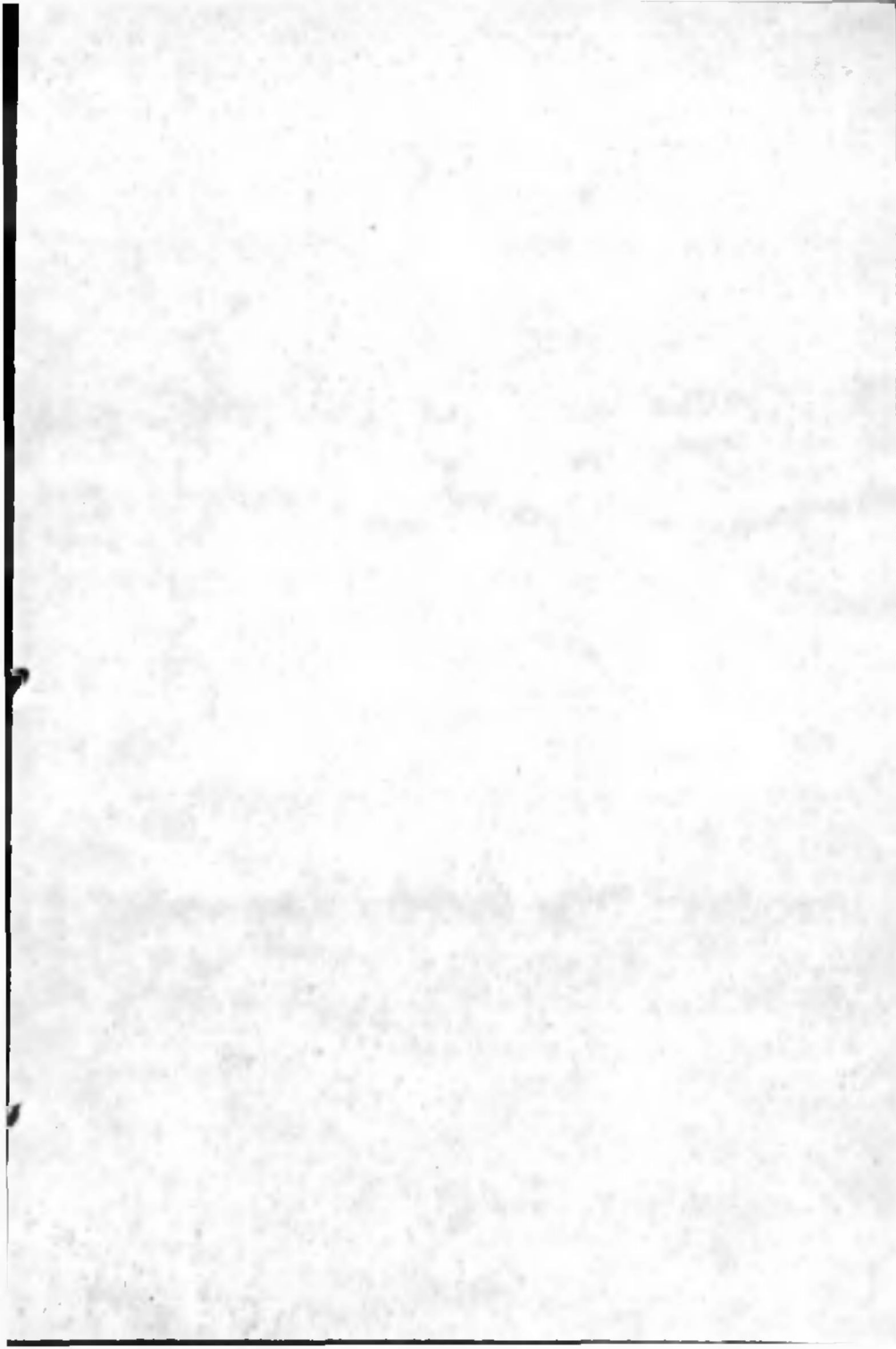
Гарчи романнинг асосий қаҳрамонлари орасида тарихий шахслар бўлмас ҳам, автор хаёлий қаҳрамонларни чинакам қаҳрамонлардек, жонли кишилардек, гўё уларни ўз кўзи блан кўргандек қилиб тасвирлаган. Санжар, Кошуба, Саодат, Қурбон, Жалолов, Медведь ва бошқалар портрети равшан берилган. Шу блан бирга уларнинг ҳар бирига хос сифатлар ва нуқсонлар бўртдириб кўрсатилган.

Шубҳасиз, китобда баъзи камчиликлар ҳам йўқ эмас. Лекин бу камчиликлар романнинг қийматини туширмайди. Шунга қарамадан роман ўқучиларни жуда ҳам қизиқдиради.

Роман яхши нашр этилган. Жабр-зулм, адолатсизлик ва эксплуататорлик системасининг барча даҳшатларини кўрмаган ёш бўғинни тарбиялашда роман жуда катта аҳамиятга эгадир. Роман ёшларни қийинчиликларни енгиш руҳида, янгиллик галабаси учун кураш руҳида тарбиялайди. Бу тенденция романнинг бош қаҳрамони бўлмиш Санжар образида ёрқин кўрсатилади.

К. А. УШАРОВ
САГУ доцентли

462332

5 c.

8957